

Verdighetsforvaltning i liv på grensen

En kvalitativ studie av barn og foreldre i familier med vedvarende lavinntekt

*GEIR MOSHUUS, ELISABETH BACKE-HANSEN,
INGER-HEGE KRISTIANSEN & HELLE SUSEG*

RAPPORT

NR 16/10

Verdighetsforvaltning i liv på grensen

En kvalitativ studie av barn og foreldre i familier med
vedvarende lavinntekt

GEIR MOSHUUS
ELISABETH BACKE-HANSEN
INGER-HEGE KRISTIANSEN
HELLE SUSEG

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Rapport 16/2010

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferds-samfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2010
NOVA – Norwegian Social Research
ISBN 978-82-78-7894-356-4
ISSN 0808-5013

Illustrasjonsfoto:	© Ingram Publishing – Diamond Edition
Desktop:	Torhild Sager
Trykk:	Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00

Telefaks: 22 54 12 01

Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

Denne rapporten handler om barn og voksne fra familier som lever med inntekt under fattigdomsgrensen over lang tid. Prosjektet ble finansiert av Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD). Hensikten var nettopp å få fram historier fra de som har det aller vanskeligst, og hva slags strategier voksne og barn bruker for å håndtere et hverdagsliv preget av svært dårlig økonomi.

Vi vil rette en stor takk til alle familiene, både barn og voksne, som delte av sine erfaringer med oss. Takk også til alle i frivillige organisasjoner og offentlige institusjoner rundt om i landet som formidlet kontakt med deltakerne. Til slutt takk til leseansvarlig Anne Solberg, NOVA, og våre kontaktpersoner i BLD for nyttige kommentarer til førsteutkastet av rapporten.

Geir Moshuus var prosjektleder. I tillegg til ham gjennomførte Inger-Hege Kristiansen og Helle Suseg intervjuene. Elisabeth Backe-Hansen har bidratt med å skrive ferdig rapporten.

Oslo, juni 2010

Geir H. Moshuus
Høgskolen i Telemark/NOVA

Elisabeth Backe-Hansen
NOVA

Innhold

Sammendrag	7
Innledning.....	13
1 Barn og unges opplevelser og strategier	23
2 Metode	35
3 Når barn blir forvaltere av foreldrenes dårlige økonomi.....	45
4 En sprekk unna den totale katastrofen.....	67
5 Virksomme og ikke-stigmatiserende tiltak forutsetter en flerdimensjonal forståelse av barnefattigdom	91
6 Avsluttende diskusjon	111
Summary.....	119
Referanser	125
Vedlegg 1: Uttalelse fra Personvernombudet for forskning	131
Vedlegg 2 – informasjonsskriv.....	133
Vedlegg 3: Intervjuguide barna.....	135
Vedlegg 4: Intervjuguide foreldrene.....	139

Sammendrag

Utgangspunkt og problemstillinger

NOVA fikk høsten 2006 midler fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD) til en bredt anlagt kvalitativ studie av barn, unge og deres foresatte fra hushold med vedvarende lavinntekt. I tråd med vanlige definisjoner var vedvarende lavinntekt definert som at familiene skulle ha hatt mindre enn EUs fattigdomsgrense på 60 prosent av medianinntekten i minimum tre av de siste fem årene. Utvalget skulle inneholde familier med både majoritets- og minoritetsbakgrunn, samt være geografisk spredt. Den overordnede målsettingen med prosjektet var å få mer utfyllende kunnskap om hverdagen til barn og foreldre i hushold med vedvarende dårlig økonomi, til forskjell fra familier som opplever kortvarige perioder med lavinntekt.

Prosjektet hadde tre problemstillinger:

- Hva slags strategier benytter barn og voksne for å håndtere virkningene av langvarig dårlig økonomi når strategiene for å håndtere kortvarig dårlig økonomi ikke lenger er tilstrekkelige?
- På hvilke måter er barn og voksne fra hushold med langvarig dårlig økonomi selv aktører i forhold til offentlige og private tilbud og hjelpeinstanser?
- I hvor stor grad treffer den pågående statlige satsningen mot barnefattigdom akkurat denne gruppa, eller i hvor stor grad treffer den primært de mange flere fra hushold med kortvarig knapp økonomi, som også er lettere å hjelpe?

Bakgrunn

Studien bygger på en tradisjon av kvalitative tilnærminger til barnefattigdom og vektlegger familienes fortellinger. Det er inspirert av amerikansk forskning blant enslige forsørgere som lever i vedvarende fattigdom (Edin og Lein 1997), og formet av møter med husholdninger over hele landet som over lang tid har slitt med å få endene til å møtes. I bearbeidingen av fortellingene

som ble samlet inn, utviklet vi en fortolkning vi har valgt å kalle for verdighetsforvaltning. Verdighet knytter seg til likhetsforestillinger. Det er et spørsmål om ikke det knytter seg slike likhetsforestillinger til all deltakelse i moderne samfunn. Fullverdig samfunnsdeltakelse bygger på forestillinger om grunnleggende likhet mellom deltakerne. Familiene vi møtte, slet med å få til slik deltakelse. I økonomisk forstand levde de fleste liv på grensen av hva de kunne tåle. Disse livene på grensen truet med å plassere dem i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet. Verdighetsforvaltning kom til uttrykk som utligning av denne ulikheten i form av tilpasninger, motreaksjoner eller motstand.

Utvalg

Vi intervjuet de voksne i til sammen 35 hushold med i alt 69 barn, samt 25 barn i 23 av disse husholdene igjen. 18 hushold ble intervjuet i Oslo og 17 utenfor Oslo. I 22 av husholdene hadde foreldrene norsk bakgrunn, og i de resterende 13 hadde foreldrene innvandrer- eller flyktningbakgrunn. Flertallet av husholdene (25) besto av en enslig forsørger. Kun i ti av husholdene var det to forsørgere. Bare i ett av husholdene med to forsørgere hadde forsørgerne norsk bakgrunn. 17 hushold ble rekruttert via frivillige organisasjoner. 18 hushold ble rekruttert via kontaktpersoner i kommunene og bydelene som deltok i to statlige tilskuddsordninger mot barnefattigdom.

Viktige strategier for foreldre og barn

Prosjektets første problemstilling omhandlet barn og foreldres strategier for å håndtere virkningene av langvarig dårlig økonomi når strategiene for å håndtere kortvarig dårlig økonomi ikke lenger er tilstrekkelige. Det som først og fremst kjennetegnet alle de hushold prosjektet har vært i kontakt med, er den store betydningen offentlige støtteordninger har for økonomien over tid. I noen grad har dette sammenheng med at store deler av utvalget ble rekruttert gjennom kontaktpersoner i offentlige institusjoner som administrerte offentlige støtteordninger. Men deler av utvalget ble også rekruttert uavhengig av det offentlige, gjennom kristne organisasjoner engasjert i fattigdomsproblematikk. Samtlige mottok til dels omfattende offentlig støtte, uavhengig av rekrutteringsmåte.

Analysen viser at den støtten de fikk hadde kritisk betydning for husholdenes økonomi. Flere løste situasjonen ved å kutte i personlige behov. Noen var heldige og fant saksbehandlere som sympatiserte spesielt med deres situasjon, mens andre fikk ansatte i kristne hjelpeorganisasjoner til å kontakte det offentlige på deres vegne. Med andre ord ble saksbehandlernes skjønnsanvendelse opplevd som sentral, og våre informanter følte seg dels prisgitt måten hver enkelt saksbehandler brukte sitt skjønn i forhold til dem på.

Vi fant også at sviktende helse inngikk i fortellingene vi fikk om den enkeltes kamp i forhold til livsbetingelser som var påført dem av omstendigheter de ikke har kontroll med, på linje med avhengigheten av offentlig støtte.

Historiene vi samlet inn, viste også at svært mange av husholdene hadde svake lokale nettverk rundt seg. Ofte er det vanskelig å fastslå om det er fraværet av nettverk som skapte vanskeligheter for informantene på arbeidsmarkedet, eller om det omvendt var slik at deres manglende kontakt med arbeidsmarkedet gjorde at deres nettverk forvitret.

Når det gjaldt barna i utvalget, bekrefter det materialet vi har samlet inn det tidligere forskning har vist, nemlig at barn som lever i hushold med lave inntekter over lang tid, preges av strategiske handlemåter for å vinne fram med sine interesser i kampen om husholdets knappe ressurser. Det ser også ut som om barnas viktigste, strategiske handlemåte handlet om å utligne, eller omgjøre, deres opplevelser av å skille seg ut i forhold til jevnaldrende. Hvilke konkrete mestringsstrategier de valgte for å få dette til, kunne igjen variere mellom å være problemorienterte, kognitive, emosjonelle og mer passive. Noen kunne også velge mer aktive og kanskje lite funksjonelle strategier.

Aktører i forhold til offentlige og private tiltak?

Den andre problemstillingen omhandlet måter foreldre og barn selv var aktører på i forhold til offentlige og private tilbud og hjelpeinstanser. Foreldrene vi intervjuet opplevde vedvarende økonomiske problemer. Som vi så over, var husholdene i stor grad avhengige av langvarig, offentlig støtte. Det gikk samtidig igjen i deres fortellinger at de ikke fikk den offentlige støtten de mente de hadde krav på. I disse fortellingene ble ansvaret plassert hos offentlige myndigheter, samtidig som foreldrene formidlet at de gjorde

det beste ut av situasjonen. Slik ble knapphet omskapt til nye verdighetsuttrykk. Det å håndtere absolutt fattigdom gir de som opplever det en opplevelse av verdighet tilbake.

Når det gjelder våre samtaler med barna, så kom vi på besøk til hjem hvor husholdene slet med å få økonomien til å henge sammen, samtidig som vi i hovedsak fikk barns hverdagshistorier om liv som ikke var veldig annerledes enn fortellingene vi ville forvente fra barn i hjem med færre økonomiske problemer. Likevel er ikke historiene helt de samme. Det dreier seg om at det som tilsynelatende er likt andre barns situasjon i fortellingene, handler om å gjøre om på opplevelser av ulikhet, om å oppheve opplevelser av å skille seg ut fra andre barn. Barna vi snakket med løser sine oppgaver omtrent som alle andre. Strategiene deres er de samme som alle andres. Men i tillegg viser historiene vi fikk at under det strategiske arbeidet skjuler det seg et behov for å omgjøre barnas opplevelser av å være annerledes enn andre, å leve under vanskeligere betingelser enn de fleste andre på samme alder.

Slik reiser disse ulike historiene spørsmål om ikke det å leve i hushold som har lave inntekter over lang tid, fører til at barn skaper sine egne hverdagsfortellinger hvor foreldrenes dårlige økonomi indirekte former historiene barna skaper om seg selv. Neste spørsmålet er om det derfor er paralleller mellom barnas og foreldrenes fortellerarbeid til at opplevelser av ulikhet omskapes til nye verdighetsuttrykk også for barnas del.

Når satsingen mot barnefattigdom denne gruppa?

Den tredje problemstillingen handlet om i hvor stor grad den pågående statlige satsingen mot barnefattigdom, der utvalgte kommuner har fått midler til å utvikle tiltak, treffer akkurat denne gruppa. Alternativet er at satsingen i større grad har nådd de med kortvarig dårlig økonomi, som er lettere å hjelpe. Våre spørsmål til de voksne i utvalget om hvorvidt tiltakene mot barnefattigdom når ut til barn og unge fra de aller fattigste familiene, har i hovedsak resultert i negative svar, i det flere ikke kjente til noen spesiell satsing mot barnefattigdom. Dette betyr ikke uten videre at tiltakene ikke når ut til dem de er ment å nå. Men for flere ser det ikke ut som om satsingen har ført til dramatiske forandringer i deres situasjon, eller det kan se ut som at tiltak familiene har mottatt, ikke har blitt oppfattet som del av en ekstra

satsing. Dette var overraskende fordi mange av informantene ble rekruttert via kontaktpersoner i det offentlige knyttet til tiltak med finansiering fra de nye statlige midlene til tiltak mot barnefattigdom.

Vi tror noe av forklaringen har å gjøre med at utvalget vi hadde kontakt med, opplevde at de var i en kontinuerlig kamp for å få dekket husholdets behov, og at de aldri fikk den offentlige støtten de hadde krav på. Vi fikk mange historier om informanter som følte seg forfordelt og at skjønnsbaserte støtteordninger begunstiget andre og ikke dem. Samtidig er det verdt å merke seg at flere hadde positive erfaringer som indirekte kan tyde på at støtteordningene nådde fram til noen i målgruppen. Dette dreier seg om tiltak hvor utvalgte hushold får spesialoppfølging. Vi har samlet flere historier fra informanter som forteller om hvordan negative erfaringer med hjelpeapparatet har forandret seg etter å ha møtt en helt spesiell «hjelper» som har hatt forståelse for akkurat deres situasjon. «Hjelperen» kan komme fra et kommunalt tiltak, barnevern eller frivillig organisasjon, men det ser ikke ut til å spille noen større rolle akkurat hvor vedkommende kommer fra. Hovedsaken er at de får en «alliert» som er «ovenpå» som samfunnsdeltaker, og som kan fungere som en «mellommann» mellom dem selv og det kompliserte «systemet» og det etablerte samfunnet de ikke føler de klarer å være del av.

I vårt materiale fikk vi ingen historier om i hvor stor grad innsatsen for å få til bedre tverrfaglig og tverretatlig samarbeid bidrar til å hjelpe de med langvarig lavinntekt. Vi kan heller ikke ut fra vårt materiale ha noen oppfatning om hvor vellykket satsingen har vært for dem som har mer kortvarige økonomiske problemer.

Verdighetsforvaltning som sentral, analytisk dimensjon

Underveis i prosjektet viste det seg at en helt sentral analytisk dimensjon for forståelsen av materialet var verdighetsuttrykk og verdighetsforvaltning. Det betyr mye for både voksne og barn å oppleve seg som verdige, som lik andre samfunnsborgere, selv om de har lite penger. Vi vurderer det som svært viktig å ha med et perspektiv som er sensitivt for den underliggende forvaltningen av verdighet, som ligger til grunn for mye av hverdagslivet til både voksne og barn som lever med lave inntekter over lang tid. Dette har betydning enten man møter familiene som forsker, praktiker eller administrator.

Innledning

Bakgrunnen for prosjektet

NOVA fikk høsten 2006 midler fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet¹ (BLD) til en bredt anlagt kvalitativ studie av barn, unge og deres foresatte fra hushold med vedvarende lavinntekt. I tråd med vanlige definisjoner var vedvarende lavinntekt definert som at familiene skulle ha hatt mindre enn EUs fattigdomsgrense på 60 prosent av medianinntekten i minimum tre av de siste fem årene. Utvalget skulle inneholde familier med både majoritets- og minoritetsbakgrunn, samt være geografisk spredt. Vi skulle tilstrebe at informantene ble rekruttert i de kommunene og bydelene som inngikk i to pågående, statlige satsinger mot barnefattigdom (Nuland, Hjort, Fløtten og Backe-Hansen, 2009).

Det var flere årsaker til at NOVA vurderte det som viktig å fokusere spesielt på familier med vedvarende økonomisk knapphet eller, som det sto i prosjektbeskrivelsen, de aller fattigste familiene. For det første var vi opptatt av om de pågående statlige satsingene også ville gjøre en forskjell for barn og unge fra disse familiene. Som det framgår av evalueringen av satsingene (Nuland et al., op. cit.), hadde kommunene og bydelene store frihetsgrader i prioriteringen av midlene, som ble motsvart av stor kreativitet i utviklingen av tiltak. Men selv om innsatsen jevnt over var rettet inn mot utsatte barn og unge i sin alminnelighet, var den stort sett ikke målrettet mot spesielt utsatte undergrupper. Den overordnede målsettingen med satsingen var å skape gode arenaer for deltakelse, og et spørsmål var da om de tiltakene som ble iverksatt var tilstrekkelige for å sikre økt deltakelse for barn og unge som i utgangspunktet kom fra familier med ekstra knapp økonomi. Ut fra eksisterende forskningslitteratur var det dessuten spørsmål om slike tiltak alene ville være tilstrekkelige for disse barna og ungdommene (Backe-Hansen, 2004). Derfor var det også et viktig poeng at NOVA skulle søke å få prosjektets

¹ Daværende Barne- og likestillingsdepartementet

informanter nettopp fra kommunene og bydelene som hadde midler fra de to statlige satsingene.

For det andre anså NOVA dette prosjektet som et viktig supplement til andre, pågående studier. Parallelt har NOVA hatt ansvaret for en bredt anlagt surveystudie av barns levekår i lavinntektsfamilier (Sandbæk, 2004, 2008). Ettersom frafallet som oftest er relativt stort i slike studier, særlig blant de mest marginaliserte gruppene, så vi en kvalitativ studie som en mulighet til å få utdypende kunnskap om barn og familier som sannsynligvis ville være relativt dårligere representert i surveystudien. I tillegg kommer at surveyformatet, med forhåndsdefinerte spørsmål og tidsavgrensede samtaler, gjør det vanskelig å få fram den detaljrikdommen og variasjonen vi antok ville prege økonomien og livssituasjonen til de med størst økonomiske problemer. Her støttet vi oss til de amerikanske forskerne Edin og Lein (1997), som hadde gjennomført detaljerte, kvalitative intervjuer med 379 enslige mødre.

For det tredje ønsket vi å intervju både barn og foreldre i samme hushold kvalitativt, for å få bedre innblikk i hvordan den økonomiske situasjonen påvirker hverdagslivet til barna, til foreldrene og sist, men ikke minst, samspillet mellom dem. Vi ønsket også å intervju relativt mange hushold, inntil 60. Her føyer vårt prosjekt seg inn i rekken av de siste årenes kvalitative studier av barn og unge som opplever fattigdom (Harju, 2005; Redmond, 2008). Som i andre studier, har vi vært opptatt av både informantenes opplevelser og hvilke mestringsstrategier barn og foreldre benytter for å håndtere virkningene av vedvarende lavinntekt.

Begrepsavklaring

Rapporten handler om noen alvorlige uttrykk for det som kalles barnefattigdom i dagens politiske debatt, i tre nasjonale fattigdomsplaner og i pågående, statlige tilskuddsordninger. Vi har imidlertid valgt ikke å bruke dette begrepet i vårt prosjekt, ikke minst av hensyn til informantene. Det var ikke gitt at de selv ønsket å bruke betegnelsen fattig om seg selv, eller at foreldrene ønsket å definere barna sine som barnefattige.

Statistisk sentralbyrå bruker betegnelsene lavinntekt og vedvarende lavinntekt for hushold under EUs lavinntektsgrense på 60 prosent av medianinntekten. Vi har valgt å bruke den samme betegnelsen, som også brukes i et

annet, pågående NOVA-prosjekt (Sandbæk, 2004, 2008). I tillegg bruker vi betegnelser som «vedvarende økonomisk knapphet» og «langvarig dårlig økonomi».

Prosjektets problemstillinger

I utgangspunktet utviklet vi tre problemstillinger for prosjektet. Den første var: Hva slags strategier benytter barn og voksne for å håndtere virkningene av langvarig dårlig økonomi, når strategiene for å håndtere kortvarig dårlig økonomi ikke lenger er tilstrekkelige?

Da vårt prosjekt startet, forelå det ikke mange studier der norske barn, unge og foreldre var blitt intervjuet om sin situasjon med økonomisk knapphet (Tvetene, 2001; Hjelmtveit, 2004). Senere har det kommet en rapport om foreldres mestringsstrategier (Thorød, 2006). Målsettingen med denne problemstillingen var derfor å intervju et større utvalg med foreldre og barn enn det som hadde vært gjort så langt, i familier som var blant de mest utsatte. I konkretiseringen av problemstillingen kunne prosjektet også bygge videre på eksisterende, internasjonal litteratur, som både skisserte hvilke områder som sannsynligvis ville være mest problematiske for barna og ungdommene (Ridge, 2002) og hvilke mestringsstrategier som ble valgt under hvilke betingelser (Van der Hoek, 2005).

Den andre problemstillingen var: På hvilke måter er barn og voksne fra hushold med langvarig dårlig økonomi selv aktører i forhold til offentlige og private tilbud og hjelpeinstanser?

Vi måtte regne med at familiene vi ønsket å intervju kunne ha langvarige erfaringer med ulike deler av hjelpeapparatet, som sosialkontor, NAV, barneverntjeneste, flyktningetat mv. Siden vår informantgruppe skulle høre til den relativt lille andelen med størst økonomiske problemer, måtte vi også regne med at foreldrene ville formidle blandede og sannsynligvis også konfliktfylte erfaringer med den hjelpen det offentlige hadde tilbudt dem. På denne bakgrunnen var vi opptatt av hva slags strategier barn og voksne hadde valgt og hva slags handlingsrom de opplevde at de hadde – eller ikke hadde.

Den tredje problemstillingen var: I hvor stor grad treffer de pågående, statlige satsingene mot barnefattigdom akkurat denne gruppa, eller i hvor

stor grad treffer satsingene de mange flere fra hushold med kortvarig, knapp økonomi, som også er lettere å hjelpe?

Det er rimelig å anta at når innsatsen innen et felt intensiveres, vil man nå flere. Men ut fra det vi vet om årsaker og mekanismer knyttet til særlig langvarig, økonomisk knapphet, må vi regne med at bare bredspektrede og mangesidige innsatser nytter for å få de mest utsatte familiene varig ut av situasjonen. Her snakker vi for eksempel om utdanning, kvalifiseringstiltak, helsetilbud, bolig, levekårsforbedringer og aktivitetstilbud i tillegg til offentlige, økonomiske overføringer (Backe-Hansen, 2004; Europakommisjonen, 2008). Så selv om de statlige satsingene viste seg å gi mange gode anledninger til deltakelse på viktige arenaer for utsatte barn og unge (Nuland et al., 2009), var det viktig for oss å få fram både om våre informanter kjente til disse satsingene eller om de på noen måte merket noen endring i tilbudene de fikk som kanskje kunne tilskrives satsingene.

Etter hvert fikk vi et klart bilde av at hverdagsliv og mestring for barn og foreldre i familiene vi intervjuet handlet om å konstruere innholdet i et verdig liv for seg selv, så langt dette var mulig i en livssituasjon med mye rom for tap av verdighet. Dermed ble også *verdighetsforvaltning* en sentral, analytisk dimensjon i prosjektet. Inspirasjon til disse mer overordnede analysene fant vi først og fremst hos den amerikanske antropologen Oscar Lewis (1968) og hans refleksjoner over fattigdomskultur. Men vi tok også utgangspunkt i den britiske velferdsforskeren Hartley Dean, som har skrevet mye om etikk og etiske dilemmaer i fattigdomsforskning (for eksempel Dean, 1992, 2004). Dette perspektivet framsto etter hvert som så viktig at det har gitt navn til rapporten. En viktig faglig inspirasjonskilde for vårt prosjekt var en amerikansk studie av hvordan enslige mødre håndterer langvarig avhengighet av sosialhjelp eller lavtlønnsarbeid.

Å leve på grensen

Edin og Lein (1997) intervjuet i alt 379 enslige mødre fra fire amerikanske byer. En av prosjektets problemstillinger var særlig relevant for oss, og handlet om hvor mødrene fikk pengene sine fra. Forfatterne fant at enten mødrene levde av offentlige overføringer eller hadde lavtlønnsarbeid, brukte de tre grunnleggende strategier for å få inntektene til å stemme med

utgiftene. De kunne arbeide formelt eller uformelt, eller innen det Edin og Lein (op. cit.) kaller undergrunnsøkonomien. De kunne få økonomisk hjelp fra fraværende fedre, fra kjærester, slektninger og venner, og de kunne få økonomisk hjelp til å betale forfalte regninger fra offentlige eller private kontorer, lokale grupper eller veldedighetsorganisasjoner.

Men måten de «levde sin økonomi» på var langt mer komplisert enn som så, og innebar blant annet et omfattende system av økonomiske så vel som ikke-økonomiske utvekslinger mellom mødrene, slektninger og andre i det sosiale nettverket. Edin og Lein (1997) fant at mødre som aldri hadde vært gift, som bodde i veldig fattige nabolag og som hadde minoritetsbakgrunn, også klarte seg med mindre penger enn andre mødre de intervjuet og på den måten unngikk store materielle problemer. Mødre som selv hadde vokst opp med offentlige overføringer, rapporterte imidlertid flere materielle problemer. De som manglet nettverk eller manglet kompetanse i å skaffe seg penger eller andre goder på denne måten, hadde en spesielt vanskelig situasjon.

Mødre med et litt mer ressurssterkt nettverk kunne derimot få både økonomisk og ikke-økonomisk støtte fra nettverket, det siste for eksempel i form av hjelp med barnepass, bytte av klær, gjensidige tjenester osv. Økonomisk støtte fra nettverket kunne frigjøre mødrene fra mer tidkrevende strategier, og for eksempel gi rom for voksenopplæring. Dermed kunne støtten fra nettverket bidra til at mødrenes humane kapital økte. Edin og Lein (1997) etterlyser mer forskning som kan gå nærmere inn i ulike former for sosiale nettverk og hvordan disse påvirker den materielle velferden til utsatte familier.

Metodisk var studien en inspirasjonskilde fordi Edin og Leins (1997) tilnæringsmåter var langvarige og ofte flere intervjuer. Et aspekt er at mødrene i liten grad ville deltatt i vanlige spørreundersøkelser, og de var i utgangspunktet også svært skeptiske til å la seg intervjuet. Dette hadde ikke minst sammenheng med at de var redde for at forskerne skulle formidle opplysninger om økonomien deres til myndighetene. Forskerne måtte derfor etablere kontakt via «portvakter» mødrene stolte på. Mødre som var blitt intervjuet, kunne deretter formidle kontakt til andre mødre. Et annet og viktigere aspekt var at mødrene hadde en svært komplisert økonomi som

avhang av en rekke ulike strategier, og at disse ikke ville vært mulige å få tak i via et spørreskjema eller et strukturert intervju. Som vi kommer nærmere tilbake til i metodekapitlet, var ikke «snøballmetoden» mulig for oss på grunn av vilkårene i Personvernombudets tilråding av prosjektet. Vi var derfor helt avhengige av velvillige «portvakter».

Teoretisk har prosjektet vært en inspirasjonskilde fordi Edin og Lein (op. cit.) valgte en kulturell tilnærming til forståelsen av et liv i fattigdom, inklusive Oscar Lewis' teori om fattigdomskultur. Dette har ikke vært en vanlig tilnæringsmåte i norsk fattigdomsforskning, og vi har ikke sett andre før oss som har brukt denne teorien systematisk i forståelsen av hva langvarig økonomisk knapphet betyr for barn og foreldres hverdagsliv.

Det gir liten mening å sammenlikne det amerikanske og det norske velferdssystemet. Mange av problemstillingene Edin og Lein (1967) reiser og ikke minst de konklusjonene de trekker, preges av at forfatterne skriver for et amerikansk publikum og den amerikanske politiske debatten på slutten av 1990-tallet. Men historiene mødrene forteller om måten de organiserer sin økonomi på er likevel nyttige konkretiseringer av «livet på grensen» – hva langvarig knapp økonomi faktisk betyr i det daglige for en selv og for barna.

Verdighetsforvaltning i liv på grensen

Denne vektleggingen av familienes fortellinger – barna og de voksnes fortellinger – organiserer også vår studie. På samme måte som Edin og Lein, har vi valgt en kulturell tilnærming. Det er dette vi kaller for verdighetsforvaltning. Begrepet er utviklet i tråd med vår kvalitative tilnærming (se Kvale og Brinkmann, 2009) gjennom analysearbeidet med historiene vi samlet inn og presenteres sammen med en rekke av historiene i kapittel 3 og 4. Teoretisk bygger begrepet på en fortolkning av Oscar Lewis tilnærming.

Oscar Lewis ga i 1959 ut boken *Five Families; Mexican Case Studies In The Culture Of Poverty*. Boken er en etnografisk studie av hushold i fattigdomssituasjoner i randsonen av den økonomiske utviklingen som preget Mexico (Lewis 1959; 2002 [1986]). Boken introduserte begrepet fattigdomskultur. Begrepet er ikke lengre i bruk. Men det er viktig å huske intensjonen med begrepet.

Lewis skilte mellom det å leve i fattigdom og det å leve i en fattigdomskultur. Det er mye verre å leve i en fattigdomskultur enn å leve i fattigdom. Skillet er ikke helt ulikt det som i dag brukes for å skille mellom for eksempel økonomisk fattigdom og det som kalles sosial eksklusjon (Fløtten, 2003). Begrepet fattigdomskultur har falt i unåde fordi begrepet ble kritisert for å flytte fokus vekk fra strukturelle forhold som betinget fattigdomssituasjonen til kulturelle forhold knyttet til de fattige selv (Goode, 2002 [1986]). Når fokus vektlegger fattiges forvaltning av sin situasjon, risikerer vi at fattige gjøres ansvarlige for sin egen situasjon samtidig som det er fare for at strukturelle forhold ved situasjonen tilsløres (Wacquant, 2002).

Oscar Lewis var opptatt av hvordan strukturell frasortering førte til at grupper av befolkningen i enkelte samfunn tilpasset seg frasorteringen og at denne tilpasningen i sin tur var et hinder for vanlig samfunnsdeltakelse. I fravær av tilgang til strukturelle løsninger skapes lokale tilpasninger som viderefører situasjonen i stedet for å endre den. Hans poeng var ikke å fjerne fokus på strukturelle forhold, men at vi måtte se nærmere på hvordan disse betingelsene skaper forutsetninger for tillæring av levemåter som i seg selv blir hinder for ny sosial deltagelse. Videre var han opptatt av at de tillærte kunnskapene skaper en måte å leve på og som til og med går i arv slik at fattigdom overføres til nye generasjoner.

Slik tillæring av levemåter som Oscar Lewis knytter til fattigdomskultur, ser vi som verdighetsforvaltning. Verdighet knytter seg til likhetsforestillinger. Det er et spørsmål om ikke det knytter seg slike likhetsforestillinger til all deltagelse i moderne samfunn, selv om det ofte har vært diskutert i relasjon til deltagelse i de skandinaviske landene (Lien, Lidén et al. 2001). Fullverdig samfunnsdeltakelse bygger på forestillinger om grunnleggende likhet mellom deltakerne. Fattigdomssituasjoner truer med å plassere dem fattigdommen rammer i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet. Verdighetsforvaltning kommer til uttrykk som forsøk på å utligne denne ulikheten i form av de tilpasninger, motreaksjoner eller motstand som går igjen på tvers av historiene vi har samlet.

Innholdet i rapporten

Det finnes en omfattende, internasjonal forskningslitteratur om hvordan særlig langvarig fattigdom innvirker på barns emosjonelle og kognitive utvikling (Backe-Hansen, 2004). Imidlertid er det først de siste rundt ti årene at det har blitt publisert kvalitativ forskning med barn og unge i fokus i noe særlig omfang (Harju, 2005; Hjelmtveit, 2004; Redmond, 2008; Tvetene, 2001). I kapittel 1 oppsummerer vi de viktigste resultatene fra den kvalitativt orienterte forskningen om barnefattigdom, som fokuserer på hvordan vedvarende knapp økonomi innvirker på barn og unges dagligliv fra deres perspektiv. Noe av denne litteraturen trekker også inn foreldrenes opplevelser, og samspillet mellom barn og foreldre i bestrebelsene på å håndtere effektene av den vanskelige økonomien.

Kapittel 2 handler om framgangsmåte og metode. Her presenterer vi utvalget på 35 voksne og 25 barn, og beskriver hvordan vi rekrutterte dem og hvordan intervjuene ble gjennomført og bearbeidet. Vi regnet i utgangspunktet med at det ville være vanskelig å rekruttere informanter til prosjektet. Det kan være svært skambelagt å leve med vedvarende lavinntekt i vårt overflodssamfunn, og foreldre i marginaliserte posisjoner kan vegre seg mot at de selv og ikke minst barna deres snakker med forskere. Det viste seg også at rekrutteringen av informanter gikk enda tyngre enn vi hadde trodd i utgangspunktet, og vi ble nødt til å supplere kontakter via kommunene og bydelene som deltok i de statlige satsingene med informanter via organisasjoner som Kirkens bymisjon og Frelsesarmeen. Mye av kapitlet er derfor viet en beskrivelse og diskusjon av prosessen knyttet til å skaffe informanter, som vi mener har interesse utover vårt prosjekt.

Kapittel 3 og kapittel 4 er rapportens empiriske kapitler. I kapittel 3 presenterer vi resultater med utgangspunkt i historiene til de 25 barna vi fikk anledning til å intervju. I kapittel 4 presenterer vi så resultater med utgangspunkt i historiene til 35 foreldre. Som nevnt tidligere, framsto etter hvert verdighetsforvaltning og verdighetsuttrykk som en sentral og overordnet analytisk dimensjon for prosjektet, både for foreldre og barn. Dette reflekteres i de empiriske kapitlene, ved siden av beskrivelser av hverdagslivet og ulike mestringsstrategier. I tillegg presenteres særlig foreldrenes

gjennomgående opplevelser av manglende samsvar mellom deres behov og den hjelpen de tilbys.

Vi valgte et inntektsbasert kriterium som grunnlag for å rekruttere familiene, nemlig at husholdets inntekt skulle tilsvare eller ligge under EUs fattigdomsgrense på 60 prosent av medianinntekten i minimum tre av de siste fem årene. Men inntektsmål alene er ikke tilstrekkelig for å fange opp levekårene til de familiene vi ønsket å nå (Fløtten, 2009), så det er også nødvendig å diskutere alternative eller supplerende indikatorer. I kapittel 5 diskuterer vi derfor levekårsindikatorer, langvarig avhengighet av sosialhjelp og subjektive indikatorer som supplement til inntektsmål. Vår konklusjon er at det er nødvendig å kombinere indikatorer for å få en god nok forståelse av situasjonen til familier med vedvarende, knapp økonomi, og for å utvikle gode og målrettede tiltak for barna og ungdommene i disse familiene.

I siste kapittel trekker vi våre konklusjoner ut fra prosjektets problemstillinger og diskuterer mulige tiltak. Diskusjonen av tiltak bygger både på intervjuene med barn og foreldre og på den mer teoretiske analysen i kapittel 5. Til sist kommer vi med noen anbefalinger om framtidig forskning.

1 Barn og unges opplevelser og strategier

Innledning

I dette kapitlet diskuterer vi hva vedvarende knapp økonomi betyr her og nå, mens barn vokser opp. Her er det to litt ulike tilnæringsmåter i litteraturen. Den ene er opptatt av hva barn og unge selv tenker, og forskningen om dette er stort sett kvalitativ. Vårt prosjekt føyer seg inn i rekken av disse, og det er derfor denne forskningen som presenteres her.

Det finnes imidlertid også mye kvantitativ forskning om hvordan fattigdom innvirker på barn og unges velbefinnende mens de vokser opp. Her har forskere studert for eksempel skoleprestasjoner, sosial kompetanse og emosjonelle og andre psykiske vansker. Det samme gjelder forskningen om hva vedvarende fattigdom betyr på sikt, når barn og unge skal mestre overgangen til voksenlivet og skape seg et eget liv som voksne. I denne forskningen er man blant annet opptatt av i hvor stor grad fattigdom i seg selv har negativ innvirkning, og i hvor stor grad de negative effektene man finner formidles gjennom familiens fungering, eventuelt kombinert med antall belastninger familien har ut over den dårlige økonomien. For kunnskapsbidrag herfra henvises til for eksempel Backe-Hansen (2004), Mogstad og Rege (2009) og Luthar (1999).

De senere årene er det publisert flere studier om barn og unges perspektiver på det å ha dårlig økonomi. Redmond (2008) oppsummerer ni av disse studiene, fra henholdsvis Storbritannia, Nederland, USA og Australia, alle publisert siden 1998. Barna og ungdommene som ble intervjuet i de ulike studiene var mellom 5 og 17 år gamle, men flesteparten var fra 10 år og oppover. Antallet som deltok, varierte fra 35 til 65. Tre kriterier ble brukt for å velge ut studiene. For det første fokuserer de primært på barn og unges perspektiver på skole, familie og sosiale relasjoner. For det andre er forskningen kvalitativ, begrunnet med at dette er nødvendig ettersom forskningsinteressen for dette feltet er relativt ny og målet primært er å forstå barn og unges perspektiver. For det tredje omhandler de utvalgte studiene barns perspektiver på lav inntekt, fattigdom eller dårlig økonomi i rike land.

Dette begrunnes med at studier av barn og fattigdom i utviklingsland ofte er mer opptatt av barnearbeid og mindre av skolegang, mens skolen står svært sentralt i rike land.

En annen kunnskapsoversikt med fokus på barn og unges perspektiver, Harju (2005), gjennomgikk i alt 17 studier som var publisert mellom 1992 og 2004. Studiene var fra Storbritannia, USA, Canada, Nederland, Norge, Finland og Sverige. To av de samme studiene (den nederlandske og en av de britiske) er også tatt med i Redmonds oversikt. I de kvalitative studiene deltok barn og unge mellom 3 og 19 år, men igjen var flesteparten 10 år og eldre. Antallet som ble intervjuet varierte mellom 5 og 81 barn. Harju inkluderte i tillegg en del kvantitative studier. Her var det gjennomført spørreskjemaundersøkelser med barn som stort sett også var 10 år og eldre. De kvantitative studiene var naturlig nok langt større i omfang, og analyserte svar fra flere hundre og opp til et par tusen respondenter. For flere av studiene i både Redmonds og Harjus oversikter gjelder at også foreldrene ble intervjuet eller svarte på spørreskjemaer, om både sin egen og barnas situasjon. I noen studier intervjuet man i tillegg profesjonelle. I denne framstillingen konsentrerer vi oss om barnas og ungdommenes fortellinger.

En tredje kunnskapsoversikt, Backe-Hansen (2004), inkluderte blant annet fem studier av barn og unges opplevelser og håndtering av vedvarende, dårlig økonomi. Disse studiene var publisert mellom 1999 og 2003, og kom fra henholdsvis Storbritannia og Nederland. Alle fem var også med i Harjus oversikt.

Hva sier barn og unge? Kvalitative studier

Oversiktsartiklene (Harju, 2005; Redmond, 2008) har det felles at de problematiserer barnas situasjon fra tre synsvinkler. For det første diskuteres sosial eksklusjon som kanskje den mest direkte og følbare konsekvensen for barna og ungdommene i dagliglivet. Som Redmond oppsummerer det: Det er ikke fattigdommen i seg selv som er smertefull, men den sosiale eksklusjonen som følger av fattigdommen. For det andre er mange av forfatterne opptatt av at barna og ungdommene blir aktører, og utvikler ulike mestringsstrategier for å håndtere et hverdagsliv med knapp økonomi eller fattigdom. For det tredje er familien sentral i barnas liv, så barn og unge kan både bidra

til og trekke på familien som en kilde til resiliens. I denne delen av kapitlet beskriver vi kunnskapsbidragene fra de ulike artiklene med utgangspunkt i de to første av disse perspektivene.

Sosial eksklusjon som konsekvens av varig knapp økonomi

I rike land er det vanlig å bruke en relativ fattigdomsdefinisjon, som EUs fattigdomsdefinisjon er ett eksempel på. I rike land vil fattigdom svært ofte handle om å ha færre materielle goder enn det som regnes som tilstrekkelig i det samfunnet man er en del av, eller om å bli utelukket fra å delta i aktiviteter eller være medlem av organisasjoner (Townsend, 1979). Man kan selvsagt være sosialt ekskludert av andre årsaker enn fattigdom, for eksempel på grunn av funksjonsnedsettelse eller etnisk tilhørighet. Imidlertid går det igjen i den litteraturen vi bygger på her at sosial eksklusjon svært ofte har sammenheng med økonomisk knapphet.

Et problematisk begrep å definere

Sosial eksklusjon er i seg selv et problematisk begrep. Det defineres på mange og ofte forvirrende måter, og forstås noen ganger som en erstatning for fattigdom, noen ganger som en tilstand som følger av fattigdom, og noen ganger som et fenomen i seg selv. For eksempel påpeker Saraceno (2001) at sosial eksklusjon fungerer bedre som et sosialpolitisk begrep basert på normative verdier enn som et begrep bygget på teori og forskning. Samtidig argumenterer Ridge (2002) for at ideen om sosial eksklusjon potensielt har mye større kraft når det gjelder å få fram fattigdommens multidimensjonale natur enn definisjoner som bare handler om fordelingsspørsmål og inntektsulikhet. Begrepet åpner opp for å forstå fattigdommens dynamikk i lys av sosiale relasjoner, medborgerskap og borgernes evne til å realisere sine krav og rettigheter. Her følger hun blant andre Room (1995), som argumenterer for at sosial eksklusjon primært handler om relasjoner, det vil si utilstrekkelig sosial deltakelse, mangel på sosial integrasjon og mangel på makt.

En av Redmonds (2008) konklusjoner er at sosial eksklusjon er en nyttig innfallsvinkel, fordi det barn og unge selv snakker om nettopp er sosial eksklusjon eller utestengning. Da blir også måten begrepet operasjonaliseres på viktig. Med dette utgangspunktet forsøkte Middleton og Adelman (2003,

2004) å teste tenkningen om sosial eksklusjon empirisk. De bygde på to datasett: fra The Poverty and Social Exclusion Survey of Britain (PSE), som ble samlet inn i 1999 på initiativ av den britiske regjeringen, og fra The British Household Panel Study, en longitudinell undersøkelse av britiske hushold som ble påbegynt i 1991.

I PSE forsøkte man for første gang å operasjonalisere sosial eksklusjon i forkant av undersøkelsen. Indikatorene for barn og unges del var sosiale aktiviteter, tilgang på tilbud og tjenester, utdanningsnivå, økonomiske ressurser, sosiale relasjoner og emosjonelt velbefinnende. Tilbudene og tjenestene var en kombinasjon av sju sosiale aktiviteter, 24 private og offentlige tjenester og sju skolerelaterte tiltak. De sosiale aktivitetene var hentet fra en liste over britiske foreldres oppfatning av hva som er nødvendig for barn, og omfattet feiringer av spesielle anledninger, hobbyer og fritidsaktiviteter, skoleturer minst en gang i semesteret, svømming minst en gang i måneden, ferie et annet sted enn hjemme minst en gang i året, utstyr til fritidsaktiviteter og det å kunne ha venner på besøk til et måltid minst hver fjortende dag. Indikatorene overlapper en del.

Forfatterne fant signifikante sammenhenger mellom sosial eksklusjon slik dette var operasjonalisert og graden av fattigdom, men sammenhengene var på ingen måte fullstendige. Det er mange barn og unge som opplever sosial eksklusjon slik dette ble definert her, uten at de bor i hushold som er inntektsfattige og/eller levekårsfattige. Dette kan for eksempel gjelde barn og unge med funksjonsnedsettelse. Konklusjonen ble at det ikke var mulig å konstruere et mål på sosial eksklusjon som differensierte mellom barna som var inkludert i de to datasettene.

I tråd med andre forfattere mener vi derfor det er nyttig å bruke begrepet sosial eksklusjon eller utestenging for å forstå hvordan langvarig knapp økonomi kan innvirke på barns hverdagsliv. Samtidig er det viktig å definere nærmere hva man legger i begrepet når det brukes. En måte å gjøre dette på er å konkretisere hvilke områder det er snakk om, noe barn og unge også gjør.

Sosial eksklusjon «nedenfra» – eksempler fra barn og unge

Sosial eksklusjon «nedenfra» handler om barn og unges opplevelser av å ikke kunne delta, av å bli utestengt på grunn av familiens dårlige økonomi. Hva slags deltagelse, og hva som er spesielt sårt, avhenger selvsagt av barnas alder. Barn i småskolealder er for eksempel opptatt av å kunne ha venner hjemme, å kunne arrangere og gå i fødselsdagsselskaper, å kunne fortelle om opplevelser, å kunne være med på aktiviteter som også vennene er med på.

Jo eldre barn blir, jo mer vil de sammenlikne seg med jevnaldrende. Da får også forbruksgoder tiltakende betydning, og barn ønsker i stadig større grad å passe inn sammen med andre og ikke skille seg ut. Jo eldre de blir, jo mer vil barna gjerne også delta i aktiviteter utenom hjemmet som også koster penger. Kravene til hvordan fødselsdagsselskaper skal arrangeres kan øke, likeledes forventningene om hva slags presanger man skal gi bort. Idrettsaktiviteter krever etter hvert dyrere utstyr, ved siden av kontingenter mv., som må fornyes jevnlig fordi barna vokser fra det de har. Skolen ber om penger til ulike arrangementer, som det er viktig for barna å delta på. Med andre ord ser vi at virkningene av vedvarende, knapp økonomi kan bli større jo eldre barna blir fordi barnas sosiale nedslagsfelt øker, og fordi de etter hvert i stadig sterkere grad bruker hverandre som referanseramme.

På denne måten blir skolen en viktig arena for sosial eksklusjon. I den nyutkomne boka om barnefattigdom (Fløtten, 2009) inngår også et kapittel skrevet av fem ungdommer – «Ærlig talt!». Her nevnes spesielt vanskelige mobbeerfaringer på skolen, som igjen har fått store og negative konsekvenser for ungdommenes skolegang. Ridge (2002) poengterer sosiale nettverk og skole som arenaer for eksklusjon i sin studie av 40 britiske barn mellom 10 og 17 år. Alle bodde i familier som hadde vært avhengige av behovsprøvd inntektsstøtte i minst seks måneder. Daly og Leonard (2002) og Näsman og von Gerber (1996) rapporterer tilsvarende resultater for henholdsvis Nord-Irland og Sverige. Wikeley et al. (2007), som intervjuet 25 barneskolebarn som hadde rett til frie måltider på skolen (en indikator på dårlig økonomi) og 30 andre barn på ni og 14 år, viser også hvordan fattigdom innvirker på deltakelse i organiserte aktiviteter utenom skolen. Barn fra hjem med dårlig økonomi var mer avhengig av det skolen kunne tilby utenom skolefagene, mens barn fra middelklassehjem kunne velge blant langt flere aktiviteter. Van

der Hoek (2005) påpeker på sin side at noen av de 63 barna hun intervjuet, som var mellom seks og 16 år gamle, reagerte spesielt sterkt på at de ikke kunne invitere barn hjem eller gå i fødselsdagsselskaper.

Prioritering av barn og unges deltagelse

Erkjennelsen av at barn fra familier med dårlig økonomi risikerer sosial utestengning lå også til grunn for to statlige satsinger mot barnefattigdom fra 2004, der deltakelse for barn og unge var en sentral målsetting. De 62 kommunene og bydelene som mottok tilskuddsmidler gjennom disse ordningene, prioriterte i stor grad innsatser og aktiviteter som kunne skape gode arenaer for deltakelse. Kommunene og bydelene viste stor kreativitet i utformingen av tiltak, som varierte fra mer generelle tiltak til helt målrettede tiltak i forhold til enkeltfamilier. Tiltakene var delvis generelle, rettet mot alle som kunne ha behov og være interessert, og delvis individuelle. Eksempler på tiltak for alle var utstyrskasse, billigkino, badeland, åpen barnehage, gårdsbesøk og ferietilbud. Eksempler på mer målrettede, individuelle tiltak, var aktiviteter for hele familien, bidrag til sportsutstyr, dekning av kursavgifter, bidrag til klær og støttekontakt. Tiltakene kunne også variere fra å bestå primært av økonomisk bistand til deltakelse på ulike arenaer til å være rettet mot aktivisering i form av kompetanseheving for barn og unge, foreldre, eller for den saks skyld kommunalt ansatte. Eksempler på kompetansehevende tiltak var tilbud om sommerjobb, yrkesveiledning, leksehjelp, trafikkurs og økonomikurs. Eksemplene som er gitt her er ikke utfyllende, men viser bredden (Nuland, Hjort, Fløtten, Backe-Hansen, 2009, særlig kapittel 6, s. 67–87).

I evalueringen av de to statlige satsingene konkluderte Nuland et al. (2009) med at de to satsingene generelt hadde bidratt til å skape anledninger til deltakelse på viktige sosiale arenaer for barn og unge. Ettersom mange av tiltakene var generelle og ikke målrettet mot spesielle grupper, er det imidlertid et åpent spørsmål om barn og unge fra familier med spesielt dårlig økonomi benyttet seg av dem. Særlig i små kommuner var dessuten prosjektmedarbeiderne opptatt av at de ikke skulle målrette tiltakene for mye, for å unngå stigmatisering av deltakerne. Men uansett viser evalueringen at det er

mange ressurser i kommunene som kan tas i bruk for å nå barn og unge fra de mest vanskeligstilte familiene,

Forskningen om barn og unges egne perspektiver på oppvekst med vedvarende knapp økonomi i vestlige velferdssamfunn, indikerer minst to områder det er viktig å satse på for å unngå sosial eksklusjon for barnas del. *For det første* framstår skolen som en helt sentral arena som kan initiere utestengning ved å skape et skille mellom barn og unge som kan og de som ikke kan delta i aktiviteter i skolens regi som koster penger. I tillegg kommer at det å skille seg åpenbart ut fordi man ikke har det andre har eller er med på det andre er med på, faktisk kan føre til mobbing. Her har også skolen et stort ansvar. *For det andre* er det sannsynligvis nødvendig å tenke seg målrettede tiltak rettet mot de familiene som sliter mest i en kommune, for å sikre at barna har en rimelig levestandard. Her har NAV, barneverntjenesten og andre som kommer i kontakt med familiene et viktig ansvar for å undersøke hva slags levestandard barna i familiene har, og om de har anledning til å delta for eksempel i fødselsdagsselskaper, på turer osv.

Som de ulike forfatterne påpeker, reagerer barn og unge forskjellig på en oppvekst med knapp økonomi. Det har derfor også vært stor interesse for å få mer kunnskap om hva slags mestringsstrategier de velger, ikke minst fordi den faglige interessen som oftest bygger på en forståelse av barn som kompetente aktører i sin sosiale verden.

Barn og unges mestringsstrategier

Mestring kan ses som en pågående, dynamisk prosess, som endres som svar på krav fra omgivelsene når disse oppleves som stressende. Mestring er også en målrettet prosess, hvor individet tenker og handler for å løse situasjonen og håndtere emosjonelle reaksjoner på stress. Det foreligger en meget omfattende forskningslitteratur om mestring, men en av de mest brukte dimensjonene er problemorientert versus kognitivt og emosjonelt orientert mestring. Disse dimensjonene reflekterer igjen tendensen til enten å handle i forhold til årsaken til opplevd stress, eller bearbeide de følelsesmessige reaksjonene som følger av en stressende situasjon eller hendelse. Problemfokustert mestring innebærer for eksempel å tenke på ulike handlingsalternativer, lete etter informasjon, snakke med en venn, eller forestille seg

hvordan en situasjon kan endres til det bedre, og mer generelt handle for å endre årsakene til at man opplever stress. Emosjonsfokusert mestring innebærer derimot reaksjoner som å uttrykke sine følelser, søke trøst fra andre, eller prøve å unngå situasjonen som skaper stress. I det lange løp kan emosjonsfokusede mestringsstrategier være mest problematisk, i sær hvis barn og unge velger unngåelsesstrategier der de må bruke mye psykisk energi på å forholde seg til en vanskelig situasjon de ikke ser noen løsning på. Andre former for emosjonsfokusert mestring er aggresjon, som også lett blir destruktiv. Kognitiv mestring kan på sin side innebære forsøk på å fortolke og forstå en situasjon slik at den blir mindre stressende. Dette inkluderer strategier for å redefinere en situasjon man likevel ikke kan gjøre noe med til noe mer positivt. Med andre ord må vi også regne med at valg av mestringsstrategier avhenger av alder, i det en del kognitive og problemfokusede strategier krever kognitiv kompetanse som utvikles over tid.

En direkte strategi: Bidrag til egen og familiens økonomi

Et viktig skille mellom barn og unge er at ungdom kan påvirke situasjonen ved å finne arbeid. Det er også en hyppig valgt strategi, enten i form av småjobber for de yngste eller deltidsjobber etter hvert som man blir eldre. På den ene siden letter egne inntekter, som for eksempel kan gå til lomme-penger eller andre ting ungdommen trenger, presset på familieøkonomien. Dessuten kan ungdommene bidra direkte til familieøkonomien (Roker og Coleman, 2000). Men også yngre barn kan for eksempel få pengegaver fra slektninger, eller de kan tjene en liten slant ved å hjelpe naboer eller andre. Å tjene penger selv blir en typisk problemfokusede mestringsstrategi, men en som altså ikke er tilgjengelig for alle. Også ungdom kan ha problemer med å finne deltidsjobber, særlig hvis de ikke har noen forbindelser som kan hjelpe dem.

Aktive og passive strategier

Van der Hoek (2005) beveger seg innen det paradigmet for forståelse av mestring som er beskrevet over, men har valgt å skille mellom aktive og passive strategier i sin analyse av intervjuer med hollandske barn. De yngste barna kunne ikke endre familiens økonomiske situasjon, men de kunne

redefinere den på en mer positiv måte. For eksempel kunne noen barn vise til at det er viktigere å ha et sted å bo enn at boligen er veldig fin, eller at mat er viktigere enn leker. Dette kan godt være funksjonelle strategier, men bare så lenge barna får sosial aksept fra andre på at deres forståelser er akseptable. Hvis barna møter motbør, kan de i neste hånd reagere med å trekke seg vekk.

Imidlertid var det også barn i dette utvalget som utviklet mer passive strategier i tillegg til de aktive. De kunne for eksempel distansere seg fra fattigdommen ved å unngå spesielt vanskelige situasjoner som var relatert til den. De kunne la være å invitere barn hjem fordi de ikke kunne servere dem noe, eller skulke skolen for å unngå å bli mobbet. Dessuten kunne de prøve å unngå vanskelige konfrontasjoner med foreldrene ved ikke å komme med egne ønsker om ting som kostet penger, late som om de ikke ville gjøre ting som kostet penger av hensyn til foreldrene, eller de kunne rett og slett la være å tenke for mye på problemene fordi det ikke var noe å gjøre med dem. Da kunne barna også uttrykke sinne, tristhet, sjalusi eller bekymring. Van der Hoek (2005) fant at disse mer passive strategiene primært ble valgt når barna kom i potensielt konfliktskapende situasjoner med foreldre eller jevnaldrende.

«Direkte aksjon», «vente og bruke egne penger», «bestikkelse og overtalelse» eller underhånden og ulovlige strategier

Shropshire og Middleton (1999) var opptatt av om barn lærer å være fattige. Som ledd i denne undersøkelsen av 435 barn og unge mellom seks og 16 år, utforsket de også barnas mestringsstrategier, under litt andre navn enn de foregående. De fant flere av de mer passive strategiene vi allerede har vært inne på, men også en rekke aktive strategier. Den første ble kalt «direkte aksjon», og omfattet å bli ergerlig, smelle med dørene, bli sint, plage foreldrene eller gråte. Dette var den hyppigst brukte formen, særlig blant jentene. Dessuten brukte yngre barn den ofte, sammen med bestikkelser.

Den andre formen ble kalt «vente og bruke egne penger», og omfattet å spare, tilby seg å betale halvparten eller vente til neste bursdag eller jul. Den tredje ble kalt «bestikkelse og overtalelse», det vil si love å oppføre seg pent og tilby seg å gjøre noe i huset. Den siste typen ble kalt «underhånden og ulovlige strategier», og omfattet å spørre en annen, stjele det man har lyst på

eller stjele penger å kjøpe det for. Svært få brukte denne siste typen strategier, mens unge i større grad valgte å vente eller bruke egne penger.

En tredjedel av informantene lot rett og slett være å spørre. Shropshire og Middleton (1999) diskuterer om dette også reduserer barn og unges forventninger og forhåpninger, noe som særlig viste seg å gjelde barn fra familier med enslige forsørgere eller familier som var avhengige av sosialhjelp.

Barn er aktører i relasjon til voksne

Som vi viser i kapittel 3, viser barna og ungdommene vi intervjuet eksempler på flere av de strategiene vi har nevnt her. Det er imidlertid mer vanlig med mer passive strategier enn med de aktive strategiene Shropshire og Middleton (1999) beskriver, selv om vi også fant eksempler på slike. Som man kan vente, var også de eldste opptatt av mulighetene for å tjene penger selv eller av å utdanne seg så de kunne få en god jobb.

Barn er aktører i relasjon til voksne, og deres handlinger må forstås ut fra at de er avhengige av voksne og i svært mange sammenhenger må underkaste seg deres autoritet. Og selv om flere av barna og særlig ungdommene i vårt utvalg hadde mye ansvar og mye innsikt i familiens økonomi, var det med få unntak de voksne som forvaltet økonomien og tok de endelige beslutningene om hvordan pengene skulle brukes. I denne konteksten blir noen handlemåter sanksjonert eller oppmuntret, mens andre også kan forstås som opprør mot foreldrenes autoritet. Lister (2004) har formulert fire ulike strategier som er relevante for forståelsen av hvordan man kan reagere på fattigdom, som også kan være relevante for barn og unge.

Den første av disse kalles å greie seg («getting by»), og inkluderer alle de små tingene man gjør for å mestre dagliglivet. De strategiene vi nettopp beskrev, er eksempler på dette. I tillegg kommer det man har av sosiale ressurser, i form av venner og slekt, personer man kan få penger av, utveksle tjenester med, eller få støtte av når noe er vanskelig. I sin analyse av strategiene til 379 enslige mødre i fire amerikanske byer, påpeker Edin og Lein (1997) at nettopp nettverket er en ekstremt viktig ressurs. Derfor er det også så kritisk for barn og unge som lever med økonomisk knapphet å bli eller føle seg ekskludert fra sosiale sammenhenger. Tiltak som kan bidra til bedre sosial inkludering vil tilsvarende ha stor betydning.

Den andre strategien kalles å ta igjen («getting back»), og handler om å kanalisere sinne og protest på måter som representerer opprør mot autoriteter. Barna vi intervjuet kunne vise slike reaksjoner mot foreldrene som autoriteter. Eldre barn og unge kan følge sine foreldre og kanalisere aggresjon mot systemet som ikke gir dem det de har krav på. Imidlertid er det langt færre som reagerer med antisosial og destruktiv atferd, som på sin side kan komme av en hel rekke andre ting enn økonomisk knapphet.

Den tredje strategien kalles å unnsnippe («getting out»). For barna og ungdommene vi intervjuet, innebærer dette å skaffe seg utdanning som gir innpass på arbeidsmarkedet, og senere få varig arbeid. Noen av ungdommene vi intervjuet, var meget klar over dette og hadde klare aspirasjoner om både utdanning og arbeid. Som materialet vårt viser kan enkelte barn også oppmuntre foreldrene sine til å utdanne seg som voksne og søke arbeid. Men skal en slik strategi lykkes, er det viktig at både foreldre og skole oppmuntrer barn og tror på dem, og viktig at skolen tar et ansvar for at barn fra hjem med vedvarende dårlig økonomi ikke mobbes og ekskluderes.

Den fjerde strategien kalles å organisere seg («Getting organized»). Dette er en vanskelig strategi både for voksne og barn, ikke minst fordi man som økonomisk marginalisert gjerne også er passivisert og isolert. Her kan imidlertid eksisterende organisasjoner for fattige være til hjelp. Men som Lister (2004) påpeker, er barn og unge i stor grad ekskludert fra politiske prosesser. Selv om de lyttes til i ulike kontekster, involveres de ikke i store politiske avgjørelser.

Utestengning, mestring og verdighetsforvaltning

Sosial eksklusjon eller utestengning er et begrep som er hentet fra velferdsforskningen, som inneholder både en prosessdimensjon – man blir utestengt eller utestenger seg selv – og en resultatdimensjon – man er utestengt, uansett hvorfor. Som vi har påpekt tidligere i dette kapitlet, ser begrepet tross alt ut til å være nyttig for forståelsen av barn og unges opplevelser av en oppvekst med trang økonomi, nettopp på grunn av begrepets dynamiske karakter. Mestring er derimot et individuelt fenomen, og dreier seg om individets bestrebelser på å håndtere sin livssituasjon. Barn og unge tar i bruk mange ulike mestringsstrategier, som enten kan bidra til mindre eller mer

eksklusjon. Det kommer an på hvilke strategier som velges, og hva slags kontekst de velges i. Verdighetsforvaltning, som i prosessens løp ble en sentral, analytisk dimensjon for oss, blir til en viss grad overordnet begge de to andre begrepene. Slik vi har brukt dette begrepet, handler det om en motivasjon til å redusere opplevd ulikhet – enten dette skjer gjennom selvvalgt eksklusjon, bestrebelser på å bli inkludert, og gjennom bruk av mange ulike mestringsstrategier. De tre begrepene må derfor ses i sammenheng.

2 Metode

Utvalget

Prosjektet hadde som formål å gi mer systematisk kunnskap om hva slags strategier både barn og voksne benytter for å håndtere virkningene av langvarig dårlig økonomi. Det skulle gi kunnskap om på hvilke måter barn og voksne fra hushold med langvarig dårlig økonomi selv er aktører i forhold til offentlige og private tilbud og hjelpeinstanser. Prosjektet skulle også gi kunnskap om i hvor stor grad den pågående statlige satsingen mot barnefattigdom treffer akkurat denne gruppa, eller i hvor stor grad satsingen primært treffer de mange flere fra hushold med kortvarig knapp økonomi.

Det var derfor av avgjørende betydning at prosjektet etablerte kontakt med de relativt sett få familiene som bor i hushold med vedvarende lavinntekt, av oss operasjonalisert til å være minimum tre av de siste fem årene under EUs fattigdomsgrense på 60 prosent av medianinntekten. I utgangspunktet visste vi at dette sannsynligvis ville dreie seg om familier med enslig forsørger, med svak eller ingen tilknytning til arbeidslivet og derav følgende langvarig avhengighet av offentlige ytelser, og med innvandrerbakgrunn, særlig i kombinasjon med å ha mange barn (for eksempel Epland og Kirkeberg, 2009).

I utgangspunktet ønsket vi å intervju foreldre og barn i inntil 60 familier. Det viste seg imidlertid så vanskelig å rekruttere informanter at vi av tidshensyn måtte stanse tidligere, så vi endte med å intervju de voksne i til sammen 35 hushold med i alt 69 barn og 25 barn i 23 av disse husholdene igjen. 18 hushold ble intervjuet i Oslo og 17 utenfor Oslo. I 22 av husholdene hadde foreldrene norsk bakgrunn og i de resterende 13 hadde foreldrene innvandrer- eller flyktningbakgrunn. Flertallet av husholdene (25) besto av en enslig forsørger. Kun i ti av husholdene var det to forsørgere. Bare i ett av disse husholdene med to forsørgere hadde forsørgerne norsk bakgrunn.

18 hushold ble rekruttert via kontaktpersoner i kommunene og bydelene som deltok i to statlige tilskuddsordninger mot barnefattigdom

(Nuland, et al., 2009). 17 hushold ble rekruttert via frivillige organisasjoner. Tilrådingen fra personvernombudet for forskning ga ikke mulighet til å rekruttere informanter via «snøballmetoden», som er en hyppig brukt metode i forskning med utsatte grupper. Her kan personer som allerede har fått tillit til forskerne fungerer som brobyggere til andre informanter. Metodiske implikasjoner av prosjektets design diskuteres nedenfor.

Vi lyktes ikke i å få intervjuet alle barna i disse husholdene. Flere informanter foretrakk å treffe oss utenfor husholdet, og flere ønsket ikke at barna skulle bli intervjuet. Totalt intervjuet vi som nevnt over, 25 barn. 21 kom fra hvert sitt hushold, i to hushold fikk vi snakket med to barn. Det var ingen systematikk med hensyn til hvilket nummer i søskenflokket som ble intervjuet når det var mange barn i en familie.

Intervjuene omfattet 13 gutter og 12 jenter mellom seks og 18 år. 19 av barna bodde i hushold med enslig forsørger, seks i hushold med to forsørgere, hvorav ett enkelt foreldrepar hadde norsk bakgrunn. Ni av barna bodde i hushold hvor forsørger/e var flyktninger, og 16 i hushold der forsørgeren eller forsørgerne hadde norsk bakgrunn.

Intervjuene ble gjennomført av et team bestående av forsker II Geir Moshuus, NOVA, forskningsassistent Inger-Hege Kristiansen, NOVA og stud. psychol. Helle Suseg. Samtalene ble ikke tatt opp på bånd, men det ble tatt grundige feltnotater til bruk i analysene. Ved enkelte anledninger snakket en av forskerteamet med barna i husholdet mens en annen snakket med de voksne. I om lag halvparten av tilfellene snakket forskerne med barnet mens foreldrene var til stede. Noen ganger var dette fordi de voksne ønsket å være til stede og delta i samtalen, andre ganger fordi boligen var for liten til at foreldrene egentlig kunne være andre steder mens intervjuet pågikk.

Begrensninger ved undersøkelsen

Undersøkelsen har sin styrke ved at det er gjennomført grundige intervjuer med relativt mange barn og foreldre om det å leve med vedvarende knapp økonomi. Samtidig kan det være en begrensning ved undersøkelsen at vi ikke også intervjuet foreldre og barn i familier uten økonomiske vansker. Forskningen vi relaterer oss til gjør begge deler (Redmond, 2008). Vi har heller ingen muligheter for å vite om våre informanter er typiske for ulike

undergrupper med familier med vedvarende lavinntekt, selv om vi lyktes i å rekruttere informanter med flere av de vanlige kjennetegnene på familier som er i risiko for dette. Samtidig er det vår vurdering at vi har fått kontakt med foreldre og barn som bidrar til ny innsikt om det å leve med lav inntekt i vårt velferdssamfunn, på måter som kan gi gode innspill til utviklingen av tiltak for denne gruppen.

Forskningsetiske overveielser

Prosjektet ble meldt til personvernombudet og tilrådd derfra (se vedlegg 1). Vi har fulgt vedtaket derfra når det gjelder måten vi skulle komme i kontakt med informantene på. Foreldrene og barna fikk både skriftlig og muntlig informasjon, og hadde full anledning til å trekke seg underveis. Det viste seg i praksis at flere ikke ønsket å delta selv om de hadde samtykket, og de viste det ved å avlyse avtaler, ikke være hjemme osv. Dette respekterte vi etter et enkelt forsøk på å purre de som sa at de egentlig ville, men ikke kunne likevel.

Både foreldre og barn samtykket i at barna deltok. Forskerne var nøye med å observere barna under intervjuene, og unngå temaer og tilnæringsmåter som kunne virke stressende for dem. Foreldrene var ofte til stede, og bisto også med å forklare for barna hvorfor de ble intervjuet.

Underveis oppdaget vi imidlertid også noen spesielle utfordringer i arbeidet med intervjuene av barna. Vi kom inn i hushold hvor vi ofte hadde fått vite av foreldrene at de forsøkte å skjerme barna fra husholdets vanskelige økonomiske situasjon. Samtidig opplevde vi at den økonomiske situasjonen ikke var så ukjent for barna som de voksne på forhånd hadde fortalt oss. Det tvang oss inn i en vanskelig balansegang hvor vi på samme tid skulle ta rede på hvordan barna så på sin situasjon og unngå unødvendig dramatisering i samtalene vi førte.

Vi har intervjuet barn og foreldre i meget vanskelige livssituasjoner. Ved siden av å behandle dem respektfullt i intervjusituasjonen, har vi også vært meget nøye med å behandle informasjonen vi fikk konfidensielt. Alle som siteres i teksten har fått fiktive navn, og selv litt lengre historier er endret slik at det ikke skal være mulig å gjenkjenne enkeltpersoner eller deres historier.

Som hovedregel har vi heller ikke akkurat oppgitt hvor i landet personene bor, med unntak av noen informanter i Oslo som en storby.

Gjennomføring av intervjuene

Vi brukte en intervjuguide for samtalen med de voksne og en for barna (se vedlegg 3 og 4). Disse skulle fungere som rettesnor for prosjektmedarbeiderne om hvilke tema som skulle forsøkes dekket. Vi forsøkte å få til uformelle samtaler, hvor fokus var på konkrete begivenheter som dukket opp i selve samtalsituasjonen eller forhold som knyttet seg til den konkrete settingen hvor intervjuet fant sted, og som vi har forfulgt med sikte på å få informasjon som berører tematikken vi er opptatt av. Spissformulert ville vi ha svar på «spørsmål vi ikke stilte». Denne indirekte fremgangsmåten for å samle inn data ble benyttet i forbindelse med et doktorgradsarbeid i Oslos tyngre rusmiljøer. (Moshuus 2005b, 2005a).²

Siktemålet var å bruke intervjusituasjonen ikke bare til å få svar på spørsmål, men å bruke samtalen til å oppdage forhold knyttet til tematikken langtidslavinntektssituasjoner som informantene selv var opptatt av. Prosjektarbeiderne skulle bruke tema listet opp i intervjuguiden som rettesnor, men samtidig være lydhør for konkrete historier og erfaringer informantene ønsket å formidle. Der informanten hadde en slik historie, skulle prosjektmedarbeiderne bruke den som ledetråd til å ta opp tematikken som var listet opp i intervjuguidene. I samtalen med barna forsøkte prosjektmedarbeiderne i tråd med dette å få samtalen til å dreie seg om konkrete hendelsesforløp som meldte seg og forsøke å flette inn temaene fra guiden i løpet av samtalen. I et forsøk på å få til dette fulgte prosjektmedarbeiderne i flere tilfeller barna rundt og tok tak i konkrete gjenstander i hjemmet for å lette samtalen for barnas del.

² Den indirekte fremgangsmåten er forsøkt vist i en analyse av antropolog-informant relasjonen i artikkelen "Samtale med Aki. Hva jeg lærte av å lære om Gangsta Rap" (Moshuus 2004).

Om rekrutteringsprosessen

Vi rekrutterte informantene via offentlige instanser og frivillige organisasjoner som på ulikt vis jobber mot hushold i lavinntektssituasjoner. Som forutsatt, kom de fleste av våre offentlige kontaktpersoner kom fra kommuner og bydeler som deltok i de statlige tilskuddsordningene. Vi rekrutterte også noen informanter utenom denne satsingen, fra religiøse organisasjoner som gir tilbud til de aller fattigste. Våre kontaktpersoner ble orientert om kriteriene for rekruttering til prosjektet og rekrutterte på dette grunnlaget informanter til prosjektet. Vi hadde ingen mulighet til å etterprøve om våre informanter faktisk oppfylte våre seleksjonskriterier. Vi fikk aldri kontakt med nye informanter fra informanter vi alt hadde etablert kontakt med.

Forskningsassistent Inger-Hege Kristiansen arbeidet med å rekruttere informanter i sju måneder. Hun kontaktet først alle kommuner og bydeler som fikk midler fra tilskuddsordningen. Vi fikk ikke tilgang til informanter gjennom mer enn 11 av de 62 kommunene og bydelene dette gjaldt. Vi vet ikke hva dette skyldes.

Men selv om informantene ga sitt samtykke til å bli kontaktet var det bare noen av disse igjen som gjennomførte intervjuet. Noe av det samme skjedde med barna i husholdene vi fikk kontakt med. Flere samtykket i å snakke med oss, men vi fikk likevel kun snakket med 25 av de til sammen 69 barna i de 35 husholdene hvor vi fikk gjennomført intervjuer med de voksne.

Eksempler på prosessen

Et sosialkontor i en av Oslos bydeler var blant de aller første som ble kontaktet med sikte på å rekruttere informanter. Sosialkontoret mottok midler fra tilskuddsordningen for å følge opp et utvalg hushold med sikte på å hjelpe de voksne i husholdet til ny kontakt med arbeidslivet. Prosjektet bygget på at tiltaket også ville bedre barnas situasjon. Prosjektet hadde vært i kontakt med til sammen 28 familier og hadde på kontakttidspunktet samarbeid med 19 familier. Prosjektleder informerte muntlig og delte ut den skriftlige informasjonen til alle husholdene om vår forskning og vårt ønske om informanter.

Vi var i jevnlig kontakt med den lokale prosjektlederen. Det tok et halvt år før vi mottok en liste på seks informanter. Alle husholdene mottok den

skriftlige informasjonen om forskningsprosjektet. To av de seks informantene vi mottok på denne måten besvarte ikke våre henvendelser. En fikk vi kontakt med og fikk intervjuet på avtalt tidspunkt. Vår informant var eneforsørger med ett barn i første klasse på barneskolen. Informanten ville ikke at barnet skulle intervjues. Vi fikk etter hvert kontakt med de fire andre informantene også, men tok det mye lengre tid å gjennomføre intervjuene og en av de tre fikk vi aldri gjennomført intervjuet med. Det siste av intervjuene ble gjennomført om lag ett år etter at vi først kontaktet sosialkontoret. En av informantene hadde med seg sitt eneste barn, et spedbarn, til intervjuet. Vi fikk ikke intervjuet noen barn i de tre husholdene vi fikk kontakt med.

Et annet eksempel på rekrutteringsarbeidet er hentet fra en vestlandskommune. Der fikk vi kontakt med tre hushold via barnevernstjenesten. Barnevernstjenesten hadde fått midler av tilskuddsordningen til tolv familier i en spesiell satsing, men kun fire familier hadde vært tilknyttet over lang tid. Disse fire ble forespurt, tre takket ja til å bli med. Vi dro til kommunen med en fast intervjuavtale, en avtale uten fastsatt tidspunkt og med en informant vi ikke fikk tak i. Vi forsøkte gjentatte ganger å ringe den tredje informanten og nådde frem til slutt. Informanten sa at hun ikke hadde mulighet til å treffe oss noen av dagene vi var der. Informanten vi hadde avtalt dag med var plutselig heller ikke å få tak i. Etter å ha sendt henne flere tekstmeldinger tok hun kontakt og vi fikk gjort en avtale om å treffe henne hjemme. Informanten vi hadde fast avtale med holdt vår avtale og ble intervjuet hjemme. Informanten var kjent med at vi også ønsket å snakke med barna i husholdet. Etter intervjuet sa vi at vi gjerne skulle ha snakket med barna hennes slik vi hadde informert henne om før vi kom. Til det svarte informanten etter vårt intervju: «Det er ikke noe vits. De er så lei av å snakke om sånt.» I det andre husholdet fikk vi snakket med sønnen på 15 år. Men vi fikk inntrykk av at vår informant la press på sin sønn for å få ham til å gjennomføre intervjuet.

Det var følgelig sammensatte grunner til at vi kun fikk kontakt med en liten del av informantene som ble forsøkt rekruttert til prosjektet, og det var flere grunner til at det tok så lang tid å oppnå kontakt med de informantene som samtykket til å bli kontaktet. Alle slike forhold bidro samlet til at datainnsamlingen også tok vesentlig lengre tid enn planlagt. Etter planen

skulle datainnsamlingen være gjennomført innen høsten 2007, men de siste intervjuene ble ikke gjennomført før i mai i 2008.

Noen fellestrekk gikk likevel igjen. Disse kan det være verdt å reflektere over, både fordi refleksjonen kan bidra til at fremtidig forskning kan bygge videre på erfaringene vi har gjort og fordi refleksjonen forteller sin egen historie om de prosjektet handler om; barnefamilier som lever med svært lav inntekt over lang tid.

Kommentarer til forskningsdesignet

Alle informanter ble, som nevnt over, rekruttert via kontaktpersoner i offentlige institusjoner eller private organisasjoner. Kontaktpersonene var alle ansatt eller engasjert i sin organisasjon, og kom i kontakt med hushold med vedvarende lavinntekt gjennom sitt arbeid. Tilrådingen fra personvernombudet for forskning (se vedlegg 1) forutsatte at våre kontaktpersoner fikk et introduksjonsbrev som potensielle informanter måtte undertegne før vi kunne etablere første kontakt. Dette har hatt konsekvenser for antallet informanter vi har vært i stand til å få tak i, ettersom det viste seg å være så vidt problematisk å få oppgitt mulige informanter særlig fra kommunene og bydelene.

Snøballmetoden ville vært svært egnet for vårt formål

Det var altså ikke mulig for oss å rekruttere informanter via tradisjonell snøballmetode, der informanter man allerede har opprettet kontakt med formidler kontakt med nye personer informantene kjenner. Dermed blir informantene en brobygger til flere informanter, ikke en «portvakt» som man møter i andre sammenhenger. Snøballmetoden er en utbredt måte å rekruttere informanter i kvalitativ forskning, for eksempel i studier av ukjente univers eller i situasjoner hvor informantene tilhører mer eller mindre skjulte grupper eller kategorier (Andrews og Vassenden, 2007). Hushold som lever i langtids lavinntektssituasjoner tilhører en gruppe eller kategori som i mange situasjoner unndrar seg oppmerksomhet³, og snøballmetoden vil derfor være et særlig gunstig arbeidsverktøy for å komme denne gruppen i tale.

³ Se for eksempel Sandbæk (2004).

Phillipe Bourgois (1995, 2009) har gjennomført flere omfattende studier av urban fattigdom og rusavhengighet. Han har påpekt validitets- og reliabilitetsproblemer knyttet til mange av studiene som er gjort av samfunnets mest utslåtte (1995:12).⁴ Bourgois (1998) argumenterer for begrensningene ved å gjennomføre spørreskjemaundersøkelser eller standardiserte intervjuundersøkelser med de aller mest utslåtte fordi forskerne i slike situasjoner mangler nødvendig tillit hos målgruppen. Han peker på at mange i målgruppen vil unndra seg deltakelse eller de vil tilbakeholde informasjon som kan være vital for forskningsprosjektet.

Slik var det også med denne studien. Tilgang til informanter ble vanskelig gjort av at temaet vi ønsket å undersøke – langtids lavinntektssituasjoner – kan være svært tabubelagt for mange. Fattigdom som samtaletema kan være innrammet av skamfølelse om den skal dreie seg om samtalepartnernes egen situasjon og ikke om beskrivelser av andre. En måte å redusere betydningen av slike opplevelser av skam, er å bygge opp et tillitsforhold mellom forsker og informant. Phillipe Bourgois løste dette ved å gjennomføre deltakende observasjon hvor tillitsforholdet mellom samtalepartnerne fikk bygge seg opp over tid.

En måte å kompensere for manglende mulighet til å bygge tillit over tid er å benytte seg av informantnettverk i stedet, slik at kunnskapene om nettverket som forskerne bygger opp bidrar til å styrke tillitsforholdet. Det er her snøballmetoden blir så viktig. Om vi hadde kunnet nyttiggjøre oss denne, så hadde den gitt oss større nettverkskunnskap. De vi ville snakke med kunne kommet i kontakt med oss gjennom kontakter de hadde tillit til. Denne kunnskapen hadde vi kunnet gjøre oss nytte av til å skape bedre tillitsforhold rundt samtalene. Det lot seg ikke gjennomføre i denne studien.

Våre kontakter jobbet profesjonelt med målgruppen for prosjektet. I noen tilfeller hadde kontaktpersonene også kontrollfunksjoner overfor målgruppen, eller de jobbet i organisasjoner som også hadde denne funksjonen. Flere kontaktpersoner jobbet for eksempel på sosialkontor med utgangspunkt i prosjektmidler rettet mot barnefattigdom.

⁴ For en lignende kritikk se også Short & Hughes (2009).

Selv om kontaktpersonene ikke hadde noen kontrollfunksjoner overfor målgruppen, er det rimelig at mange potensielle informanter avsto forespørselene kontaktpersonene formidlet på våre vegne om intervju fordi de fryktet at prosjektet innebar kontrollfunksjoner de ikke overskuet. Det er også rimelig å tro at enkelte samtykket til å delta i prosjektet i samtale med våre kontaktpersoner fordi de fryktet at et avslag kunne føre til innskjerpet kontroll på annet vis, uansett hvor godt de ble informert om at så ikke var tilfelle. Løsningen kunne da bli å ignorere våre henvendelser samtidig som deres forhold til våre kontaktpersoner forble uforandret. I andre tilfeller fikk vi gjennomført samtalerne informantene hadde samtykket til å gjennomføre, men det ble en nesten umulig oppgave å etablere nødvendig tillit til at samtalen skulle få noen større verdi i forhold til prosjektet.

Foreldre som portvakter for sine barn

Tilrådingen fra personvernombudet for forskning krevde at barna skulle rekrutteres via de voksne i husholdet. Først gjennomførte vi samtalen med de voksne i husholdet og deretter ba vi om tillatelse til å gjennomføre samtale med barna. Alle voksne informanter var også gjort kjent med at vi ønsket å kontakte barna før de voksne ga sitt samtykke til å snakke med oss. De voksne fikk dessuten intervjuguiden for samtalerne med barna til gjennomsyn før samtalen med barna ble gjennomført.

I noen tilfeller gjennomførte vi samtalerne med de voksne på et offentlig sted og besøkte deretter familien hjemme hos dem. Alle samtalerne vi gjennomførte med barna foregikk hjemme hos familien vi besøkte. I mange tilfeller ble også samtalerne vi hadde med de voksne gjennomført hjemme i husholdet vi besøkte. I noen tilfeller ble det vanskelig å gjennomføre disse samtalerne uten å ha barna som tilhørere. Dette kompliserte gjennomføringen. Hvordan skulle vi få til en samtale om familiens økonomiske situasjon uten å kompromittere foreldrene overfor barna i forhold til tematikk som kanskje var underlagt informasjonskontroll innad i familien? Og, i forlengelsen av dette, hvordan skulle barna informeres om vår tilstedeværelse i husholdet? I praksis overlot vi det til foreldrene å forklare hvem vi var og hvorfor vi besøkte nettopp dem.

Vi kom inn i hushold hvor vi i flere tilfeller hadde fått vite av foreldrene at de forsøkte å skjerme barna fra husholdets vanskelige økonomiske situasjon. Samtidig opplevde vi at den økonomiske situasjonen ikke var så ukjent for barna som de voksne på forhånd hadde fortalt oss. Det tvang oss inn i en vanskelig balansegang hvor vi på samme tid skulle ta rede på hvordan barna så på sin situasjon og samtidig unngå unødvendig dramatisering i samtalene vi førte.

Samlet sett fikk dette forskningsprosjektet kontakt med mange hushold som hadde forholdt seg til svært lave inntekter over lang tid, og vi fikk samtaler med mange barn i disse husholdene. Samtidig er det klart at mange vegret seg for å delta, både blant de voksne og blant barna. Mange voksne ville heller ikke at vi skulle snakke med deres barn. Dette er for øvrig en erfaring svært mange samfunnsforskere har gjort seg når de har forsøkt å få foreldres samtykke til å involvere deres barn i forskning (se for eksempel Sandbæk, 2002). Holdt våre informanter tilbake informasjon som kunne være viktig for vår forståelse av deres situasjon? Det er mulig at tiltak som styrker muligheten til å utvikle tillit mellom forsker og informant kan gi et rikere datamateriale, i tillegg til at det kan føre til at flere vil delta. Det er samtidig slik at refleksjoner over forskningsdesignet i dette prosjektet har vært brukt som en del av datamaterialet som har vært samlet inn.

3 Når barn blir forvaltere av foreldrenes dårlige økonomi

Innledning

Jeg har tre ønsker til jul, men de er litt dyre. Det er tre ting fra G-sport, det er skøyter, rosa ski og en dress. Det er det jeg ikke har. Mamma sa jeg skal spare til det, men jeg har bare 93 kroner i sparebøssa. Hun skulle gjøre det, men hun gjør det aldri. Selv om jeg har så lyst på det. Jeg hadde egentlig 150, men mamma tok alle pengene. Mamma sa jeg skal kjøpe det til deg, men det skjer aldri. Jeg har en boblebukse som jeg hadde både i 1. og 2. klasse, og den tåler ikke vann og har gjort at de andre buksene mine som jeg har under, har blitt ødelagt. Pappa kan heller ikke kjøpe den til meg, for han har heller ikke penger. Mamma kjøper ikke alt jeg har lyst på, men den sengen har mamma kjøpt for 60 kroner av barnehagen. Det var greit, for den var billig.

Slik svarte Niahil⁵, en jente på åtte år, når vi spurte henne om hva hun ønsket seg. Hun og broren på seks bor hos sin mor. Mor kommer fra det kurdiske området i Nord-Irak. Far er også fra Nord-Irak. Han har kontakt med husholdet, men han har ikke noe økonomisk ansvar. Begge foreldrene sliter økonomisk, ingen av dem har fast arbeid, og begge er avhengig av offentlig støtte. Vi fikk kontakt med familien gjennom en kristen organisasjon som driver et tiltak rettet mot de aller fattigste familiene i landet.

Sitatet fra samtalen med Niahil er typisk for de historiene barna og ungdommene i materialet vårt fortalte. Fortellingene vi samlet inn – og som for det meste handlet om svært hverdagslige beskrivelser – er svært verdifulle for det de forteller oss om barns forhold til sine foreldres vanskelige økonomi.

I kapitlet møter vi Niahil (8), Sandra (11), Sarah (19), Jamal (8), Sohaila (17), Eva (16) og så vidt Aina (11)⁶. Vi presenterer utsnitt av de historiene som ga mest informasjon, og historier som på hver sine måter særlig illustrerer prosjektets to første problemstillinger, om barna og ung-

⁵ Alle navn på barna og foreldrene er fiktive.

⁶ I den rekkefølgen de presenteres i teksten.

dommenes mestringsstrategier og deres aktørskap vis a vis ulike tiltak. Fem av dem har flyktning- eller innvandrerbakgrunn, to er norske. Dette reflekterer at langvarig økonomisk knapphet er blitt noe som rammer særlig ikke-vestlige innvandrere i langt større grad enn nordmenn (Epland og Kirkeberg, 2009). Kanskje typisk nok er også seks av de sju «fortellerne» jenter. Den mest detaljerte historien handler om Sandra, fordi hun målbærer mange typiske elementer fra de andre barnas historier. Analytisk bruker vi også kapitlet til å konkretisere hva verdighetsforvaltning og verdighetsuttrykk kan innebære for barna og ungdommene.

Ble barna involvert i den vanskelige økonomien?

Skal barn utvikle strategier for å forholde seg til og mestre konsekvensene av familiens knappe økonomi, må de også kjenne til den. I litteraturen brukes gjerne uttrykkene å skjermes⁷ barna (Redmond, 2008), holde dem skadesløse (Harju, 2005), eller prioritere dem (Sandbæk, 2008) for å beskrive hvordan foreldre forsøker å unngå at barna merker hvordan det står til. En måte dette måles på, er gjennom å undersøke i hvor stor grad barn og unge i lavinntektsfamilier har de samme forbruksgodene som andre barn. Flertallet av barna i lavinntektsfamilier i Norge har svært mange av de samme forbruksgodene som andre – selv om det godt kan tenkes at disse godene både er i dårligere stand og brukes mindre på grunn av økonomien (Hjelmtveit, 2004). Men når økonomien blir for dårlig for lenge, er det også rimelig å forutsette at det ikke lenger er mulig å hindre at barna vet om familiens økonomi.

Spørsmålet blir da på hvilke måter barna merker familiens økonomiske situasjon, og på hvilke måter foreldrene eventuelt involverer barna som en del av sine strategier for å håndtere situasjonen. Barn og unge i vår tid er selvsagt preget av at den rådende konsumentkulturen og generelt høyere levestandard vil føre til ekstra sterke krav og belastninger på familier som må slåss ekstra for å oppnå tilstrekkelig sosial integrasjon og status (Ridge, 2002). I sitatet vi innledet med, går det fram at den vanskelige økonomiske situasjonen slo ut i en merkbar knapphet, som jenta vi snakket med kjente på egen kropp. I mesteparten av samtalen hadde Niahil snakket om hvordan

⁷ Det engelske uttrykket er «protect».

hun trivdes på skolen og at hun noen ganger ikke gjorde det fordi hun følte seg alene; om hvordan hun lagde engler i snøen sammen med bestevennene, og om hvordan hun helst ville at mamma og pappa skulle flytte sammen igjen. Det var først da vi spurte om hva hun ønsket seg, at vi plutselig ble vitner til hvordan hun, som mange av de andre barna, måtte manøvrere i et landskap mer enn vanlig preget av økonomisk knapphet.

Niahil var åtte år gammel, og ønskene hennes til jul var ting hun trengte. Andre på hennes alder ville kanskje ønsket seg spesielle ski, men fått klær uansett. Eller de ville fått klær i tillegg. Og andre på hennes alder ville helt sikkert ønsket seg leker, ting eller ekstra opplevelser til jul, gjerne fordi andre på deres alder hadde det eller skulle få det, ikke bare klær og ski. Et skille som trekkes mellom barn fra familier med vedvarende økonomisk knapphet og andre barn, er nettopp at jul og fødselsdager brukes til å gi barna det de trenger i stedet for noe ekstra (Adelman, Middleton & Ashworth, 2003). Hva gjør slike erfaringer med dem som opplever knappheten igjen og igjen over lang tid, og som opplever at avstanden til dem de sammenlikner seg med, stadig blir større?

I analysen av intervjuene vi gjorde med foreldrene, fant vi at svært mange forsøkte å skjule husholdets vanskelige økonomi, blant annet gjennom å prioritere barnas behov bevisst. Enkelte valgte derimot å involvere barna, særlig de eldste, og husholdets økonomi ble da sett på som et felles ansvar. Begge deler er kjent også fra andre studier av barn i familier med langvarig, knapp økonomi (Adelman et al., 2003).

I flere av husholdene fant vi ulike former for mellomløsninger. Barnas behov ble prioritert slik at de skulle merke minst mulig til situasjonen, men samtidig ble barna informert og kunne få ansvar for oppgaver knyttet til å avhjelpe den vanskelige økonomien i husholdet. Mange av de voksne sa at de forsøkte å skjerme barna for de økonomiske vanskelighetene, men der hvor vi fikk snakke med barna, var det klart at selv ganske små barn slettes ikke var ukjent med familiens økonomiske situasjon. Niahil er også et eksempel på at barna hadde denne kunnskapen som en del av sin hverdag – det var bare sånn det var, også at hun hadde gått med for dårlig vintertøy både i første og andre klasse. Senere vil vi få høre historier fra barn som åpenbart reagerer mer offensivt og krevende, en reaksjonsform som også er beskrevet i annen

litteratur (Daly og Leonard, 2002; Roker, 1998). Det er vanlig at foreldre og barn forhandler om goder og aktiviteter, og barn og unge i familier med svært vanskelig økonomi vil ønske seg det samme som andre barn. Dette kan skape konflikter innad i familien.

De fleste vi intervjuet forsøkte å skjule sine økonomiske problemer for barna. De fleste forsøkte å holde det at de mottar sosialhjelp, skjult. Likevel peker historiene vi fikk, ganske entydig i retning av at barna ofte var godt kjent med husholdets økonomiske situasjon. Det er sannsynligvis en rekke mer eller mindre indirekte måter som barn gjør seg kjent med sine foreldres økonomi på, selv om foreldrene forsøker å skjerme dem, og selv om foreldrene prioriterer barnas behov framfor sine egne.

I Tvetenes (2001, 2006) studie av barn i familier preget av langvarig økonomisk knapphet, kommer det fram at de barna hun snakket med, ikke fikk minimumspakken av forbruksgjenstander de trengte for å kunne delta i aktiviteter og nettverk som ga dem plass i det lokale barne- og ungdomsfellesskapet. Dette er ikke en ukjent problemstilling i de husholdene vi var i kontakt med. En kvinne med flyktningbakgrunn sa det slik når vi spurte henne om økonomien i husholdet:

Jeg får jo sjokk når det kommer brev fra skolen som spør etter hundre kroner til klassekassa eller til blomst eller noe. Det er matpengene våre.

Kvinnen bodde sammen med sin mann og fire barn. Hun hadde nettopp fått jobb som barnehageassistent, men mannen var arbeidsløs. Det var umulig for de voksne å skjerme barna fra effektene av den økonomiske knapphetssituasjonen. Hva slags situasjon skaper så dette for barna?

Tvetene (2001, 2006) undersøkte hvilke mestringsstrategier barna hun intervjuet, brukte. Dette er et tema som har opptatt flere av dem som utforsker de umiddelbare virkningene på barn av å vokse opp med varig lavinntekt, fordi slike strategier eksemplifiserer hvordan barn og unge kan være aktører (Backe-Hansen, 2004; Redmond, 2008). Tvetene sammenlignet svarene hun fikk med intervjuer hun hadde gjort med barn med middelklassebakgrunn, og argumenterer for at forskjellen mellom barn i langtidsfattige hushold og andre ikke er så mye mestringsstrategiene som formålet med dem. Der andre barn utvikler strategier for å oppnå mål og goder på toppen av det de ellers får, er det som kjennetegner disse barnas mestringsfortellinger, deres

daglige arbeid for å få delta i barnehverdagen utenom familien. Det samme viser for eksempel Lytsy (2004) om svenske barn, Ridge (2002) om britiske barn og Van der Hoek (2005) om nederlandske barn.

Thorød (2006) gir tilsvarende beskrivelser av situasjonen i 26 familier med lav inntekt, basert på intervjuer med foreldrene. Barna i disse familiene manglet ofte materielle ting, og ting som ble ødelagt ble sjelden erstattet. De opplevde oftere enn andre at de ikke kunne være med på organiserte fritidsaktiviteter fordi familien ikke hadde penger til kontingenter og utstyr.

Blant husholdene vi var i kontakt med, var det særlig de barnerike flyktningefamiliene som opplevde dette. Familiens knappe økonomi gjorde det vanskelig for dem å delta. Bare utgiftene til bursdagspresanger hindret barna i flere av familiene fra vanlig deltakelse i barnekollektivet.

I forbindelse med den statlige satsingen mot fattigdom har lokale tiltak blant annet brukt penger på å igangsette såkalte utstyrsbanker, hvor barn har fått tilgang til dyrt fritidsutstyr (Nuland et al., 2009). Det er mulig at slike ordninger kan avhjelpe knapphetssituasjoner hvor noen barn ellers ikke kunne deltatt i fellesaktiviteter. Vi har ikke fått noen historier fra noen av barna vi snakket med om disse ordningene. Men samtalen vi hadde med 11-åringen Sandra, en samtale vi skal komme tilbake til, viser at selv om Sandra fikk det samme som de andre barna, så hjalp ikke det til å utligne forskjellen mellom henne og dem. Hun hadde fortsatt for dårlig råd. De andre barna fikk det de trengte hjemme, hun måtte få hjelp av andre. Så selv om lokalsamfunnet skulle lykkes i å tilrettelegge for at barn fra lavinntektsfamilier kan delta i ulike fritidsaktiviteter på linje med andre, er dette kanskje ikke tilstrekkelig til å motvirke den annerledesheten barna i hushold som opplever lang tid med lave inntekter, kan oppleve. Kanskje bør også offentlige utstyrsordninger følges opp av aktiviteter hvor alle deltakerne bruker det samme utstyret, uavhengig av familiens økonomi.

I studien «Går fattigdom i arv» viser Lorentzen og Nielsen (2009) at 25 prosent av dem som hadde vokst opp i familier som hadde mottatt sosialhjelp i 1994, selv mottok sosialhjelp ti år seinere som 20–27-åring. Selv når materialet kontrolleres for relevante bakgrunnskjennetegn, viser analysene at foreldrenes sosialhjelpsmottak fortsatt hadde en sterk selvstendig effekt. Forfatterne peker på fire delforklaringer som kan bidra til å forklare hvorfor

vi får en situasjon hvor barn av sosialhjelpsmottakere alt for ofte blir nye mottakere av sosialhjelp. (1) De peker på at personer som mottar sosialhjelp utvikler verdier, normer og atferd som gjør dem til dårlige rollemodeller. (2) Barn av sosialhjelpsmottakere bygger opp detaljert kunnskap om hvordan sosialhjelpssystemet virker, og dette gir lavere barrierer for selv å ta det i bruk. (3) Sosialhjelpsmottakeres løse tilknytning til arbeidsmarkedet reduserer deres barns uformelle tilgang til arbeid. Og til slutt (4) at sosialhjelp fører til økonomisk deprivasjon. Barn som vokser opp i hushold hvor foreldrene mottar sosialhjelp, får mindre tilførsel av ressurser de trenger enn andre.

Lorentzen og Nielsen (op. cit.) påpeker at disse forklaringene ikke er gjensidig utelukkende, og at de kun kaster lys over deler av problematikken. Men det er verdt å legge merke til at i deres analyser utgjør ikke økonomisk deprivasjon noe mer enn en av fire mulige (overlappende) delforklaringer på at mottak av sosialhjelp overføres mellom generasjoner.

I samtalene med de voksne i de langtidsfattige husholdene plasserte våre samtalepartnere ansvaret for husholdets vanskelige økonomiske situasjon hos offentlige myndigheter, samtidig som de selv omskapte knappheten de var påført til nye verdighetsuttrykk. Dette reiser spørsmål om ikke også foreldrenes kamp for egen verdighet er en del av det som former barn som lever med materiell knapphet over lang tid. En annen måte å formulere dette på, er å stille spørsmålet om barn lærer å bli fattige. Shropshire og Middleton (1999) gjennomførte en undersøkelse av i alt 435 barn mellom seks og 16 år ved hjelp av strukturerte spørreskjemaer. Forfatterne fant at barn som var klar over familiens inntekt, som ofte ble fortalt hva ting kostet, og som ofte fikk nei når de spurte, også i større grad trodde at familien ikke hadde nok penger. Deres konklusjon var at barn fra fattige familier (det vil si familier med enslig forsørger og/eller sosialhjelp som inntekt) lærer å være fattige, og at dette både innvirker på deres handlemåter som økonomiske aktører og på deres forventninger og forhåpninger for framtida. Niahil eksemplifiserer barn som sannsynligvis ikke har store forventninger til at familiens situasjon skal bli bedre over tid, og som heller ikke agerer offensivt for å få det som hun vil.

I det følgende presenterer vi Sandras historie i detalj. Vi presenterer den fordi den både viser barns opplevelser av materiell knapphet og eksemplifiserer at barn er godt informert om familiens vanskelige økonomi. Men i

tillegg eksemplifiserer historien hvordan økonomisk knapphet kan føre til konflikter mellom foreldre og barn, og hvordan barn kan føle seg ekskludert sosialt på grunn av familiens økonomiske situasjon.

Sandras historie

Sandra på 11 år fortalte at hun ble ertet på skolen fordi hun fikk hjelp fra en kristen organisasjon. Enda, som hun påpekte, det gjorde hun jo ikke. Men sannheten er at Lena, mammaen til Sandra, får hjelp derfra. Hun får ting derfra som Sandra kan bruke. Og det var tydelig fra det Sandra fortalte at informasjon om dette når fram til Sandras venner på skolen. Det hjelper ikke at Sandra har det samme som de andre, alle vet likevel at Sandra *ikke* er som alle andre.

Vi fikk kontakt med Sandras mor, Lena, gjennom en kristen organisasjon som gjør viktig arbeid på gateplan i Oslo. Lena hadde kommet alene til byen for mange år siden og hadde liten kontakt med sin familie. Hun bodde i en leilighet hun hadde fått fra kommunen sammen med sine to barn på 16 og 11. Hun hadde nesten ingen kontakt med sine naboer i boligkomplekset hvor familien bodde. De fleste andre som bodde der var enslige. Flere hadde rusproblemer. Begge barna hadde fått plass ved institusjoner knyttet til barnevernet og tilbrakte deler av tiden der. Ofte var de kun hjemme i helgene. Lena sa at barnevernsplassene til barna var kommet i stand fordi hun selv hadde oppsøkt barnevernet og bedt om hjelp.

Lena jobbet i en rehabiliteringsbedrift og hadde gjort det i flere år. Alle hennes arbeidskolleger var i samme situasjon som henne selv. De var der på rehabiliteringskontrakter. Lena hadde fortalt oss at hun slet med å få økonomien til å gå opp, og at hun ofte løste problemene ved å redusere egne behov og prioritere barnas utgifter. Hun forsøkte å holde vanskelighetene skjult for barna.⁸

Lena samtykket til at vi skulle få treffe sønnen og datteren. Vi fikk likevel ikke treffe sønnen. Når vi ankom hadde sønnen forlatt boligen for å

⁸ Lena avlønnes som ufaglært deltidsansatt. Hun sier hun har 140 000 i årslønn. I tillegg får hun foreldrebidrag fra fedrene til sine to barn. Hun hevder hun sliter med å vinne fram overfor sosialkontoret for å få støtte slik at husholdsøkonomien skal gå i balanse.

treffe noen venner. Lena inviterte oss på besøk hjem en helg begge barna skulle være til stede. Under vår første samtale fortalte hun at hun forsøkte å skjerme barna fra husholdets økonomiske vanskeligheter. Denne samtalen foregikk utenfor husholdet. Når vi ble invitert hjem til familien og hun introduserte oss, forklarte hun datteren at vi var der fordi de hadde dårlig råd. Mye av samtalen dreide seg om Sandras forhold til dyr. Samtalen varte litt over en time og Lena deltok hele tiden.

Det første Sandra fortalte var at hun hadde en hest som bare var hennes. Hesten befant seg på barnevernsinstitusjonen hvor Sandra hadde oppholdt seg i ukedagene de siste seks månedene. I tillegg til Sandras egen hest hadde hun også tilgang til en rekke andre dyr, og det ble klart at hun hadde ansvar for daglige gjøremål knyttet til disse dyrene. Gjennom samtalen om disse dyrene kom det fram at det var flere andre barn samme sted, men at Sandra var den yngste. Alle barna hadde oppgaver knyttet til disse dyrene.

Vi spurte henne hvordan hun likte seg på skolen. Selv om det var undervisning på stedet hvor hun oppholdt seg, oppfattet hun oss dit hen at spørsmålet dreide seg om skolen lokalt. Hun svarte at hun likte gymnastikk og matematikk best, men at de andre i klassen var dumme. Når vi spurte om hvorfor de var dumme, sa hun at de bare ville leke med rosa teddybjørner og sånt. Hennes venner var mye eldre enn henne, og hun traff dem på det lokale kjøpesenteret.

Sandra fulgte undervisningsopplegget fra sin lokale skole på institusjonen hvor hun oppholdt seg. Hun hadde kontakt med læreren via MSN. På samme måte hadde hun kontakt med de andre i klassen sin. Klassevennene hadde MSN hjemme, det hadde ikke hun, fordi de ikke hadde PC. Det hadde hun bare på barnevernsinstitusjonen.

På skolen var alle opptatt av merkeklær, og under samtalen forsikret hun moren om at faren til en av skolevennene hadde bil til syv millioner kroner. Lena blåste av henne og sa at hun tullet, at så dyre biler fantes ikke. Sandra insisterte på at det gjorde det. Sandra tilføyde at de ertet henne fordi hun ikke hadde merkeklær. Lena protesterte og ramset opp flere plagg Sandra hadde fått som var merkeklær. Da svarte Sandra at i klassen sa de klærne hun hadde kom fra en kristen organisasjon som hjelper fattige. Enda det ikke var sant.

I løpet av samtalen kom Sandra igjen og igjen tilbake til en bestemt type rideutstyr som kostet flere tusen kroner og som hun ville ha moren til å betale for. Utstyret var ikke påkrevet, men Sandra forsikret om at alle de andre som var på institusjonen hadde fått dette utstyret, bare ikke hun. Lena vred seg, hun forsøkte på flere måter å argumentere for at utstyret ikke var påkrevet og at om det var så viktig så fikk de gå sammen og spare til det. Men Sandra ga seg ikke. Hun kom tilbake til det gang på gang. Det måtte være mulig å få dette nå.

Lena påpekte at bestevenninnen heller ikke hadde dette utstyret. Sandra ville ikke gi seg og påpekte at bestevenninnen hadde flyttet fra institusjonen og ikke lengre trengte utstyret. Bestevenninnen hadde Sandra blitt kjent med første gangen på en annen institusjon, og nå opprettholdt de kontakten ved å besøke hverandre hjemme.

Før samtalen begynte hadde Sandra tatt oss med bort til et bur som sto i stuen slik at vi kunne hilse på familiens marsvin. Sint over ikke å vinne fram pekte til slutt Sandra på det samme marsvinet og sa at det var et billig marsvin, og at det bare var fordi det ikke kostet mer enn 90 kroner at de fikk det. Ja, selv buret, tilføyde hun, kom fra et loppemarked og var ikke noe verdt.

Hva forteller Sandras historie oss?

Tvetene (2001, 2006) fant at barn i langtids lavinntektshushold ikke skilte seg ut fordi de hadde andre mestringsstrategier enn andre barn, men de skilte seg ut fordi mestringsstrategiene omhandlet langt flere av deres daglige gjøremål enn tilfellet var med barn fra middelklassehjem.

Samtalene vi førte med Lena og Sandra viser tydelig at 11-åringen Sandra var klar over hva ting kostet, og at alt hun fikk var resultat av at hun vant fram, slik at hennes interesser ble prioritert fremfor andre når det kom til anvendelse av husholdets knappe inntekter. I og med at storebroren ikke var til stede, vet vi heller ikke hvordan balansen mellom søsknene var når det gjaldt å få del i familiens knappe ressurser.

Det er mulig at Sandras strategier for å bli hørt, som Karin Tvetene skriver, ikke er så annerledes enn strategiene vi finner blant barn flest. Men

det er noe mer ved Sandras fortellinger også. Noe som går utover den strategiske handlemåten fortellingene bærer bud om.

Ta for eksempel Sandras fortelling om skolevennen som hadde en far med en bil til «syv millioner». Verdifastsettingen var slik at moren, Lena, fikk behov for å protestere. Det dreide seg ganske sikkert om en overdrivelse. Samtidig var det klart at Sandra er opptatt av å verdisette ting. Det er derfor grunn til å feste seg ved fortellingen. Hva er den uttrykk for?

En mulig fortolkning er at for Sandra oppleves de andre barna, som i utgangspunktet er helt like henne, altså klassevennene på skolen, likevel som helt ulike henne. De har tilgang til ting hun opplever er utilgjengelig for henne. Eller kanskje mer korrekt: De andre barnas tilgang til ting Sandra ikke uten videre har, tvinger Sandra kontinuerlig til å bearbeide en opplevelse av påført ulikhet. Sandra fortalte også om storebroren sin som i følge Sandra beordret sin mor til å kjøpe tobakk for ham og at han ikke nøyde seg med en pakke, men som forlangte en hel kartong. Ellers, sa hun, «så klikket han». Samtalen med Sandra bærer bud om at under den strategiske handlemåten ligger det et ønske om å omgjøre en ulikhet. Det er derfor mulig å forstå den overdrevne verdien av bilen til faren til en skolevenn som uttrykk for en opplevelse av at andre har ting som er så ufattelig dyre at de hjemme hos dem aldri ville kunne få dem. Sandra innledet med å henlede vår oppmerksomhet til familiens marsvin. Da var hun stolt av det, og samtalen kom til å dreie seg mest om hennes forhold til dyr. Men hun endte med å rakke ned på marsvinet fordi det ikke kostet mer enn 90 kroner. Selv det kjæreste hun hadde, minnet henne om at hun ikke var som andre. Den ulikheten Sandra opplevde, var ikke til å leve med.

Supplerende historier: Sarah og Jamal

En annen historie om en jente på nitten, Sarah, er også viktig i denne sammenheng. Vi fikk ikke snakket med henne direkte. Vi fikk historien fra Nora, en enslig mor som kom til Norge som flyktning for ti år siden. Nora slet økonomisk, hun hadde vanskelig med å få nok arbeid og var i lange perioder avhengig av offentlig støtte. Fire år etter at hun selv kom til landet, ble Nora gjenforent med sin den gang 13 år gamle datter, Sarah. Sarah var, da vi traff Nora, i ferd med å etablere seg for seg selv.

Nora var fortvilet. Hun hadde drømmer om at hennes datter skulle få en trygg tilværelse. Sarah hadde tidligere gjort det bra på skolen, men nå hadde hun plutselig droppet ut. Hun hadde fortalt sin mor at hun trengte å slappe av. Hun hadde nylig fått støtte av sosialkontoret til å leie sin egen leilighet. Og nå hadde Nora oppdaget at Sarah hadde pådratt seg stor gjeld. Hun hadde gått på henne og fått vite at Sarah hadde kjøpt to mobiltelefoner og latt venner bruke dem ubegrenset. Samtidig hadde hun utelatt å betale for samtalene, og mobilselskapet krevde henne nå for store summer. Det som bekymret Nora mest av alt, var at Sarah ikke så ut til å bry seg om gjelden hun var i ferd med få.

Hvorfor handlet Sarah som hun gjorde? Dersom Noras gjengivelse av Sarahs handlinger er korrekt, er det nærliggende å tenke at hun handlet strategisk på langt flere områder enn ungdom flest. Hun brukte de mulighetene som var åpne for henne til å skaffe seg goder andre unge har lettere tilgang til: Hun skaffet seg bolig og forbruksgjenstander på den enkleste måten tilgjengelig for henne, ved å benytte seg av offentlige støtteordninger og risikovillige private finansinstitusjoner.

Samtidig bærer fortellingen bud om at et fokus på strategi ikke forteller hele historien: I tråd med vår forståelse av samtalen med Sandra er en mulig fortolkning at Sarah handlet som hun gjorde for å utligne opplevd ulikhet. Men den skjulte kostnaden i hennes regnskap var at handlemåtene gjorde henne til gjeldsslave og handlingene åpnet for at hun også framover ville bli avhengig av sosialhjelp.

Mange av historiene vi fikk var selvsagt mye mindre dramatiske. Sitatet vi startet denne artikkelen med, hvor åtteåringen Niahil fortalte oss hva hun ønsket seg til jul, men at hun ikke hadde tro på at verken moren eller faren var i stand til å realisere ønskene, er mer representativt for historiene vi fikk.

I andre samtaler fikk vi ikke vite så mye, men det vi fikk vite kunne likevel gi god informasjon. Her er hverdagen slik Jamal, en gutt på åtte år, beskriver den:

Pusser tenner, kler på meg, spiser og drar på skolen. Så må vi vente litt og så kommer læreren. Så må vi jobbe, så spise og så ut og så jobbe og så slutta vi. Når jeg kommer hjem ser jeg på tv. Eller leker med naboen. Jeg har en søster. Jeg er litt snill mot henne. Jeg rydder for mamma, pappa hjelper jeg med data.

Jamal kom til Norge sammen med sin far og mor og sin lillesøster. Familien kom til Norge som flyktninger. De bor svært kummelig. Soverommet er stengt av fra stuen med et teppe. Alle sover her. Bygningen familien bor i er preget av manglende vedlikehold. Faren hadde en høyere stilling i hjemlandet inntil de ble tvunget til å flykte. Etter lang tid har han nå fått arbeid i Norge. Han plukker tomater på en gård. Moren fortalte oss at hun var tvunget til å prioritere strengt for å få inntektene til å strekke til:

Jeg prioriterer mat og klær. Ofte ønsker [barna] seg ting på butikken, særlig leker. Jeg kan ikke kjøpe det. Jeg sier at om jeg vinner i lotteri, skal jeg kjøpe alt. Jeg forteller sønnen min at jeg ikke har råd.

Det fortalte han ikke oss. I stedet sa Jamal dette:

Jeg skal få Spiderman 3, det er en film. Den kommer i posten. Fra før har jeg Spiderman 2 og Spiderman 1.

Med andre ord, mens det er helt klart at familien sliter økonomisk, faren jobber ufaglært på en bondegård mens moren prioriterer mat og lover leker om de vinner i lotteri – så forteller Jamal om alle lekene han allerede har.

Det var mange slike historier. Vi kom på besøk til hjem hvor husholdene slet med å få økonomien til å henge sammen, samtidig fikk vi barns hverdagshistorier om liv som ikke er annerledes enn fortellingene vi ville forvente fra barn i hjem med færre økonomiske problemer. Likevel er ikke historiene helt de samme. Jamal listet opp lekene han hadde, slik en annen gutt på samme alder også ville gjøre. Men rammen rundt fortellingen er en annen. Jamal har mye færre leker. De han har er resultat av familiens strenge prioriteringer. Derfor er oppstillingen hans annerledes enn listene vi ville kunne få fra andre barn: Spørsmålet er om ikke Jamal lister opp sine leker for å fjerne opplevelsen av å være ulik andre; om han vil framstå som litt mindre ulik andre barn?

Historiene om Niahil, Sandra, Sarah og Jamal illustrerer også at alder har betydning for hvilke strategier som velges. Både Niahil, Sandra og Jamal forholdt seg til sine mødre når de ønsket å oppnå noe. Sarah, som 19-åring, var derimot fullt klar over de mulighetene hun hadde for å få hjelp fra det offentlige. Hun var myndig og selvstendig aktør i forhold til disse instansene selv om hennes mor ikke ønsket at hun skulle være det, og selv om hun

åpenbart ikke var i stand til å forsørge seg selv på en ansvarlig måte. Det er også mulig å forstå Sarahs handlemåte i forhold til den strategien Lister (2004) har formulert som «getting back» (se kapittel en). Denne strategien handler om å kanalisere sinne og protest på måter som representerer opprør mot autoriteter.

Når barn blir forvaltere av foreldrenes dårlige økonomi

Vi kan stille spørsmål om ikke disse ulike historiene som omhandler barn i ulik alder skjuler et mønster. Det dreier seg om at det som tilsynelatende er likt andre barns situasjon i fortellingene de fortalte oss, handler om å endre barnas opplevelser av ulikhet, om å oppheve opplevelser av å skille seg ut fra andre barn.

Barna vi snakket med løser sine oppgaver omtrent som alle andre. Strategiene deres er de samme som alle andres, men de blir viktigere fordi de omfatter mange flere områder for barn som vokser opp med sine foreldres trange økonomi. Barn må være strategiske for å vinne fram med sine interesser overfor husholdets mange andre prioriteringer. Dette er også godt dokumentert i nyere kvalitativ forskning på barnefattigdom, hvor mange er opptatt av barns ulike mestringsstrategier (se kapittel 1). Men i tillegg viser historiene vi fikk at det under det strategiske arbeidet skjuler seg et behov for å omgjøre barnas opplevelser av å være ulik andre barn, å leve under vanskeligere betingelser enn de fleste andre på samme alder.

Tydeligst er dette selvfølgelig i det Sandra fortalte oss. Sandra strevde med å være som alle andre, men jo mer hun strevde, jo klarere ble det at hun ikke var som de andre. Det var ikke nok at Sandra hadde de samme merkeklærne som de andre barna. Alle (barna) visste at Sandra ikke var som de andre. Moren hennes, Lena, fikk hjelp av en kristen organisasjon. Ikke en gang på institusjonen hvor Sandra tilbrakte hverdagene, fikk hun det samme som de andre. De hadde bedre rideutstyr enn henne. Det gjorde vondt i samtalen vi hadde å høre på hvordan hun til slutt vendte seg mot sitt eget kjæledyr som hun først hadde presentert for oss som noe av det kjæreste hun hadde, og som hun på slutten av samtalen reduserte til bare å være et resultat av et innkjøp moren gjorde på billigsalg.

De fleste historiene var mye mindre dramatiske. Men selv Jamal gjorde mer enn å liste opp lekene sine når han fortalte om sine mange Spiderman-spill; opplistingen inngikk i en framstilling av ham lik alle andre barn, samtidig som rammen rundt fortellingen kan tyde på at opplistingen hans hjalp ham å viske ut opplevelser av å ha mindre enn andre.

Slik reiser disse ulike historiene spørsmål om ikke hushold preget av lang tid med lave inntekter fører til at barn skaper sine egne hverdagsfortellinger hvor foreldrenes dårlige økonomi indirekte former historiene barna skaper om seg selv. Spørsmålet er om ikke det fra Sandras kamp for å få det samme rideutstyret som alle de andre til Jamals liste over sine Spiderman-spill, løper parallellt i deres fortellerarbeid til foreldrenes historier. I neste kapittel vil vi se på hvordan foreldrenes historier kan forstås som fortellinger hvor voksnes opplevelser av ulikhet omskapes til nye verdighetsuttrykk. Spørsmålet er altså om ikke det under barnas handlemåter (som ofte forstås som ulike former for mestring) skjuler seg et arbeid barn utfører for å utligne opplevd ulikhet. Og noen ganger er det kanskje slik som i vår samtale med Sandra, hvor det kan virke som om det var umulig for henne å utligne opplevelsen av ulikhet. I slike situasjoner kan barn til slutt vende ulikheten og fortvilelsen den skaper mot seg selv – eller mot det kjæreste de har. I Sandras tilfelle var det kjæledyret hennes, familiens marsvin.

Mellom forvaltning og overtakelse: Sohailas og Evas historier

Det er fare for at barn ikke bare forvalter foreldrenes dårlige økonomi, faren er at de helt overtar foreldrenes rolle i situasjoner hvor foreldrene ikke har mye å tilby eller hvor foreldrenes abdiserer og overlater for mye ansvar til barna. Dette gjelder nok særlig i hushold med eldre barn. Vi har alt vist til Sarahs historie hvor vi kunne frykte at datteren i iver etter å styre sitt eget liv uavhengig av sin mor, Nora, repeterte morens svake tilknytning til arbeidsmarkedet og hennes sterke avhengighet av offentlig støtte. Andre historier viser hvordan foreldre som selv hadde svak kontakt med storsamfunnet, overlater et stort ansvar til sine barn. I en by på Østlandet hadde vi fått avtale med en flyktningfamilie med seks barn. Far var arbeidsledig mens mor gikk på norskkurs. Vi ble møtt av mor og den eldste av barna, datteren Sohaila på 17. Familien var trangbodd, men hadde ellers ikke alvorlige økonomiske

bekymringer selv om de slet med å få pengene til å strekke til. Det mest interessante som kom fram, var datteren Sohailas sentrale rolle. Når vi kom inn på husholdets økonomi, var det datteren som svarte:

Hvis det er noe vi skulle ønske oss, er det bedre økonomi. For av de pengene vi får, går alt til regninger og slike ting, og det blir lite igjen. Ofte blir det tomt før måneden er omme. Da snakker vi med primærkontakt og sier at pengene er slutt.

I denne familien hvor far gikk uten arbeid og mor ikke kunne språket, fikk datteren et større ansvar enn hun kanskje ville hatt om omstendighetene hadde vært annerledes. Sohaila forhørte seg med oss om hvordan hun skulle gå fram for å vinne fram på arbeidsmarkedet, hun hadde søkt flere ganger, men aldri fått noen svar på sine søknader. Sohaila fortalte at hun belastet familiens økonomi minst mulig. At hun fikk stipend fra Statens lånekasse for utdanning, uten at hun helt visste hvorfor. Flere av vennene hennes hadde det på samme måten. Etter å ha tenkt seg om tilføyer hun at hun kanskje får stipendet fordi husholdet har lave inntekter. Sohaila fortalte at hun, moren og faren, fordelte arbeidet med å holde huset i orden, hente de minste i barnehagen og å lage mat, mellom seg.

I en annen by sør i landet traff vi en enslig mor med tre barn. Hun har to barn til, men de bor hos barnefaren. De fem barna har tre forskjellige fedre. Moren fikk barn mens hun var svært ung og har aldri fått noen utdanning. Lenge levde hun helt uten arbeid, nå har hun vikariat i en ufaglært stilling når andre er syke eller uteblir fra arbeidet. Vi spurte henne om hvordan hun forvaltet økonomien i forhold til barna.

Vi har alltid hatt dårlig økonomi, og de har vokst opp med det. Så jeg tror ikke de tenker så mye på det egentlig. Men egentlig er de vel litt for mye innblanda i mitt liv, fordi de er jo her hele tida. Jeg kan aldri holde noe skjult, det nytter jo ikke. Så de har vel egentlig fått litt mer voksen informasjon enn det de skulle hatt. Men ho eldste er jo også veldig voksen av seg. Er det en måned vi nesten ikke har penger, så må vi nesten le litt liksom. Skal vi stå på hodet i fryseren for å finne noe eller låne noe mel hos naboen for å bake noen rundstykker... så det blir litt humor i det au. Og vi går av og til med kalkulator på butikken. Sist gang hadde jeg blingsa med hundre kroner når vi kom til kassa, og dattera mi syntes det var så flaut.

Det kom etter hvert fram at det var den eldste datteren, Eva på 16 år, som hadde presset på for at moren skulle akseptere å la seg intervju. Eva fortalte oss at de hadde litt bedre økonomi nå som moren hadde fått jobb, og hun selv og broren hennes begge hadde fått stipend fra Lånekassen. Men at det før var mye stress fordi de ble presset til å flytte ofte og at ingen av dem noen sinne hadde fått delta på fritidsaktiviteter etter skoletid. Men fortsatt var det perioder hvor de gikk tom for penger.

Om vi for eksempel er på butikken og skal kjøpe mat i sånne perioder, må vi gamble på hva vi har råd til. Det skjedde senest her forrige uke at vi ikke hadde penger. Det er jo ikke så gøy da. Vi har jo hatt det fint selv om vi ikke har hatt mye penger.

Hun fortalte at stipendet hadde gitt henne en opplevelse av å ha sin egen økonomi, men at både hun og broren hadde måtte bruke av det til å hjelpe til, og at moren nå hadde en gjeld til hennes bror. Eva følte at hun hadde fått et stort ansvar.

Man blir mer voksen av det og mer selvstendig. Jeg har jo hatt flere søsken, og mamma har ikke hatt tid til alle, så må man lære seg å ta vare på seg selv og resten av flokken.

Det at moren hadde fått jobb, gjorde situasjonen lettere, og hun var sikker på at hun ikke selv ville gjøre det samme som moren.

Vi utdanner oss, og fremtiden blir annerledes. Jeg vil ikke ha det sånn som mamma har hatt det, jeg vil få meg en jobb og tjene penger.

Eva hadde fått plass som utvekslingsstudent, og bestemt seg for å dra til et engelskspråklig land så hun kan dra nytte av språket seinere. Hun så for seg en framtid med utdanning gjennom militæret. Så der Sarah dro fra moren til en tilværelse hvor det var fare for at hun ville repetere morens problemer, har vi i Evas tilfelle å gjøre med barn som nesten overtar mors posisjon for å (forsøke) å gjøre noe moren ikke har greid, nemlig få utdanning og jobb. Og i Souhailas tilfelle ser vi en ansvarlig ungjente som hjelper familien sin til å få et bedre fotfeste i Norge, samtidig som hun passer på sin egen utdanning.

Betød satsingen mot barnefattigdom noe for barna?

Som nevnt innledningsvis, fikk vi bare kontakt med foreldre i 11 av de 62 kommunene og bydelene som hadde midler fra de to statlige satsingene mot barnefattigdom som pågikk samtidig. Foreldrene vi intervjuet formidlet at de ikke kjente til noen spesiell satsing mot barnefattigdom. Dette betyr ikke uten videre at tiltakene ikke hadde nådd ut til dem. Det kan derimot tyde på at den nyere satsingen ikke hadde ført til dramatiske forandringer i disse familienes situasjon, eller at familiene ikke oppfattet tiltak de hadde mottatt som del av en ekstra satsing. Tvert i mot sa mange av de voksne at de fikk mindre offentlig støtte enn de hadde krav på.

Når foreldrene opplever at de ikke vinner fram med sine krav, kan det ses i sammenheng med at de befinner seg i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet. Vi kan tolke det de sa om at de ikke merket noe til satsingen, som uttrykk for en form for verdighetsforvaltning som ellers organiserte de historiene vi fikk som tilpasninger, motreaksjoner eller motstand til opplevelser av ulikhet i forhold til resten av samfunnet. Dette sosiale feltet ble også barna en del av.

Verdighet knytter seg til forestillinger om likhet mellom aktører som står overfor hverandre i samhandling.⁹ Det er et spørsmål om ikke det knytter seg slike likhetsforestillinger til all deltakelse i moderne samfunn, selv om det ofte har vært diskutert i relasjon til deltakelse i de skandinaviske landene (Lien et al., 2001). Fullverdig samfunnsdeltakelse bygger i forlengelse på forestillinger om grunnleggende likhet mellom deltakerne (Gullestad, 2001). Der tilstrekkelig likhet ikke er til stede truer, samhandlingen med å berøve den ene partens opplevelse av verdighet. Fattigdom truer med å plassere dem i fattigdommen rammer i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet i samhandling med aktører som ikke deler fattigdomssituasjonen. Det er snakk om et «oss» og et «dem», som barn kan lære svært tidlig. Weinger (2000) intervjuet 48 barn mellom fem og 14 år,

⁹ I nyere nordamerikansk fattigdomsforskning skriver Bourgois (1995, 2004) om «respect» og det forestillingsarbeidet hans informanter blant de aller fattigste og husløse nedlegger for skape seg et liv som har verdi i sammenligning med andre, og Anderson (1999, 2002) argumenterer for at i enkelte fattigdomsstrøk er en ny atferdskode (the street code) i ferd med å erstatte den etablerte koden (the decency code).

halvparten fattige og halvparten fra middelklassen. Hun fant blant annet at barn fra fattige familier lettere identifiserte seg med andre som var fattige, men de opplevde større avstand til barn fra middelklassen.

Underteksten i historiene vi fikk fra de voksne i husholdene er ikke bare at det offentlige ikke gjør noe med den ulikhet som knapphetssituasjonen har påført husholdene, underteksten handler like mye om at det offentlige kunne ha gjort mer. Om det reelt er slik eller ikke, er vanskelig å fastslå, men uansett kan det offentlige oppleves som årsak til den opplevde ulikhet som truer husholdets verdighet. Det er slik vi kan forstå historiene vi fikk om husholdninger som har levd under lavinntektsgrensen. Disse historiene plasserer ansvaret for husholdets vanskelige økonomiske situasjon hos offentlige myndigheter samtidig som våre samtalepartnere fikk formidlet at de gjør det beste ut av situasjonen. Slik omskapes knapphet til nye verdighetsuttrykk. Og slik kan håndteringen av fattigdom gi de som opplever fattigdom, en opplevelse av å få verdighet tilbake. Barnas rolle i verdighetsforvaltningen kan da bli å være solidariske med familien, for eksempel ved at de ikke ønsker seg ting, ikke stiller krav de vet foreldrene ikke kan innfri, eller formidler at de ikke vil være med på ting foreldrene likevel ikke har råd til (Daly og Leonard, 2002; Ridge, 2002; Van der Hoek, 2005). Dermed er det ikke tilstrekkelig å gjøre tilbud tilgjengelige, de må settes inn i en ramme som både bevarer foreldrenes verdighet og formidles til barna, og ikke minst til deres sosiale miljø, på måter som forhindrer ytterligere stigmatisering.

I forlengelsen av dette er en annen viktig lærdom av barnas historier at barn i familier med vedvarende, økonomisk knapphet, sannsynligvis trenger tiltak som er bedre tilpasset deres situasjon enn det satsingen mot barnefattigdom ga rom for. Med andre ord lever disse familiene i situasjoner som tilsier at offentlige myndigheter som er i kontakt med dem, det være seg NAV eller barneverntjenesten, trenger å ha et spesielt blikk for hvordan familiens økonomi innvirker direkte på barnas dagligliv. I tillegg kommer så lett tilgjengelige og ikke-stigmatiserende tilbud til barn og unge, som kan formidles kostnadsfritt for eksempel ved hjelp av egne kort eller garantier for gratis fritidsaktiviteter.

Avslutning

I dette kapitlet har vi presentert noen analyser av hva som kan skje med barn som vokser opp i hushold preget av at de voksne over lang tid ikke har tilstrekkelig inntekter. De beskrivelsene vi har samlet fra et begrenset antall barn i slike situasjoner, kan tyde på at mange blir forvaltere av sine foreldres vanskelige økonomiske situasjon, på barnas egne områder.

De fleste voksne gjør det de kan for å skjerme sine barn for sin egen vanskelige økonomi, men barna lærer om den likevel. Den elleveårige datteren, Aina, i et hjem preget av at foreldrene var kommet som flyktninger og hvor familien var prisgitt offentlige støtteordninger for sin økonomi, sa det slik:

[A]v og til synes jeg det er litt dumt å ta med venner hjem, fordi noen har tegnet på veggene våre. Det er så flaut, fordi alle de andre har det så fint i husene sine. Her er det revet i tapeten og skrevet på veggen. (...) Når jeg våkner opp i helgene, har jeg bare lyst til å støvsuge sånn at det skal være fint hvis vi får besøk. Så da støvsuger jeg. Så koster jeg ute i hagen.

Barna vi snakket med lærte om sine foreldres økonomi indirekte ved at de ikke fikk det samme som alle andre. For mange er disse erfaringene kanskje bare noen få av mange som former dem. For andre blir disse erfaringene kanskje viktigere. Men som Aina som våkner opp i helgene for å støvsuge så det skal være fint når familien får besøk, så kan ingen helt fri seg fra å skape seg sine egne fortellinger om oppveksten.

Spørsmålet er om ikke denne forvaltningen av foreldrenes vanskelige økonomi på barnas egne områder, er del av den overføringen av roller som finner sted når som Lorentzen og Nielsen (2009) viste at barn av sosialhjelpsmottakere oftere enn andre ender opp som sosialhjelpsmottakere selv.

Hvis det er slik, tyder vårt materiale på at sentralt i rolleoverføringen står produksjon og reproduksjon av verdighetsuttrykk. Foreldrene vi intervjuet opplevde vedvarende økonomiske problemer. De kunne ikke opprettholde samme velstandsutvikling som familiene i nabolaget. Det gikk igjen i deres fortellinger at de ikke fikk den offentlige støtten de hadde krav på. I disse fortellingene ble ansvaret plassert hos offentlige myndigheter, samtidig som foreldrene formidlet at de gjorde det beste ut av situasjonen.

Slik omskapes knapphet til nye verdighetsuttrykk. Barna vi intervjuet levde i familier hvor de voksne ofte gjorde det de kunne for å skjerme barna for konsekvensene av familiens lavinntektssituasjon. Historiene vi fikk viste at barna først og fremst merket foreldrenes situasjon gjennom å forvalte foreldrenes dårlige økonomi på sine egne områder. I tråd med det tidligere forskning har funnet, avslører historiene vi fikk en utstrakt bruk av strategiske handlinger. Samtidig viser analysen at disse handlingene i stor grad dreide seg om å utligne barnas opplevelser av ulikhet i forhold til jevnaldrene som lever i hushold uten de samme økonomiske problemene. Dette er det viktigste bidraget vårt i analysen av samtalene vi hadde i forhold til kvalitative forskningen på barnefattigdom vi presenterte i kapittel 1 hvor barns mestringsstrategier vies mye plass. Vår analyse reiser spørsmål om barns strategiske handlinger i langvarige knapphetssituasjoner i stor grad dreier seg om barnas opplevelser av å bli påført ulikhet og hvor deres handlinger – på samme måte som deres foreldres handlinger handler om å gjenopprette verdighet.

I noen av de mer dramatiske historiene, som 19-åringen Sarahs skaping av eget hushold adskilt fra sin mor, kan vi ved å legge vekt på verdighetsforvaltning se hvordan dette verdighetsarbeidet truer med å etablere de eldre barna i fattigdomssituasjoner som til forveksling ligner de barna opplevde i oppveksthusholdet.

Samtidig er det viktig å legge merke til at vi bare fikk snakket med 25 av 69 mulige barn. Mange gjorde som broren til Sandra og stakk til noen venner selv om vi hadde avtalt intervju. I forskningslitteraturen som fokuserer på mestringsstrategier, omtales samhandlingsunngåelse ofte som en passiv mestringsstrategi (Van der Hoek 2005). Ved å legge vekt på verdighetsforvaltning, gir det oss anledning til å stille spørsmål om ikke tilbaketrekning og unngåelse av samhandling også inngår i repertoaret av handlingsvalg barn som lever i familier med lave inntekter over lang tid lærer å ta i bruk for å oppheve eller utligne noe av effekten av påført ulikhet. Det å leve med lave inntekter over lang tid gir både mange voksne og mange barn opplevelser av kontinuerlig underskudd på verdighet i samhandling med andre. Forsknings situasjonen kan for mange bidra til å forsterke disse negative opplevelsene hos informantene fordi kriteriet for deltakelse er lavinn-

tektssituasjonen. Dette kan være noe av årsaken til at mange forskningsprosjekter rettet mot fattigdom opplever frafall fra de aller fattigste. Kanskje bør derfor fremtidig kvalitativ forskning rettet mot å oppdage mer av rammene rundt barnefattigdom, foregå på måter hvor forskerne *ikke* bruker foreldrenes fattigdom som sitt primære seleksjonskriterium?

En fremgangsmåte hvor et mer nøytralt seleksjonskriterium legges til grunn vil åpne for indirekte måter å oppdage betydningen av lavinntekts-situasjoner. Det vil gjøre det lettere å bygge tillitsforhold til informantene og gi grunnlag for å gjennomføre nyanserte samtaler og styrke forskernes mulighet for å komme barna i tale. For eksempel kan fremtidig forskning bygges på registerdata som gjør det mulig å velge ut bestemte lokalsamfunn og nabolag hvor en vet at det befinner seg mange hushold i lavinntekts-situasjoner. Fattigdomsforskningen kan da gjennomføres som et nærmiljø/lokalsamfunnsstudie hvor alle husholdene innenfor det definerte området ble studert. Økonomisk knapphet vil kunne bli tematisert, men behøver det ikke.

4 En sprek unna den totale katastrofen

Innledning

Innledningsvis i denne rapporten skrev vi at sentralt i vår tilnærming til barnas og de voksnes fortellinger står begrepet verdighetsforvaltning. I dette kapitlet presenterer vi fortellinger fra intervjuene vi gjorde med de 35 voksne informantene. Vi var opptatt av foreldrenes måter å mestre den dårlige økonomien på i det daglige, og deres strategier vis a vis hjelpeapparatet. Det var i analysearbeidet med disse historiene – inkludert analysen av vanskelighetene med å få tilgang til informantene – at vårt perspektiv på verdighetsforvaltning ble utviklet. Vi begynte gradvis å se informantenes fortellinger som verdighetsuttrykk – og vi ante at det bak flere av informantene vi *ikke* fikk, flere ganger lå aktiv unngåelse fra deres side. Slik unngåelse ble vi etter hvert klar over at kan forstås som en måte å unngå verdighetstap på. Fortellingene vi fikk presenteres med hovedvekt på to litt lengre historier, kombinert med kortere utsnitt fra en rekke intervjuer.

Som beskrevet tidligere, knytter verdighet seg til forestillinger om likhet mellom aktører som står overfor hverandre i samhandling.¹⁰ Det er spørsmål om ikke det knytter seg slike likhetsforestillinger til all deltakelse i moderne samfunn, selv om det ofte har vært diskutert i relasjon til deltakelse i de skandinaviske landene (Lien et al. 2001). Fullverdig samfunnsdeltakelse bygger i forlengelse på forestillinger om grunnleggende likhet mellom deltakerne (Gullestad 2001). Der tilstrekkelig likhet ikke er til stede, truer samhandlingen med å berøve den ene partens hennes eller hans opplevelse av verdighet. Vedvarende lavinntekt truer med å plassere dem som rammes i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet, i samhandling

¹⁰ I nyere nordamerikansk fattigdomsforskning skriver Bourgois (1995, 2004) om «respect» og det forestillingsarbeidet hans informanter blant de aller fattigste og husløse nedlegger for skape seg et liv som har verdi i sammenligning med andre og Anderson (1999, 2002) argumenterer for at i enkelte fattigdomsstrøk er en ny atferdskode (the street code) i ferd med å erstatte den etablerte koden (the decency code).

med aktører som ikke deler den økonomiske knappheten, men som samtidig har makt til å lette det økonomiske presset – eller la det være.

Vi har derfor valgt å starte med å presentere to historier relativt omfattende: Peters historie og Sigruns historie. Vi kommer tilbake til disse to historiene i slutten av kapittelet. Peter har sin bakgrunn fra et annet land, og greier så vidt å holde det gående mot en bakgrunn av store problemer i oppveksten og rusbruk og vedvarende marginalisering i voksen alder. Sigrun har norsk bakgrunn, og lever på grensen mer på grunn av uheldige omstendigheter enn på grunn av store, egne problemer. Men ikke desto mindre er også hennes historie dramatisk.

Peters historie

Peters historie er uvanlig fordi han mer enn noen av de andre levde et liv på grensen, nesten over grensen, uten særlige forhåpninger om at hans og datterens situasjon skulle bli bedre. Samtidig tydeliggjør historien de belastningene alle informantene opplever, og den illustrerer at langvarig dårlig økonomi både har sammenheng med en del ytre kjennetegn og andre tilleggslastninger. Dette er også vanlig å finne i internasjonal forskning om vedvarende fattigdom (Backe-Hansen, 2004; Luthar, 1999).

Peter er 35 år, tidligere narkoman og alenefar til en jente på syv år. De bor sammen i en liten leilighet i et kompleks av kommunale leiligheter i en bydel i Oslo. Boligkomplekset har dårlig rykte lokalt og det foregår fra tid til annen heroinomsetning fra enkelte av leilighetene. Det var meningen at vi også skulle få samtale med datteren. Det ble det ikke noe av.

Peter levde med fristelsen rett ved siden av seg:

Alt jeg trenger å gjøre er å ta opp telefonrøret så får jeg alt jeg trenger til å sette i gang å selge igjen. Markedet er rett utenfor stuevinduet. Men da tar de datteren min.

Da vi snakket med ham var det ikke mer enn et år siden barnevernet avsluttet sitt regelmessige tilsyn med ham og hans datter. Saksbehandler tok kontakt med politiet for å få dem til å ta ham av loggen deres også. Peter har vært kroppsvisitert av politiet på gaten med datteren som tilskuer. Samtidig sa Peter at han ikke tåler en sprekke til. Peter har en weekendordning. En helg

hver måned er datteren på weekendhjem og han får fri. En frihelg da datteren var tre år, sprakk han:

Jeg ringte selv, grein, og sa at jeg ikke kunne ta henne i mot. Jeg var rusa. De tok henne til moren min. De sa det den gang og de har gjen-tatt det seinere. Jeg tåler ikke flere sprekker. Da tar de henne.

Dette er snart fire år siden. Peter vokste opp i bydelen hvor han bor nå. Han har en eldre bror og en eldre søster. Mor og far kom som arbeidsmigranter. De skilte seg tidlig og Peter har ikke sett far siden far forlot familien da han var ett år gammel og dro tilbake til det nordafrikanske landet foreldrene kommer fra. Vi har anonymisert navnet til vår informant.¹¹ Mor jobbet i hele hans oppvekst som skiftarbeider på en stor bedrift og hun er nå førtids-pensjonert. Søsteren tok tidlig morens rolle som omsorgsperson:

Når vi skulle på skolen lå enten mamma og sov eller hun var allerede gått på jobb.

Peter kom skeivt ut og fullførte ikke noen skolegang. Eldste broren tok ham med inn i «det utenlandske miljøet». Som tenåring beveget Peter seg blant jetsetterne i Oslo sentrum. I et halvt år solgte han kokain og amfetamin uten å bruke noe selv. Gikk forbi alle køene på alle de mest populære utestedene. Men det var ingen der når han selv til slutt var hektet og hadde problemer med oppgjørene til de over ham i systemet.

Etter syv år i miljøet fikk han hjelp av utekontakten i bydelen og kom seg inn i behandlingsapparatet. Traff moren til sin datter på en behandlings-institusjon. Hun hadde allerede en gutt på syv måneder. Kort tid etter at de fikk datteren, gikk moren inn i depresjoner og ville ikke ha noe med ham eller datteren å gjøre. Barnevernet ville gi ham en weekendordning og jobbe fram en omsorgssituasjon for datteren sammen med moren. Han nektet og insisterte på omsorgsretten. Moren fraskrev seg sin og siden har far og datter bodd sammen.

«Vi vokste opp sammen og ble en familie på institusjon,» sa han. Men etter hvert fikk han en kommunal leilighet og flyttet med datteren dit. De har i underkant av 3000 kroner igjen til livsopphold når alle faste utgifter er

¹¹ Navnet vi har valgt er norskklingende fordi hans egentlige navn også er det.

betalt. Peter insisterer på å bli trodd. I så tilfelle lever de godt under Oslos minimumssatser.

De aller fleste av de vi snakket med slet med hverdagsproblemer. Bare et fåtall fortalte om rusopplevelser, og bare én fortalte om opplevelser tilsvarende Peters. Men Peters utsagn om at han og datteren lever på mindre enn Oslos minimumssatser for livsopphold, ligner beretninger vi har fått fra mange av våre informanter.

Sigruns historie

Mange informanter fortalte om dramatiske episoder hvor husholdet opplevde direkte nød. De fortalte også om episoder hvor de ikke kunne gjøre de handlingsvalgene som var best for familien. Sigruns historie er et eksempel på dette. Sigrun, enslig tobarnsmor til to tenåringsgutter, fortalte at hun på et tidspunkt måtte ringe på hos naboen og be om fire brødskiver for å kunne sende med guttene matpakker i barnehagen. Kjølenskapet var tomt og hun hadde ikke penger.

Husket hun situasjonen hun gjenfortalte fordi den var unik? Det var en stund siden tenåringsguttene hennes var ferdige med barnehagen. Hun fortalte også om hvordan hun hadde tatt med seg guttene og samlet tomflasker for å få mat på bordet. Det var en ladet gjenfortelling av en av de mest dramatiske konsekvensene av familiens svært vanskelige økonomiske situasjon. Vanligvis hadde familien mat på bordet og de hadde permanent husvære. Men husholdet har lenge levd med sviktende inntekter.

Sigrun har lite utdanning. Hun kom til Oslo ved en tilfeldighet. Hun etablerte seg som selvstendig næringsdrivende i et lavinntektsyrke og ble boende. Hun har ingen familie i nærheten og hennes nettverk består av noen få venner hun er blitt kjent med gjennom sitt arbeid. Barnefaren flyttet ut av husholdet for åtte år siden og han har ikke opprettholdt kontakten med sønnene. Sigrun har hatt lange perioder med sykefravær fra sitt arbeid. Fordi hun har vært selvstendig næringsdrivende uten å ha råd til noen ordentlig sykeforsikring, har hun ikke hatt et tilstrekkelig økonomisk sikkerhetsnett. I tillegg går den yngste av sønnene på spesialscole.

Den kanskje største omveltningen de har opplevd er oppbruddet fra husværet hvor familien hadde bodd i ti år. De ønsket å bli boende men

husholdsinntektene holdt ikke følge med økningene i husleia og de fikk ikke offentlig støtte til å løse situasjonen. Til slutt ble de tvunget til å flytte ut av bydelen til en bolig de hadde råd til i en annen bydel.

Vi trivdes veldig godt der. Men husleia steg og steg og steg, og når den hadde passert ti tusen måtte jeg bare gi opp. Jeg fikk tilbud om denne leiligheten her som ikke er den dyreste i klassen, så den måtte jeg bare ta. Men vi har en drøm om å kunne flytte tilbake dit.

Husholdet var kommet i en situasjon hvor de var helt avhengig av offentlig støtte for å få til en balanse mellom husholdets inntekter og deres utgifter. En kritisk del av det de fikk, mottok de som sosialhjelp fra det lokale sosialkontoret.

Stilt overfor ekstraordinære utgifter i mange andre sammenhenger, hadde familien lykket ved å ty til grep som ikke ødela husholdets sårbare økonomiske balanse. Begge guttene var for eksempel veldig interessert i data. Eldstemann hadde skaffet seg sin datamaskin ved å bruke alt han fikk i konfirmasjonsgaver samt penger han hadde fått via en sommerjobb. Yngstemann hadde utnyttet muligheten til å skaffe seg datamaskin gjennom tilbud han fikk fra det offentlige i tilknytning til sin skolegang på en spesialskole.

Det var ikke mulig med tilsvarende ekstraordinære grep for å bevare husholdets økonomiske balanse og dermed berge husværet de hadde hatt de siste ti årene. De var nødt til å akseptere saksbehandlers tilråding om å finne seg et rimeligere husvære. Sigrun har forsøkt å bøte på situasjonen ved at barna har blitt værende på skolene hvor de gikk, men det har ført til mye reising og barna har mistet kontakt med sitt fritidsmiljø.

Sigruns fortelling om hvordan husholdet tapte sitt husvære, er et eksempel på hvordan våre informanter ble tvunget til å gjøre handlingsvalg de ikke ønsket. Det fantes ikke rimeligere boliger i nærområdet. Måtte de flytte til en rimeligere bolig måtte de også forlate området hvor barna hadde sitt fritidsmiljø.

Peter sto hele tiden i fare for å miste foreldreretten til sin datter. Sigrun hadde lenge kjempet for å beholde familiens husvære. I både Peters og Sigruns historie står tapet av likhet i forhold til omgivelsene sentralt. I dagliglivet kan vi tenke oss at verdighet ofte uttrykkes gjennom husholdets evne til å forbruke som andre. I situasjoner med vedvarende tilgang til

begrensede økonomisk midler reduseres denne evnen og de som rammes sterkest opplever i tillegg til vareknapphet at situasjonen truer med å påføre dem underskudd på likhet. Peter kunne utligne noe av denne ulikheten gjennom å lykkes som far for sin datter. Sigrun måtte til slutt gi tapt og flytte guttene sine til en billigere leilighet i en annen bydel. Hun gjenvant noe av den tapte likheten ved å legge vekt på hvordan flyttingen var tvunget fram av andre (offentlige saksbehandlere).

Det er også mulig Sigrun overvant tapet av likhet ved sin deltakelse på et nytt støttetiltak. Dette tiltaket har støtte fra barnefattigdomsmidlene. Hun var opptatt av at dette stilte opp for henne på en helt annen måte enn hun var vant til:

... det er noe helt annet enn NAV og de andre, der må du hjelpe deg sjøl mye mer. Dessuten behandles alle likt på [tiltaket] og man blir godt behandlet.

Selv om hun også tidligere fikk offentlig støtte, fikk hun ikke alt hun hadde krav om fordi hun ikke fikk tilstrekkelig oppfølging til å dokumentere og gjøre rede for husholdets spesielle behov. I det nye tiltaket fikk hun slik hjelp. Og det ga henne en ny opplevelse av respekt.

Jeg har blitt motivert ved å være på [tiltaket], og det har gitt meg tro på at jeg kan være en ressurs.

I det følgende presenterer vi historiene til noen flere av våre informanter slik de kom til uttrykk i våre samtaler knyttet til noen av de viktigste temaene som vi var innom i samtalen. Av disse var den offentlige skjønnsbaserte støtten det viktigste temaet.

Husholdenes tilpasning til offentlig støtte

Her følger tre eksempler på historier vi fikk, fra Sarah, Hannah og Arman og Aisha, som hver på sin måte forteller om hvordan informantene forvaltet sin situasjon i forhold til det offentlige. Sarah er norsk, de andre flyktinger.

Sarah bor i Oslo med sin datter på seks år, som er sterkt funksjonshemmet. Vi fikk kontakt med henne gjennom et av tiltakene i Oslo som har fått støtte gjennom de nye barnefattigdomsmidlene. Tiltaket dreide seg om å

plukke ut hushold til ekstra tett oppfølging for å bidra til ny arbeidstilknytning¹².

Sarah har en avsluttet kunstfaglig utdanning. Barnefaren forlot forholdet etter at det ble konstatert at barnet hadde sterk funksjonshemming. Han utøver ikke sin samværsrett. Sarah har hatt eneforsørgeransvar for sitt barn. I de første årene fikk Sarah omsorgsstøtte og kunne gå hjemme med datteren. Etter at denne støtten opphørte har hun vært avhengig av støtte fra det lokale sosialkontoret på toppen av det hun og datteren mottar fra trygdekontoret.

Fordi hun har avsluttet høyere utdanning vant hun ikke fram overfor saksbehandler om å få komme inn under offentlige attføringsordninger. Det har imidlertid ikke vært mulig for henne å oppnå arbeid hvor hun har kunnet gjøre bruk av sine kvalifikasjoner. Hun har forsøkt å få støtte til å gjennomføre en pedagogisk tilleggsutdanning. Denne utdanningen ville kvalifisere henne for lærerjobber innenfor hennes kunstfaglige retning. Hun har fått avslag på sine søknader om støtte.

Datteren har utviklet astma og står på medisinerings støttet av trygdekontoret. På tross av medisinerings har datteren periodiske anfall som krever kontinuerlig tilsyn. I disse periodene må Sarah være hjemme med datteren. Sarah har fått avslag på alle søknader om utvidet omsorgsstøtte.

Sarah bor i en romslig leilighet hun leier på svært gunstige betingelser av sin mor. Hun har kontakt med begge sine foreldre, men bortsett fra den gunstige boløsningen, har hun ingen støtte fra foreldrene. Hun sier at hun holder tilbake informasjon om sin vanskelige situasjon fra dem fordi de ikke ville forstå, og at hun ikke orker tilleggsbelastningen det ville være å håndtere deres bebreidelser.

Sarah insisterer på at hun og datteren i perioder har levd for mindre enn minimumssatsene fordi hun opplever at hun ikke blir trodd av saksbehandlerne hun har vært i kontakt med og at hun har løst situasjonen ved å innskrenke sine behov og ved å benytte seg av alle overskuddsordninger og kassert utstyr andre har etterlatt seg. Hun bruker loppemarked til å kle seg selv og sin datter og hun går i stedet for å bruke offentlig transport.

¹² Sarah sa hun ikke fikk hjelp. Arbeidet hadde hun fått igjennom egne kontakter

Et par måneder før vi intervjuet henne, hadde hun fått jobb i en virksomhet hvor hun kunne ta i bruk sin håndverkskompetanse ervervet gjennom kunstutdanningen sin.¹³ Men virksomheten vil ikke betale i tråd med hennes kvalifikasjoner og hun hever lønn som ufaglært. Løsningen har gjort henne noe mindre avhengig av offentlig støtte, men arbeidet ga henne få muligheter til kompetanseutvikling. Økonomisk hadde hun kommet bedre ut av det om hun hadde vunnet fram overfor sine offentlige saksbehandlere.

Likevel finner hun lønnsarbeidet attraktivt siden hun har en billig bosituasjon og fordi hun er villig til å forsake sine egne behov. Hun sa det slik:

Jeg er opplært til å ta ansvar for mitt eget liv. Men systemet er ikke for snille piker, det bygger på at alle lyver og legger til, så trekker de [saksbehandlerne] fra halvparten. Og det orker jeg ikke. Så jeg taper.

Hannah lever, som Sarah, som eneforsørger med sin mindreårige datter. Vi fikk kontakt med henne gjennom hennes saksbehandler på et sosialkontor. Hannah har ikke fått midler gjennom de nye barnefattigdomsmidlene. Hannah kom hit som flyktning. Hun har måttet bryte med sitt nettverk etter en skilsmisse. Hun har ingen formell utdanningskompetanse og har slitt med å komme inn på arbeidsmarkedet og hun har opplevd at flere boligutleiende ikke ville leie henne husvære, noe hun har oppfattet som etnisk diskriminerende. Hannahs tilværelse preges av stor grad av isolasjon fra samfunnet rundt henne.

Hun har slitt med psykiske belastninger, men har måttet leve lenge på nødhjelp fra sosialkontoret. Situasjonen har endret seg etter at hun ved en tilfeldighet fikk spesielt god kontakt med en saksbehandler på et sosialkontoret som har engasjert seg spesielt i hennes sak og som har bistått henne med å finne fram til hvilke rettigheter hun har krav på fra trygdesystemet. Selv om Hannah fortsatt opplever stor grad av isolasjon sosialt, er hun i ferd med å få en tryggere økonomisk situasjon for seg selv og sin datter.

¹³ Vi kom i kontakt med Sarah gjennom et tiltak som skulle tilby hushold med barn tett oppfølging med sikte på å redusere avstanden til arbeidslivet..

Arman og Aisha og deres fire barn (mellom 3 og 12 år gamle) kom hit som flyktninger for seks år siden. De bor i en tiltaksleilighet og har gjort det i nærmere fire år. De bor i en større by i Sør-Norge. Begge foreldrene har høyere utdanning som ikke er godkjent i Norge. Det var lenge uklart om de ville få permanent opphold. Faren, Arman, går fortsatt arbeidsledig, mens moren, Aisha, nylig har fått deltidsstilling som barnehageassistent. Hun trives veldig godt med arbeidet. Men det har vært en vanskelig tid. Arman sa det slik:

Det er tungt å vente. Uten jobb, uten oppholdstillatelse. Vi manglet alt. Takket være snille folk og [en kristen organisasjon] har vi klart oss. Man føler seg ikke ensom og vet at du ikke er alene. Jeg vil ikke si takk til regjering og byråkrater, nei. Fordi vi har mistet seks år. Nå er jeg [...] år, og har mistet seks veldig viktige år. Jeg kunne lært språk, jobbet, tjent penger og sørget for mat til familien min. Jeg kunne gjøre mye, men jeg gjorde ingenting, jeg bare satt og ventet.

Aisha fikk jobben som barnehageassistent etter at en venninne, som trakk seg fra stillingen, anbefalte henne. Likevel var hun på nippet til å miste den fordi hun manglet nødvendige papirer. Begge sa at de slet med å få oversikt over tilværelsen i sitt nye land. For å få det de opplevde som helt nødvendig offentlig støtte, ble de stilt overfor krav til dokumentasjon de ofte ikke kunne oppfylle. I tillegg sto de overfor et byråkrati med reglementer og påleggelses som det var vanskelig for dem å forstå. I Arman og Aishas tilfelle har kontaktpersonen ved en kristen organisasjon som jobber for vanskeligstilte, hatt en avgjørende rolle som «oversetter» av alle papirer de har måttet forholde seg til. For å få oppholdstillatelse fortalte de at det kom krav om skriftlige uttalelser fra skolen på barnas deltakelse og integrasjon. Skolen vegret seg for å gi dem dette. Det samme gjaldt barnevernet. Selv etter at deres opphold ble klarert opplevde de at de har begrenset handlefrihet:

Det er egentlig ingen forandring. Alt er det samme. Vi er ikke noen selv om vi nå liksom har fått personnummer. Vi fikk ni tusen å leve for og fikk tusen kroner mer etter at vi klaget. Så nå er det ti tusen som skal dekke alt – helse, mat, klær, månedskort og alt ting. Så det er ikke lett å forklare hvordan det er. Det er ille å aldri ha vært [med på en populær familieunderholdning]. Eller at vi aldri har tenkt på å ta med barna ut på pizza. Det er ikke snakk om. Å dra til svømmehallen for eksempel.

Barna har fått gratis svømmekort, men de må ha med foreldre og vi har ikke råd. De tar det veldig ille opp å se hvordan noen barn kan gå på kafé, mens våre må se på. Det er vondt å se for foreldre. Og vi spør oss hvorfor, men vi har ikke svar. De sier at vi skal være integrert i det norske samfunnet, men hvordan skal vi få til det? Jeg får jo sjokk når det kommer brev fra skolen som spør etter hundre kroner til klassekassa eller til blomst eller noe. Det er matpengene våre.

På hver sin måte viser disse tre historiene hvor sentral del den skjønnsbaserte offentlige støtten har for utformingen av familienes liv og økonomi. I alle tre husholdene var de avhengig av denne for å få husholdets økonomi i balanse. Og de fikk ikke det de oppfattet at de hadde krav om. Sarah sa hun ikke fikk det hun hadde krav på fordi hun var «snill pike». Arman og Aisha sto fast både fordi det var vanskelig å oppfylle alle krav til skriftlig dokumentasjon og fordi de manglet oversikt over hvordan de skulle gå fram. Hannah opplevde isolasjon og ble reddet av offentlig nødhjelp. I hver historie har informantene funnet hver sin løsning for å sikre husholdet en bedre økonomisk balanse. Hannah har fått kontakt med en saksbehandler på sitt lokale sosialkontor som har engasjert seg spesielt i hennes situasjon og som både bisto henne med å finne ut av hvor hun skulle henvende seg for å få hjelp og hjelp til å formulere nødvendige søknader. Arman og Aisha hadde funnet en ansatt i en kristen organisasjon som fyller noe av den samme rollen som Hannahs saksbehandler. Sarah gjorde alt hun kunne for å redusere sine egne behov, og hun brukte sine kunnskaper om sitt lokalsamfunn til å finne billige økonomiske løsninger der de fantes, i tillegg hadde hun til slutt funnet arbeid gjennom egne kontakter.

Helse som årsak til vedvarende lavinntekt

Flere av informantene inkluderte i intervjuene historier om diffuse fysiske eller psykiske problemer som gjorde mange av dem ute av stand til å jobbe.

Mange snakket uoppfordret om det de så som årsaken til at husholdet hadde havnet i en vanskelig situasjon. Flere henviste til en konkret hendelse, men ofte var det helsemessige forhold som ble vektlagt som hovedårsaken. Så selv om det kunne virke som om årsakene til husholdets vanskelige økonomiske situasjon var sammensatte, så la mange vekt på helsemessige problemer

som svært sentrale. Her formidler vi historiene til Anne, Linda, Lise, Rita og Asma. Fire av dem var alenemødre, fire av dem fra Norge.

Det første eksemplet er *Anne*. Hun hadde nesten ingen arbeidserfaring og hun hadde ingen formell utdanning. Hun levde sammen med sin mann og deres felles barn i en kommunal leilighet i Oslo. Anne holdt det lenge skjult at hun og mannen bodde sammen fordi det ville ha redusert deres offentlige støtte. Han har vært utenfor arbeidslivet i mange år. Hun la mest vekt på seinskadene fra en ulykke som rammet henne som forklaring på hennes vanskelige økonomiske situasjon. Skadene har gitt henne uføretrygd, men fordi hun har begrenset arbeidslivserfaring er uføretrygden så lav at hun ikke kan leve av den alene. Derfor er husholdet avhengig av bidrag fra sosialkontoret for å få dekket sine utgifter. Barnefaren får bare sosialhjelp. Anne sa de sjelden fikk det de hadde krav på fra sosialkontoret.

Ikke alle har opplevd en like dramatisk ulykke som grunnlag for sin sykdomssituasjon. Mange av de vi har snakket med som er uføre, eller er i attføring-/arbeidstreningsprogrammer, lider av det man kan kalle «diffuse» fysiske plager. Det vil si at de har fysiske begrensninger som forhindrer dem fra å være i arbeid. Disse fysiske begrensningene er ofte vanskelig å diagnostisere. Det kan i seg selv være en psykisk belastning for mange vet at det er vanskelig å rettferdiggjøre hvorfor man ikke er i arbeid «som andre folk». *Linda*, en enslig tobarnsmor bosatt i en småby på Østlandet, sa det slik:

Jeg ble uføretrygda når jeg gikk gravid med Thea pga psykiske problemer. Jeg hadde vært så dårlig året før. Jeg jobba når Carina gikk i første klasse. Da hadde jeg sliti meg gjennom tre år på skolebenken for å få nok utdanning i voksenalder og begynte å jobbe. Jobba et halvt år og ble sjukemeldt (ler). Da røyk ryggen. Hun legen påsto at det var fordi jeg var så tjukk. Da veide jeg 30 kg mindre enn nå. Jeg hadde kontakt med psykolog heldigvis. Jeg var så glad for at det for første gang var noe fysisk som feilte meg, det var noe noen kunne se.

Lise, en alenemor med to barn, fortalte at hun har gått på attføring i mange år. Selv sier hun at hun har vært plaget av smerter, men at det ikke er diagnostisert. «*De sier liksom fibromyalgi, men jeg vet ikke jeg.*» Dette er hovedårsaken til at Lise ikke har vært i jobb og at hun ikke klarer å jobbe mer enn tre dager i uken i sin nåværende jobb. En annen alenemor, Sigrun, som vi

presenterte tidligere, fortalte at hun måtte gi opp jobben som følge av sin «vonde arm» som stadig er under utredning hos lege.

Rita, en alenemor bosatt i en by på Østlandet, lider av astma og diabetes, og har slitt med ryggproblemer i årevis uten å ha fått klarhet i hva årsaken er. Hun har nå fått diagnosen bekhterev etter mange undersøkelser. Hennes helseproblemer har dermed hindret henne i å være i full jobb og hun har vært uføretrygdet de siste fem årene.

Hun fortalte at hun slet med depresjon og angst som følge av tøffe opplevelser, men fremholder likevel skilsmissen som den viktigste årsaken til den vanskelige økonomiske situasjonen hun nå befinner seg i. Opplevelsen av å bli alene på bar bakke med en datter å forsørge og ikke være i stand til å jobbe har vært det tøffeste.

Også *Asma*, 30 år, en alenemor til en gutt på åtte, var utenfor arbeidslivet. Hun fortalte at hun har en spesiell tarmsykdom som gjør at hun bare kan jobbe redusert tid, og at hun i tillegg må ha en fleksibel arbeidsavtale i tilfelle hun blir akutt syk. Det har gjort det umulig å få arbeid. Men hverdagen fungerer bedre når hun er hjemme.

Jeg ofrer livet for sønnen min. For han har ingen andre. Og hvis jeg er mye ute blir jeg kjempesliten på grunn av sykdommen min, og da sparer jeg heller kreftene for ham.

På samme måte som i forhold til offentlig støtte, så inngår helse i fortellingene om hvordan våre informanter er kommet inn i en fattigdomssituasjon. Klarest kom dette til uttrykk i Annes historie, for henne startet husholdets vanskeligheter med hennes ulykke. For mange er det snakk om mer diffuse plager. På samme måte som i forhold til offentlig økonomisk støtte, så tok fortellingene vi fikk form av den enkeltes kamp i forhold til livsbetingelser som er påført dem av omstendigheter de ikke har kontroll med. Og som Asma sa det, hun kunne ikke gjøre så mye med sin sykdom. Den satte henne utenfor vanlig arbeidslivsdeltakelse, det hun hadde var sønnen. Det var i forhold til ham hun ville bruke sine krefter.

Barn

Alenemoren Asma sa at hun viet alle sine krefter til sin sønn. Tilsvarende fortellinger ga flere av informantene uttrykk for. For Peter, som vi innledet kapittelet med, var det tydelig at hans innsats for å gi sin datter et hjem ga hans tilværelse innhold. Men knapphetssituasjonen husholdene opplevde satte mange av dem på store prøver. Som flyktningen og firebarnsmoren Aisha sa det ovenfor, utgiftene de hadde til barnas skole- og fritidsaktiviteter tok fra familien deres matpenger.

I forrige kapittel formidlet vi ulike strategier for å håndtere den knappe økonomien på fra barnas perspektiv, som også involverte relasjoner mellom barn og foreldre. Her gir vi to eksempler på hvordan foreldrene reflekterte over sine måter å relatere seg til barna på i forhold til den økonomiske situasjonen.

Det ser ut til at det var hovedsakelig to måter foreldrene forvaltet sin knapphetssituasjon i forhold til barna på. Den første måten kommer til uttrykk i historien vi fikk fra *Ellen*. Vi kom i kontakt med henne gjennom et av tiltakene i Oslo som har fått av barnefattigdomsmidlene. Ellen bor sammen med sin datter på 11 år. De har overtatt leiekontrakten etter Ellens eldste datter. Hun har kjøpt seg egen leilighet med sin samboer. Tidligere bodde Ellen og den yngste datteren i en annen del av landet, men de ble kastet ut fordi de lå etter med husleia. Ellen sa at sosialkontoret hadde nektet å gi dem støtte slik at de kunne bli boende. Den eldste datteren hadde dratt til Oslo i forbindelse med utdanning. Ellen og datteren på 11 år hadde flyttet etter fordi de ikke hadde noe annet sted å gjøre av seg. Vi spurte henne om datteren hadde snakket om alt som hadde skjedd. Ellen svarte:

Nei ikke sånn... Altså jeg tror ikke hun har behov for... Sånn sett så gikk det jo greit, men hun var jo selvfølgelig glad for at vi kunne flytte i leilighet og... Så jeg må si jeg har opplevd en del og hun har nå vel overhørt en del av de tingene, men jeg tror ikke hun har tatt skade av det sånn sett. Ikke tror jeg hun har tatt skade av det at vi har hatt dårlig råd heller, for hun er både glad og lykkelig og hun er veldig sosial.

De gikk gjennom en svært slitsom periode hvor husholdet manglet det aller meste. I tillegg var datteren tatt ut av sitt nærmiljø. Vi spurte om det var mye datteren måtte avstå fra. Ellen svarte slik:

Det var jo mye som hun hadde lyst på som vi ikke hadde råd til å kjøpe. Så det var jo derfor vi måtte snakke litt om den økonomiske situasjonen som var, så jeg slapp det maset. Og det fungerte kjempefint. Jeg fikk nå kjeft for at jeg hadde gjort det, men jeg så ikke noe galt i det. At hun vet altså hvordan situasjonen er. Nå som vi har litt mer penger så har ho jo fått den der Nintendoen sin som hun hadde ønska seg i ett og et halvt år. Så nå tenkte jeg at det kanskje var på tide å kjøpe den til ho. Det var jo et par bursdager som vi ikke hadde råd. Da fant vi noe hjemme som ho kunne ta med seg å gi i bursdagsgave. Så man finner jo på triks og ordner litt så det går.

Ellen sa hun hadde fått kritikk fra barnevernet for måten hun forvaltet sitt foreldreansvar. Ellen har fått jobb via tiltaket vi fikk kontakt med henne igjennom. Husholdets situasjon er ikke lengre i den samme vanskelige knapphetssituasjonen. Men det er verdt å legge merke til hvordan det i fortellingene til Ellen framkom at hun ikke hadde gjort noe for å skjerme sin datter for den vanskelige økonomiske situasjonen. Ellen ga inntrykk av at i stedet hadde de økonomiske vanskene ført til en samarbeidssituasjon dem i mellom.

Den andre måten voksne løser knapphetssituasjonen på i forhold til barna, kom til uttrykk i *Annes* gjenfortelling av sitt forhold til sosialkontoret. Anne var nølende til å la oss intervjuet hennes sønn på 11 år for som hun sa, han visste ikke noe om deres økonomiske problemer. Og vi fikk aldri gjennomført det intervjuet. At han ikke var helt ukjent med husholdets knapphetssituasjon kom likevel fram fordi Anne sa han ble mobbet på skolen og at mobbingen var relatert til at de bodde i kommunal bolig og at de ikke hadde like god råd som skolekameratene. Men like fullt gjorde Anne alt hun kunne for at sønnen ikke skulle merke noe. Hun insisterte på at han skulle gå i alle bursdager og delta på alle de aktivitetene foreldrene må betale for på skolefritidsordningen. Når hun ikke fikk penger på annet vis gikk hun til sin nærmeste familie og lånte av dem. Anne hadde ikke mye til overs for sosialkontoret:

Dem som jobber på sosialkontor sånt strøk som [et sted i Oslo øst] for eksempel hvor det har vært fattigdom i forhold til Bærum, dem som er oppvokst i finere ting, dem får jobb i slummen som ikke veit hva dem prater om, får det merker du på kroppen, sånn kan det umulig være

altså! «Så mye mangler dere ikke, så mye sulter dere ikke» – mengden vi mangler spiller ingen rolle, men hvis guttungen min ikke får være med på kino, på grunn av den ene dumme tieren du står å nekter, så er det simpelt, mener jeg. Smålig i verdens rikeste land! Ikke for at guttungen min har opplevd det gudskjelov! Da skal jeg heller rane en bank jeg. Vi... jeg ringer heller morra mi jeg. Hu kommer på et blunk hu, eller typen jeg bor sammen med. Jeg er ikke avhengig av sosialkontoret jeg! Men dem irriterer meg, dem kan ikke holde på sånn med folk. Den som ikke får vært med blir mobba av hele klassen sin. Du veit ikke du hvor fært det er å bli mobba du for ikke å ha de og de skoa og den og den jakka.

Der hvor Ellen i det første eksempelet var opptatt av å informere datteren om forholdene, så var Anne opptatt av å skjerme sønnen.

I flere av intervjuene så vi også hvordan foreldrene løste sin vanskelige situasjon på i forhold til barna hvor de ikke holdt økonomien skjult for dem samtidig som de forsøkte å skjerme dem for noe av knappheten den medførte. Et lite nettverk av mødre vi kom i kontakt med gjennom en kristen organisasjon i Oslo, ga oss for eksempel innblikk i en livssituasjon hvor tre mødre gikk inn og ut hos hverandre og hjalp hverandre med daglige utfordringer. I alle disse tre husholdene forsaket mødrene egne behov og brukte alle pengene på utstyr og aktiviteter for barna. De la ikke skjul på situasjonen husholdene befant seg i, og særlig de eldste av barna fikk roller og oppgaver som om de var voksne i den daglige driften av familiene.

Nettverk

Lena, en alenemor vi fikk kontakt med gjennom en kristen organisasjon i Oslo, fortalte at hun så på bussjåføren på bussen hun tok til sin nye stilling på et rehabiliteringsprosjekt, som en av sine nærmeste venner. Lena hadde kommet alene til Oslo for mange år siden og hadde ingen kontakt med sin familie. Hun dro ofte til ett av storsentrene og fant seg et utsiktbord i en av kafeene og tilbrakte dagen med å observere livet på senteret. Lena sa at hun flere ganger hadde spurt om hjelp i den kristne organisasjonen for å fremme krav overfor offentlige saksbehandlere. Uten slik hjelp sa hun at hun ofte ikke den støtten hun hadde krav på. Hun bodde i en leilighet hun hadde fått fra kommunen sammen med sine to barn på 16 og 11. Hun hadde nesten

ingen kontakt med sine naboer i boligkomplekset hvor familien bodde. De fleste andre som bodde der var enslige. Flere hadde rusproblemer. Begge barna hadde fått plass ved institusjoner knyttet til barnevernet og tilbrakte deler av tiden der. Ofte var de kun hjemme i helgene. Lena sa at barnevernsplassene til barna var kommet i stand fordi hun selv hadde oppsøkt barnevernet og bedt om hjelp.

Flere av informantene fortalte på samme måte som Lena om svake nettverk og vi fikk fortellinger om mødre som løste husholdets problemer alene. Mange hadde kommet dit de oppholdt seg av tilfeldige årsaker. De hadde mistet kontakt med barnefaren og de hadde ansvaret for barna alene. I tillegg hadde de dårlig tilknytning til arbeidslivet. I de fleste tilfeller manglet de formell kompetanse, eller den formelle kompetansen de hadde ga ikke tilgang til godt betalte jobber.

Var situasjonen de befant seg i et resultat av at de hadde svake nettverk eller om det heller var slik at fordi de hadde lite nettverk ble situasjonen som den var?

Et eksempel på hvor komplekse årsaksforhold det er mellom nettverk og arbeidstilknytning, er historien vi fikk fra *Åsa*. Åsa fortalte at faren til hennes to barn flyttet ut av husholdet og etterlot dem i en vanskelig økonomisk situasjon. Åsa tok deretter med seg barna og flyttet fra Oslo til en mindre by på Østlandet. Hun hadde bekjente der og ble lokket av utsiktene til arbeid og billigere bolig. Hun solgte seg ut av boligen i Oslo, kjøpte bil, og fikk lån til ny bolig på sitt nye sted. Arbeidssituasjonen ble ikke slik hun hadde planlagt, hun fikk dyre reparasjoner på bilen og hun fikk problemer med å betjene husutgiftene. Resultatet ble at hun måtte selge bilen, sto uten arbeid fordi arbeidet krevde at hun hadde tilgang til bil, og måtte til slutt få hjelp av sosialkontoret. Husholdet befinner seg i dag langt fra hennes gamle vennenettverk og hun har ikke lykket med å bygge opp noe nytt nettverk lokalt. I de seinere årene har familien befunnet seg i en situasjon hvor de er isolert og avhengig av hjelp fra sosialkontoret. Åsas historie viser hvordan redusert tilgang til arbeid og økende avstand til eget nettverk til sammen kan forsterke og vanskeliggjøre situasjonen husholdene befinner seg i.

For flyktningfamiliene vi har intervjuet er tapet av nettverk ekstra vanskelig, og mange av historiene vi har samlet inn vitner om at mange sliter med å etablere nye nettverk der familien er blitt plassert.

Hassan er kurder fra Nord-Irak. Han kom til Norge for syv år siden. To år etter kom hans kone *Saera* og deres åtte barn. De bodde først på et mottak, ble deretter plassert i en mindre by øst for Oslo før de slo seg ned i en annen by vest for hovedstaden. Alle flyttingene er resultat av kontakt med kommunale myndigheter. Hassan har en bror og en onkel i Norge, men har liten kontakt med dem. Familien har nesten ingen sosial omgang med lokalmiljøet hvor de bor. Saera fortalte for eksempel at de nektet barna å gå i bursdager til barnas klassekamerater fordi de ikke hadde råd til å kjøpe presanger.

Hassan trodde først vi kom fra kommunen og han brukte mesteparten av intervjuet til å fortelle oss om de store problemene de hadde med å få kommunen til å forstå at boligen kommunen hadde skaffet dem ikke var stor nok. Tillater norsk lov barn å sove fire på samme soverom spurte han oss. Han fortalte at familien slet økonomisk fordi den offentlige støtten ikke sto i samsvar med familiens behov.

Det er vanskelig for noen ganger ser de andre barn på fotballen eller i skolen. De kjøper ting, vi har ikke penger å kjøpe. Det er vanskelig for i Irak det var ikke problem. Det er ikke på grunn av fattig jeg kommer her. Det er fordi politisk system. Jeg kommer fra stor familie med seks brødre og fire søstre og vi var rik der. Men jeg mista alt. Saddam tok alt. Jeg var lærer på fysikk, men fikk ikke jobb fordi jeg var kurder.

Hassan og Saeras historie ligner mange andre. I de aller fleste tilfellene dreier det seg om barnerike familier uten lokalt nettverk som henter all husholdsinntekt fra offentlige støtteordninger. De opplever hele tiden at de mangler kunnskap om det offentlige som fatter beslutninger om deres økonomi. All utmåling av skjønn som ikke faller ut til deres fordel, fører til opplevelse av forskjellsbehandling og politisk uvilje. Eller som Hassan uttrykte det:

Vi bor i Norge, et demokratisk sted, og alle har rett til å snakke med sjefen, statsministeren, kongen. Vi tenker på det.

Flere av flyktningfedrene vi snakket med sto i tilsvarende situasjon. De hadde nesten ikke omgang med andre enn representanter for ulike offentlige institusjoner og de fikk aldri reell bruk for sin tidligere yrkeserfaring.

Omvendt var det med *Ali*. Han hadde bakgrunn som lærer fra Somalia. Han hadde tidlig fått jobb som miljøarbeider i et belastet ungdomsmiljø i sentrum av Oslo. Men seinere førte budsjettmessige innskrenkninger til at han mistet arbeidet. Han hadde i mellomtiden hentet sin kone og barn fra Somalia. Han gikk deretter lenge arbeidsledig og mistet gradvis kontakt med familien han hadde brakt til landet. Fra en av sine venner fikk han vite at en større bakerivirksomhet trengte arbeidskraft. Fordi han hadde akseptable norskkunnskaper han hadde ervervet som miljøarbeider, fikk han først et vikariat og seinere fast stilling ved bakeriet. Da vi snakket med ham hadde han flyttet tilbake til familiehusholdet og han var i ferd med å kjøpe en leilighet slik at familien kunne forlate den kommunale boligen de bodde i. Vi fikk kontakt med Ali gjennom et av tiltakene i Oslo mot barnefattigdom. Ali insisterte likevel på at det var hans lokale nettverk som hadde gitt ham ny kontakt med arbeidsmarkedet.

Sammenligner vi Alis og Hassans historier, viser Alis historie hvordan lokale nettverk forankrer husholdet og kan bidra til utvikling av uformell kompetanse som kan lette overgang til betalt arbeid og bedre tilpasning for hele husholdet lokalt. Det var kanskje vanskelig for Hassan å få nødvendige papirer til å dokumentere sin formelle kompetanse som fysikklærer, men hadde han vært bedre integrert lokalt er det mulig at han ville finne anvendelse for sine naturvitenskaplige utdanning via mer uformelle kanaler.

Avslutning: Verdighetsforvaltning når man har langvarige lav inntekt?

De fleste hushold vi hadde kontakt med besto av enslige mødre og deres barn eller av flyktningfamilier med mange barn. I begge disse gruppene hadde foreldrene dårlig tilknytning til arbeidslivet. Våre informanter var derfor avhengig av offentlig støtte, og særlig den støtten de fikk på basis av saksbehandlers skjønn var av kritisk betydning for husholdenes økonomi. Flere løste situasjonen ved å kutte i personlige behov. Noen var heldige og fant saksbehandlere som sympatiserte spesielt med deres situasjon, mens andre

fikk ansatte i kristne hjelpeorganisasjoner til å kontakte det offentlige på deres vegne. På samme måte som når det gjaldt offentlig støtte, fant vi at sviktende helse inngikk i fortellingene vi fikk i form av den enkeltes kamp i forhold til livsbetingelser som er påført dem av omstendigheter de ikke har kontroll med.

Svært mange forsøkte å skjule husholdets vanskelige økonomi, mens enkelte valgte å involvere barna, i noen tilfeller ble særlig de eldste involvert og husholdets økonomi ble sett på som et felles ansvar. I flere av husholdene fant det sted ulike former for mellomløsninger. Barnas behov ble prioritert slik at de skulle merke minst mulig til situasjonen, men samtidig ble barna informert og fikk ansvar for oppgaver knyttet til å avhjelpe den vanskelige økonomien i husholdet.

Historiene vi samlet inn viste også at svært mange av husholdene har svake lokale nettverk rundt seg. Ofte er det vanskelig å fastslå om det er fraværet av nettverk som skapte vanskeligheter for informantene på arbeidsmarkedet eller om det var omvendt slik at deres manglende kontakt med arbeidsmarkedet gjorde at deres nettverk forvitret.

Dette var noen av de viktigste temaene i intervjuene vi hadde med våre informanter. Vi innledet med en uvanlig historie, historien til Peter; den enslige faren med innvandrerbakgrunn som hadde omsorgsretten til sin datter og som hadde skapt et hjem til henne rett ved siden av sitt tidligere rusmiljø. Vi gjorde det fordi i denne ekstraordinære historien er lettere å få tak i den underliggende fortellingen Peter ville ha oss med på. Denne underliggende historien er lettere å forstå om vi fortolker den som et uttrykk for verdighetsforvaltning.

Petter sliter kontinuerlig med underskudd på likhet i samhandling med andre. Der tilstrekkelig likhet ikke er tilstede, truer samhandlingen med å berøve den ene partens opplevelse av verdighet. Fattigdomssituasjoner truer med å plassere dem fattigdommen rammer i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet i samhandling med aktører som ikke deler fattigdomssituasjonen. Petters verdighetsforvaltning dreide seg om å gjenopprette likhet.

Sprakk Petter en gang til og ruset seg, visste han at barnevernet ville komme å ta fra ham hans datter. Slik hadde han levd med sin datter. Vegg i vegg med det illegale markedet hvor han tidligere hadde livnært seg.

Om vi fokuserer på verdighetsforvaltning er det ikke tilfeldig at Peter lever slik han gjør. Og at han har gjort det i fire år. Peter har ingen avsluttet skolegang og han har ikke hatt noe regulært arbeid. Peter har ingen kompetanse noen arbeidsgiver vil etterspørre. Han har lang historikk med kredittkortmisbruk og ubetalt gjeld. Han er i det hele tatt frasortert på de aller fleste områder hvor de fleste av oss har deltakelse. Han har i praksis ingen muligheter på arbeidsmarkedet. Det er dermed langt mellom feltene hvor Peter kan skape seg et bilde av seg selv overfor andre hvor han kan framstå som en samfunnsdeltaker på lik linje med andre.

Historien om hvordan han har holdt seg rusfri i fire år og kunnet gi sin datter et hjem, blir desto viktigere. For her i denne historien fortelles en fortelling om ham som plasserer ham på lik linje med alle andre foreldre; her fortelles om en småbarnsfar som nedlegger et daglig arbeid for å skape et hjem for sin datter. Situasjonen han fortalte oss om gir Peter verdighet han finner få andre steder. Situasjonen dramatiseres av at han har sitt gamle gateliv rett utenfor stuevinduet.

Det er dette Peters historie som uttrykk for verdighetsforvaltning kan lære oss. Hans uvanlige historie fortalte ikke bare om de faktiske forhold, men handlet samtidig om hvordan han gjennomførte en forvaltning av sin historie slik at forskjellen mellom oss som intervjuet ham og han selv forsvant. I denne ekstraordinære fortellingen synliggjøres med andre ord en verdighetsforvaltning som tilsidesetter de ulikheter som eksisterer mellom oss og etablerer oss som likeverdige partnerne i samtalen. Når han fortalte oss sin historie om sprekken han holdt på en armlengdes avstand for å bli far for sin datter, så gjenopprettet han verdighet. Denne historien kan innvandre flere av hans samhandlingsarenaer og forandre hele hans liv. Kan. Det vanligste er nok at det ikke skjer.

Sammenligner vi Petters historie forstått som verdighetsforvaltning med historiene vi har fått av våre andre informanter, og presentert overfor, så er det viktig å legge til hvordan samtlige forteller om verdighetstap. Sigrun som var ute av stand til å la sønnene bli boende i lokalmiljøet hvor de hadde vokst

opp, Sarah som ikke var i stand til å gi sin datter den astmamedisinen som hadde best effekt, Anne som ikke fikk det hun trengte av sosialkontoret slik at sønnen skulle få delta på lik linje med andre, Aisha som opplevde at det sto mellom pengene til barnas klassekasse og de pengene hun hadde til å kjøpe mat. Alle disse historiene handler om sterke opplevelser av ulikhet, de er fortellinger hvor de som fortalte oss historiene opplever at de kommer til kort overfor samfunnet rundt dem. Dette er som sprekken Petter hadde opplevd, og som han ikke kunne oppleve igjen. For da tok de datteren hans.

Samtidig er historiene vi fikk historier om hvordan verdighet gjenoppretted, som på samme måte som Petter som fortalte hvordan han i fire år med heroinmarkedet på den andre siden av stuevinduet sitt, hadde lyktes med å være far for sin datter, er det historier som gjenskaper verdighet. På samme måte som når vi satt overfor Petter satt vi overfor andre informanter som gjennom sine historier arbeidet med å utligne de ulikhetene som eksisterte mellom oss og (re)etablerte oss som likeverdige.

I samtalen med Anne fikk vi for eksempel vite at det lokale sosialkontorets personale kom fra «Bærum», og at det var årsaken til at «folk som henne» ikke fikk det de hadde krav på. I samtalen med Sarah når hun fortalte oss om datterens astma, fortalte hun hvordan hun fikk resept på en billigere medisin tiltross for at hun via en velstående kusine hadde fått vite om en mye dyrere medisin med bedre virkning. Kusinen hadde skaffet til veie et parti av denne medisinen og i en kort periode hadde hun benyttet denne men husholdets økonomi tvang henne til å gå tilbake til den billigere hun fikk gratis på resept.

Underteksten i fortellingene var ikke bare at det offentlige ikke gjør noe med den ulikhet som knapphetssituasjonen har påført husholdene, underteksten handler like mye om at det offentlige kunne ha gjort mer. Hadde ikke det lokale sosialkontoret bestått av personale fra «Bærum», men kommet fra «folket», hadde Anne fått det hun hadde krav på. Hadde Sarah hatt den samme økonomien som sin velstående kusine ville det offentlige helsevesenet gitt henne den dyrere medisinen.

Om det reelt er slik eller ikke, er vanskelig å fastslå, men uansett kan det offentlige oppleves som årsak til den opplevde ulikhet som truer husholdets verdighet. Disse historiene plasserer ansvaret for husholdets vanskelige øko-

nomiske situasjon hos offentlige myndigheter samtidig som våre samtalepartnere fikk formidlet at de gjør det beste ut av situasjonen. Slik omskapes knapphet til nye verdighetsuttrykk. Og slik kan håndteringen av fattigdom gi de som opplever fattigdom en opplevelse av å få verdighet tilbake.

Peters ekstraordinære historie viser hvordan husholdene som er ute av stand til å gjøre så mye med sin økonomi, blir fanget inn i en situasjon av verdighetsforvaltning hvor (1) den økonomiske knappheten selv omfortolkes inn i verdighetsuttrykk. Altså at den økonomiske knappheten selv brukes til å uttrykke likhet, eller når dette er helt umulig, så tilstrebes (2) samhandlingsunngåelse. Der hvor dette heller ikke lykkes, får vi (3) samhandling i ulike former av abdiseringer fra styring med eget liv, eller det som kanskje kan kalles for klientifisering.

Det gikk mer enn et halvt år fra Peter ble gjort kjent med vårt forskningsprosjekt og han ga sitt samtykke til deltakelse, til vi faktisk fikk snakke med ham. Flere ganger møtte han ikke opp til avtale. Han unnlot å svare på telefonen. Telefonen hans virket ikke i lengre perioder. Han skiftet telefon. Vi banket også på hjemme hos ham til avtalt tid uten at han var der. Når vi til slutt traff ham dro han på skuldrene og sa at det hadde vært så mye i det siste. Unngåelse av samhandling lik Peters er noe vi fikk merke mange ganger. Svært mange aktuelle informanter takket nei til å bli intervjuet og veldig mange av de som sa seg villige nølte likevel med å gjennomføre intervjuene. Det skjedde såpass ofte at vi ikke tror det kan avfeies som resultat av tilfeldigheter.

Det er til slutt verdt å legge merke til at Sigrun, i den andre av de to historiene som innledet dette kapittelet, ser ut til å oppleve gjenvinning av tapt likhet ved deltakelse på et nytt tiltak. Det er kanskje tilfeldig at tiltaket hadde støtte fra barnefattigdomsmidlene. Vi fikk ingen tilbakemeldinger fra noen av informantene om at de hadde merket noe til noen egen offentlig satsing mot barnefattigdom. Sigrun var opptatt av at tiltaket stilte opp for henne på en helt annen måte enn hun var vant til. Hun fikk oppfølging til å dokumentere og gjøre rede for husholdets spesielle behov. Det ga henne en ny opplevelse av respekt. Flere informanter trakk fram frem hvordan de fikk hjelp av en kontaktperson som hjalp dem i vanskelige situasjoner. «Hjelperen» kan komme fra et kommunalt tiltak, barnevern eller frivillig

organisasjon, men dette ser ikke ut til å spille noen større rolle. Hovedsaken er at de får en «alliert» som er «ovenpå» som samfunnsdeltakere og som kan fungere som en «mellommann» mellom dem selv og det kompliserte «systemet» og det etablerte samfunnet de ikke føler de klarer å være del av. Dette fungerer da som et alternativ til samhandlingsunnngåelse, og som en nøkkel til å gjenerobre verdighet.

5 Virksomme og ikke-stigmatiserende tiltak forutsetter en flerdimensjonal forståelse av barnefattigdom

Innledning

I 2008 utga Europakommisjonen en tematisk studie om politikkutforming i bekjempelsen av barnefattigdom. Det påpekes at barnefattigdom er et resultat av et komplisert samspill mellom kjennetegn ved husholdningene, foreldrenes deltakelse i arbeidsmarkedet og hvor effektive ulike offentlige innsatser er. Husholdninger med enslige forsørgere og store familier, det vil si med tre barn eller flere, er spesielt utsatt. Det samme gjelder barn med etnisk minoritetsbakgrunn eller barn i hushold der en eller begge foreldre har nedsatt funksjonsevne, misbruker rusmidler eller er psykisk syke. Manglende deltakelse på arbeidsmarkedet og påfølgende avhengighet av offentlige ytelser, representerer dog den største risikoen. Følgelig blir også innsatsen for å bekjempe barnefattigdom mest effektiv hvis den skjer på flere områder samtidig, for eksempel ved at tilgang til arbeidsmarkedet og tiltak som tilgang til utdanning og helsetjenester, kombineres med økonomiske overføringer. Sist, men ikke minst, ser de landene ut til å lykkes best som kombinerer en universell tilnærming med målrettede innsatser (Europakommisjonen, 2008).

Norge er ikke med i denne oversikten. Men det er rimelig å sammenlikne oss med Sverige, Danmark og Finland ettersom de nordiske landene alltid kommer nokså likt ut i ulike sammenlikninger knyttet til omfanget av barnefattigdom. Det er også vanlig å snakke om den nordiske velferdsmodellen som et ganske enhetlig fenomen. For de nordiske landene og noen land til påpeker Europakommisjonen at man har lykkes i å oppnå lave rater for barnefattigdom, gjennom en kombinasjon av gode arbeidsmarkedstiltak og høye og effektive overføringer. I Norden har dette skjedd på tross av en relativt høy andel med enslige forsørgere, og her har tilgang til barnehage vært sentralt (Europakommisjonen, 2008). De nordiske landene skiller seg dessuten ut ved at barn har en lavere fattigdomsrisiko enn voksne. I nesten

alle andre europeiske land er det klart større sannsynlighet for at barn er å finne i lavinntektsgruppen enn for befolkningen under ett (Epland og Kirkeberg, 2009).

Undersøkelsen som presenteres i denne rapporten, må derfor forstås mot et bakteppe av at Norge er heldigere stilt enn mange andre land i Europa. Men da kan det også tenkes at kontrasten blir ekstra stor for de som lever med svært knapp økonomi over lang tid, og som samtidig opplever at de enten ikke får den hjelpen de mener de har krav på, eller at hjelpen de tilbys ikke er tilstrekkelig. Fra et samfunnsperspektiv er det dessuten viktig å få bedre kunnskap om de som faller gjennom det sosiale sikkerhetsnettet, spesielt når politikk og tiltak i de nordiske landene anses som mer effektive enn i mange andre europeiske land.

Det er vanlig å bruke en lavinntektsgrense som utgangspunkt for forståelsen av både omfang og virkninger av barnefattigdom. Det ble også gjort i vårt prosjekt når vi skulle avgrense hvem målgruppen var og primært ønsket å få tak i familier som hadde levd under EUs lavinntektsgrense i minimum tre av de siste fem årene. Samtidig kan det diskuteres om et inntektsmål er tilstrekkelig i seg selv (Fløtten, 2006). Det er flere andre måter å forstå fattigdom på, for eksempel basert på levekårsindikatorer eller subjektive indikatorer, eller på om familien er avhengig av sosialhjelp over tid (Fløtten, 2009). Vi argumenterer for at det er nødvendig å kombinere ulike indikatorer for å forstå og ikke minst hjelpe familiene vi møtte i vårt prosjekt.

Diskusjonen av disse indikatorene og måter å kombinere dem på, er temaet for resten av kapitlet. Som vi vil se, er det en liten gruppe som framstår som spesielt utsatt enten vi velger vedvarende lavinntekt, omfattende levekårsproblemer eller subjektiv opplevelse av fattigdom som fattigdomsindikator. Det behøver imidlertid ikke være de samme husholdene eller barna som omfattes når man velger ulike indikatorer.

Hvordan forstå barnefattigdom?

Etter hvert som velstandsnivået i Europa har økt, har også definisjonen av fattigdom dreid fra hva som skal til for å overleve fysisk til å gjelde hvilke ressurser som er nødvendige for at folk også kan fungere sosialt. Det er derfor vanlig å benytte den britiske fattigdomsforskeren Townsends (1979) relative

fattigdomsdefinisjon, der en person defineres som fattig hvis han eller hun mangler ressurser til å delta i samfunnets aktiviteter og opprettholde den levestandarden som er vanlig i dette samfunnet. Som Fløtten (2009) påpeker, har denne definisjonen hatt stor gjennomslagskraft både forskningsmessig og politisk. Samtidig er det ikke gitt at borgerne i et land har en felles forståelse av hva som skal regnes som en vanlig levestandard, eller hva som er et rimelig aktivitetsnivå. Det er heller ikke klart hvor mange ressurser som skal til for å opprettholde noen av delene.

Barnefattigdom innebærer at barn lever i hushold som er fattige. Dette sier imidlertid ikke noe om hvordan ressursene fordeles innad i husholdet, eller hva foreldrene eventuelt gjør for å skjerme barna fra effektene av familiens dårlige økonomi. Det er vanlig å finne at foreldrene prioriterer barna på bekostning av egne behov så langt dette er mulig (Redmond, 2008; Thorød, 2006). De amerikanske forskerne Edin og Lein (1997), som intervjuet enslige mødre som levde av sosialhjelp eller svært dårlig betalte jobber, argumenterer også for at deres økonomiske avveininger om forbruk var resultatet av rasjonelle valg som hadde til hensikt å ivareta barnas beste.

«Fattigdom» og «uakseptable levekår» er imidlertid politiske begreper, egnet til å argumentere for at noen er eller bør være verdig trengende. Hva som er uakseptable levekår i et gitt samfunn er i høy grad et normativt spørsmål, og må derfor defineres politisk og sosialt. Derfor må også forskningen om uakseptable levekår gjøre de normative aspektene ved den valgte tilnæringsmåten eksplisitt (Borgeraas og Øybø, 2003). Følgelig er det nødvendig å problematisere hva slags fattigdomsmål som er best egnet, og til hvilke formål.

I det følgende diskuterer vi ulike fattigdomsindikatorer hver for seg, før vi samler trådene i en avsluttende diskusjon der vi også trekker inn det som ofte kalles fattigdommens dynamikk. Med dette menes betydningen av å se bevegelser inn i og ut av fattigdom over tid, og analysere konsekvenser av langvarig fattigdom spesielt. Det er ikke tilstrekkelig å bare studere effektene av å være under fattigdomsgrensen ett enkelt år.

Lavinntekt alene er ikke en tilstrekkelig indikator på reell fattigdom

I Norge som innen EU, operasjonaliseres den relative fattigdomsgrensen eller lavinntektsgrensen i Statistisk sentralbyrås terminologi, i forhold til det generelle inntektsnivået. EU har valgt en grense på 60 prosent av medianinntekten, inklusive overføringer, men etter skatt¹⁴. I nasjonal og internasjonal kvantitativ fattigdomsforskning er det vanlig å bruke slike inntektsmål, og lav inntekt brukes som en indikator på fattigdom. Nivået på fattigdomsgrensen i et enkelt land avhenger av landets generelle inntektsnivå. Basert på tall fra 2005, påpeker for eksempel Europakommisjonen (2008) at terskelen varierte mellom en månedlig inntekt på 250 Euro (Romania) og 3000 Euro (Luxembourg). Lavinntektsgrensen i Norge ligger høyere enn i de fleste andre land i Europa, bortsett fra Luxembourg (Enes, 2010).

I 2008 var medianinntekten i Norge 283.100 kroner. Tallet framkommer etter justering for forbruksenheter, som er grunnlaget for Statistisk sentralbyrås beregninger, og ved bruk av EUs målemetode¹⁵. Dette gir en fattigdomsgrense på 169.900 kroner i 2008 for en husholdning med én person. I hele befolkningen utgjorde andelen med inntekt lik eller mindre enn dette 359.800 personer, eller 8,2 prosent i perioden 2006–2008. Av disse var 96.700 innvandrere eller norskfødte med innvandrerbakgrunn, så disse utgjorde i alt 26,9 prosent av lavinnteksgruppa¹⁶. Alle disse var imidlertid ikke del av hushold med barn. I de fire årene mellom 2004 og 2007 opplevde 148.000 barn under 18 år, eller 16,5 prosent av det totale antallet barn, å tilhøre en husholdning som minst én gang hadde inntekt under lavinntektsgrensen. Med andre ord er det en relativt stor gruppe barn

¹⁴ Medianinntekten er det som deler andelen av befolkningen som har inntekt i to like deler. Medianinntekten regnes som et mer stabilt mål enn gjennomsnittsinntekten beregnet aritmetisk. Inntekt etter skatt defineres som lønnsinntekt pluss netto næringsinntekt fratrukket evt. underskudd og avskrivninger, brutto kapitalinntekt (renteinntekter, avkastning på verdipapirer), overføringer (pensjoner, barnetrygd, kontantstøtte, bostøtte og sosialhjelp), minus utlignet skatt og negative overføringer (bidrag, pensjonspremier i arbeidsforhold). Hentet fra Epland og Kirkeberg (2007).

¹⁵ Det finnes flere metoder, inklusive det som kalles OECDs målemetode, men det faller for langt å diskutere flere metoder her. Se Enes (2010, kapittel 2) for en nærmere gjennomgang.

¹⁶ Se <http://www.ssb.no/emner/05/01/inntind/>.

som opplever at familien har lav inntekt en kort periode. Ikke mer enn 23.000 barn (2,6 prosent) hadde imidlertid opplevd lavinntekt i alle de fire årene (Epland og Kirkeberg, 2009). Og ettersom vi vet at familier med mange barn er mer i risiko for fattigdom, særlig hvis familien har innvandrerbakgrunn, kan vi regne med at antallet hushold som opplever vedvarende lavinntekt er vesentlig lavere enn dette igjen.

Målt i faste priser økte medianinntekten med 34 prosent fra 2000 til 2008, noe som reflekterer at de fleste husholdninger, også barnefamilier, har hatt en god inntektsøkning i denne perioden. Likevel ser vi at relativt flere barn har tilhørt husholdninger med lavinntekt de siste årene. Dette forklares primært med at det har skjedd en markant økning av andelen økonomisk utsatte barn med innvandrerbakgrunn. Blant deltakerne i vårt prosjekt var halvparten innvandrere eller flyktninger.

Når vi bruker et inntekstmål, betyr barnefattigdom at barn lever i husholdninger med mindre enn 60 prosent av medianinntekten etter skatt, men inkludert overføringer som barnetrygd, kontantstøtte, sosialhjelp, trygdeytelser mv. Som vi så over, var 60 prosent av medianinntekten i 2008 169.900 kroner i husholdninger med én voksen. Deretter legger man til andeler av denne summen ut fra antall voksne og barn i husholdet ved å bruke såkalte ekvivalensskalaer. Ifølge EUs ekvivalensskala skal første voksne husholdningsmedlem ha vekt lik 1,0, mens neste voksne får vekt lik 0,5 og barn vekt lik 0,3. Dermed trenger en tobarnsfamilie en samlet inntekt tilsvarende 2,1 ganger inntekten til en enslig for å ha samme levestandard¹⁷. Med denne skalaen var lavinntektsgrensen for en familie med to voksne og to barn 356.790 kroner i disponibel inntekt, eller gjennomsnittlig knapt 30.000 kroner måneden. For en familie med fire barn, var lavinntektsgrensen i 2008 tilsvarende 458.730 kroner, eller gjennomsnittlig litt over 38.000 kroner måneden. I hvor stor grad en slik disponibel inntekt innebærer reelle økonomiske problemer, vil avhenge av husholdningens utgiftsnivå, og særlig av hvor stor andel av inntekten som går med til å betale renter, gjeld, husleie, oppvarming og andre faste utgifter.

¹⁷ Se <http://www.ssb.no/emner/05/01/10/inntekt/ekvi.html>

Med andre ord har man i Norge så vidt høy disponibel inntekt selv om man ligger på lavinntektsgrensen, at man ikke nødvendigvis er fattig ut fra andre indikatorer på fattigdom. Det er heller ikke vanlig, verken i norsk eller internasjonal forskning, å finne stor grad av overlapp mellom lav inntekt og levekårsproblemer, selv i land med langt lavere fattigdomsgrense enn Norge (Bradshaw og Finch, 2003; Fløtten, 2006; Grødem, 2008a). Dette er et viktig argument for ikke å bruke inntektsfattigdom alene som indikator på fattigdom, særlig ikke hvis det er snakk om å bruke lavinntekt et enkelt år i motsetning til over flere år. Blant annet kan det diskuteres om bekymringsfullt lav inntekt primært bør ses som en risikofaktor for andre former for levekårsproblemer heller enn som en direkte indikator på fattigdom (Fløtten, 2006, 2009). Spørsmålet blir da om andre tilnæringsmåter er mer treffsikre å bruke, eller om det riktige vil være å kombinere ulike fattigdomsmål. I vårt prosjekt brukte vi vedvarende lavinntekt som utvalgs-kriterium fordi vi ønsket å nå dem som har hatt svært vanskelig økonomi over tid. Som vi har sett i de empiriske analysene, ga det mening å bruke inntekt som en indikator for vårt utvalg, nettopp fordi den lave inntekten hadde stor innvirkning på familiens hverdagsliv. Men lav inntekt alene sier ikke noe om hvordan hverdagslivet organiseres, hva som prioriteres eller hvilke strategier som velges for å leve med situasjonen uten for stort tap av verdighet.

Er levekårs-mål bedre egnet? Barns levekår i lavinntektsfamilier

En annen, mye brukt tilnæringsmåte til både forståelsen av og avgrensning av omfanget av barnefattigdom, er såkalte levekårs-mål. Da lager man en indeks av vanlige levekårs-goder, som for eksempel det å ha en bolig av en viss standard, å kunne spise et varmt måltid daglig, å kunne delta i fritidsaktiviteter osv. Hvis formålet er å studere barns levekår, velger man goder som er spesielt tilpasset barns hverdag. Voksne eller barn som mangler en viss mengde slike goder, kan kalles fattige. Det som da må diskuteres, er hvilke og hvor mange slike goder dette gjelder i hvert enkelt land eller hver enkelt region (Fløtten, 2009).

Vi bruker et norsk eksempel for å utdype diskusjonen av mål på såkalt levekårs-fattigdom nærmere. Det er et pågående, longitudinelt prosjekt om barns levekår i lavinntektsfamilier, der det ble samlet inn data i 2003 og

2006 fra et landsdekkende lavinntektsutvalg og et sammenlikningsutvalg (Sandbæk, 2004, 2008). I 2003 deltok 1627 hushold i lavinntektsutvalget og 310 i kontrollutvalget, i 2006 henholdsvis 1068 og 235 (Grødem, 2008c). Data ble samlet inn for tredje gang i 2009, men rapporten herfra foreligger ikke ennå. Utgangspunktet for å velge ut lavinntektsutvalget var familienes inntekt i 2000. Senere har prosjektet hatt tilgang til registerdata over familienes inntekt hvert enkelt år, slik at det også har vært mulig å følge inntektsutviklingen deres. Prosjektet brukte tre ulike indikatorer på levekårsfattigdom.

Mangel på forbruksgoder

En av indikatorene på levekårsfattigdom i prosjektet «Barns levekår og familiens inntekt», var at familien ikke eide forbruksgoder som er vanlige å ha i norske hjem. Både i 2003 og 2006 ble familier som manglet vaskemaskin, fryser og/eller oppvaskmaskin definert som forbruksfattige. Som man kanskje kan forvente ut fra den generelle inntektsutviklingen som har funnet sted de siste årene, økte andelen blant lavinntektsutvalget som hadde alle tre forbruksgodene fra 71 til 79 prosent i løpet av denne tiden. I sammenlikningsutvalget økte imidlertid andelen fra 91 til 95 prosent, så det var uansett tydelige forskjeller mellom de to utvalgene begge årene. Flesteparten av dem i lavinntektsutvalget som ikke hadde alle tre forbruksgoder, manglet bare én av dem. Begge årene var det bare en veldig liten andel som manglet to eller tre forbruksgoder (Grødem, 2008a:80).

Selv om forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget var tydelig, kan det diskuteres om man hadde valgt «riktige» forbruksgoder som grunnlag for indeksen som ble konstruert. Argumentet for å velge akkurat vaskemaskin, fryser og/eller oppvaskmaskin, var at det her var en forskjell mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget, mens det ikke var forskjeller når det for eksempel gjaldt det å ha telefon, CD-spiller og TV (Grødem, 2008a). I sin doktoravhandling, som er en komparativ studie av fattigdom i Norge og Estland, argumenterer Fløtten (2006) for at det å mangle vaskemaskin eller fryser ikke behøver å være en indikator på fattigdom i dagens Norge. Det kan derfor tenkes at fordelingen av andre typer forbruksgoder ville vært nærmere relatert til inntektsfattigdom. Det kan også tenkes

at skillet mellom de som er fattige og de som ikke er fattige heller er et spørsmål om sosiale aktiviteter og deltakelse, som ferier, det å se på et idrettsarrangement eller gå på kino, det å invitere noen på middag eller i bursdagsselskap, det å kunne kjøpe bursdagsgave hvis barna er invitert til andre osv. Dette er i tilfelle i tråd med Eurostats (2002)¹⁸ analyser av data fra den europeiske husholdningsundersøkelsen. Spørsmålet om sosial deltagelse og aktiviteter er dessuten viktig ettersom det er dette barn og unge pleier å være opptatt av, som vi har sett tidligere i denne rapporten.

«Barns levekår og familiens økonomi» stilte spørsmål om ulike aktiviteter. Det viste seg å være signifikante forskjeller mellom de i lavinntektsutvalget som også hadde lav inntekt i 2005, lavinntektsutvalget som *ikke* hadde lav inntekt i 2005 og kontrollutvalget når det gjaldt tre typer aktiviteter: Å reise på ferie, spise ute/gå på kino og invitere venner og familie hjem. Men forskjellene var igjen innenfor rammen av at de fleste uansett gjorde de tingene det ble spurt om, også blant de dårligst stilte. For eksempel svarte 81 prosent av de med lav inntekt også i 2005 (som utgjorde ca. en tredjedel av lavinntektsutvalget) at de reiste på ferie, mens henholdsvis 88 prosent av lavinntektsutvalget som ikke hadde lavinntekt i 2005 og 93 prosent av kontrollutvalget svarte det samme. Det var imidlertid også store forskjeller mellom ikke-vestlige innvandrere i lavinntektsutvalget og norske i henholdsvis lavinntekts- og kontrollutvalget, uten at vi kan vite om disse skyldes manglende økonomi eller andre prioriteringer (Grødem, 2008d:100).

Spørsmålet om hva slags forbrukssteder eller aktiviteter som bør være indikatorer på dårlige levekår, illustrerer fattigdomsbegrepets normative karakter. Som Fløtten (2006) påpeker, kan det for eksempel tenkes at det å kunne reise på bort på ferie hvert år virkelig skiller mellom fattige og ikke-fattige familier. Likevel er det ikke sikkert at det ville være allment akseptert å knytte fattigdomsbegrepet til denne typen indikatorer. Derfor er også subjektive og konsensusbaserte oppfatninger av fattigdom, som vi diskuterer i neste del av kapitlet, viktige bidrag til forståelsen av hva barnefattigdom innebærer i dagens Norge. I vårt prosjekt stilte vi ikke spesifikke spørsmål om

¹⁸ Se Fløtten (2006:137).

forbruksgoder. Men som kapittel 3 og 4 viser, fikk vi historier fra både foreldre og barn om knapphet på helt vanlige forbruksgoder.

Dårlige boforhold som indikator

Den andre indikatoren som ble brukt i «Barns levekår og familiens inntekt», var familienes boligsituasjon. Her var det for det første tydelige forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget når det gjaldt eierform. Mens 87 prosent i kontrollutvalget eide egen bolig i 2006, gjorde ikke mer enn 64 prosent i lavinntektsutvalget det. Tilsvarende flere i lavinntektsutvalget bodde i leid bolig. Dette var igjen særlig tydelig for de i lavinntektsutvalget som også hadde lavinntekt i 2005 (Grødem, 2008b:64). Familiene i lavinntektsutvalget bodde også trangere, i det færre av barna hadde eget rom. Dette var tilfelle både i 2003 og 2006, selv om det gjaldt færre i 2006.

Familiene ble i tillegg spurt om boligen var for liten, om de var plaget av fukt, trekk eller kulde, om boligen hadde dårlig materiell standard, og om de var plaget av nabostøy eller trafikkstøy. Disse fem subjektive målene ble satt sammen til en indeks hvor man så på hvor mange som ikke hadde noen av disse problemene, eller om de hadde ett, to eller tre og flere problemer. Igjen fant man at familiene med lavinntekt hadde bedret sin boligstandard siden 2003, og nærmere 60 prosent av lavinntektsutvalget hadde ingen av boligproblemene. Hadde familiene boligproblemer, var det også mest vanlig å bare ha ett av dem. Det viser seg også at andelen med de mest omfattende boligproblemene, som tilsvarer dem vi ønsket å nå med vårt prosjekt, var lav. Det samlede antallet familier med tre eller flere boligproblemer var ikke mer enn 82 av i alt 1060, altså 7,7 prosent (Grødem, 2008d).

Boligstandard og i hvor stor grad familiene eide eller leide boligene sine, var ikke et hovedtema i vår undersøkelse. Flere av foreldrene snakket likevel om problemene med å betale husleie i leide boliger, og om vanskelige og smertefulle valg om å bytte til en rimeligere bolig når økonomien ble for trang. For flere innebar dette å flytte til et annet område – noen flyttet også mellom kommuner – slik at barna måtte skifte skole og nettverk. Dermed ble det å beholde boligen viktig for å unngå for store omveltninger for barnas del. Jo flere ganger en familie må flytte fordi den bor på midlertidige kontrakter eller fordi økonomien ikke strekker til, jo mer ustabilitet risikerer man

at det blir for barna. Følgelig er det viktig å ha økonomi og standard knyttet til bolig med som grunnlag for forståelsen av situasjonen til barn og unge fra familier med vedvarende lavinntekt.

Pengene strekker ikke til

Den tredje fattigdomsindikatoren prosjektet «Barns levekår og familiens økonomi» brukte var subjektive mål på levekårsproblemer. Foreldrene ble spurt om hva de ville gjøre hvis de måtte skaffe 10.000 kroner i løpet av en uke (kontantmarginal), og de ble spurt om hvordan de vurderte sin økonomiske situasjon. Når det gjaldt spørsmålet om kontantmarginal, gjaldt det for både lavinntektsutvalget og kontrollutvalget at flere hadde penger på konto i 2006 enn i 2003, mens færre ville bedt om lån og færre oppga at de ikke ville klart det. Forskjellen mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget var fortsatt signifikant, som man nesten må forvente. I 2006 var det 46 prosent i lavinntektsutvalget, men svært mange flere (83 prosent) i kontrollutvalget som hadde tilstrekkelig penger på konto.

Også når det gjaldt foreldrenes vurdering av sin økonomiske situasjon, hadde det skjedd en viss forbedring fra 2003 til 2006, men det var fortsatt klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget. Dette gjaldt særlig for dem som hadde lavinntekt også i 2005. For eksempel var andelen som oppga at pengene ikke strakk til 13 prosent blant dem med lavinntekt også i 2005, åtte prosent blant dem som ikke hadde lavinntekt i 2005 og én prosent i kontrollutvalget. Andelen i lavinntektsutvalget som hadde vanskelig for å få pengene til å strekke til var blitt mindre siden 2003, men det var fortsatt en viss andel som hadde det vanskelig. Imidlertid hadde det også skjedd en del bevegelser i lavinntektsutvalget, slik at det ikke nødvendigvis var de samme familiene som slet i 2003 og 2006 (Grødem, 2008a:84).

Som vi har sett, fortalte foreldrene så vel som barna vi intervjuet, mange historier om hvordan pengene ikke strakk til, uten at vi spurte direkte om kontaktmarginale og mulighetene for å spare eller makte store, uforutsette utgifter. Vi fikk snarere historier om hvordan mangel på penger påvirket husholdningenes dagligliv direkte gjennom behovet for å velge mellom flere helt nødvendige ting, slik at valg av en måte å bruke knappe ressurser på førte til at andre ting man også trengte måtte utsettes eller velges helt bort. Å

spørre mer detaljert og konkret om hva det vil si at pengene ikke strekker til, gir derfor også god informasjon om hvordan tiltak kan organiseres for å bistå barn og unge i det daglige.

Opphopning av levekårsproblemer

Med utgangspunkt i et lavinntektsutvalg og et kontrollutvalg har prosjektet om «Barns levekår og familiens økonomi» valgt en utdypende forståelse av fenomenet fattigdom eller lavinntekt via tre ulike levekårsindikatorer: mangel på forbrukssteder det er vanlig for de fleste å ha i Norge, dårligere boligstandard, og subjektiv opplevelse av familiens økonomi. Som vi har sett, er det klare forskjeller mellom lavinntektsutvalget og kontrollutvalget på alle disse indikatorene selv om situasjonen har endret seg til det bedre for lavinntektsutvalget de siste årene. Samtidig er det store andeler av lavinntektsutvalget som ikke har problemer i henhold til noen av disse indikatorene, hvilket igjen understreker det problematiske med å skulle forholde seg til en fattigdomsdefinisjon som utelukkende bygger på inntektsmål.

Et viktig spørsmål blir da i hvor stor grad det var opphopning av levekårsproblemer i lavinntektsutvalget. Det viste seg i 2006 at 62 prosent oppga at de ikke hadde noen av de levekårsproblemene som var definert¹⁹. 26 prosent hadde én indikator, mens ni prosent hadde to, og tre prosent tre indikatorer. Igjen gjaldt opphopningen av problemer i større grad for dem som hadde lavinntekt i 2005 også. Imidlertid viste det seg at det ikke behøvde å være de samme familiene som hadde problemer både i 2003 og 2006, med andre ord hadde det skjedd positive forandringer også for de som var verst stilt i 2003.

I 2006 var det i alt 26 familier (3 prosent) som hadde levekårsproblemer etter alle tre indikatorer, hvorav nesten halvparten var familier med innvandrerbakgrunn. Ellers var de enten toforeldrefamilier uten inntekt eller enslige forsørgere, altså helt i tråd med det nasjonal så vel som internasjonal forskning viser om hvem som er mest utsatt for å være i en gruppe med lavinntekt (Epland og Kirkeberg, 2009). De 26 familiene mottok også mye

¹⁹ To eller flere av de aktuelle boligproblemene, mangler fryser, vaskemaskin eller oppvaskemaskin, og/eller føler at pengene ikke strekker til eller at familien må bruke sparepenger for å greie seg (Grødem, 2008a:93).

sosialhjelp, og flere av dem bodde i kommunal bolig (Grødem, 2008a). Disse familiene eksemplifiserer derfor målgruppa for vårt prosjekt. Det at det systematisk hadde skjedd en positiv utvikling i hvert fall for deler av lavinntektsutvalget mellom 2003 og 2006, illustrerer også at det blir spesielt viktig å prioritere nærmere de som likevel faller utenfor.

Som nevnt innledningsvis i dette kapitlet, er en viktig risikofaktor for barnefattigdom at familien er avhengig av offentlige ytelser over tid. Vi vet at det er en sterk sammenheng mellom å motta supplerende sosialhjelp et år og samtidig være inntektsfattig – i 2008 gjaldt dette 90 prosent av de som mottok supplerende sosialhjelp, som typisk vil være en engangsyttelse i forbindelse med en krisesituasjon (se fotnote 3). Men spørsmålet er hvor stor sammenhengen blir mellom lavinntekt og sosialhjelp til livsopphold, og om slik sosialhjelp er en nyttig indikator på fattigdom.

Er alle sosialklienter inntektsfattige?

I Norge er sosialhjelpen det siste tilgjengelige sikkerhetsnettet for personer med problemer. Sosialhjelpen er et kommunalt ansvar, og ytelsene er behovsprøvde og i stor grad skjønnsbaserte. Selv om ytelsen er tenkt å være midlertidig, finnes det ingen fastsatt grense for hvor lenge man kan motta sosialhjelp (Lorentzen og Nielsen, 2009). Man kunne derfor tenke seg at det er veldig høyt samsvar mellom det å ha en inntekt under lavinntekstgrensen og det å motta sosialhjelp. I 2008 mottok i alt 109.343 personer økonomisk sosialhjelp²⁰. Av disse befant 56,1 prosent av sosialhjelpsmottakerne seg i lavinntektsgruppen, mens knapt halvparten altså ikke gjorde det hvis vi holder oss til EUs definisjoner²¹. Flertallet var imidlertid enslige kvinner og menn uten barn, mens enslige forsørgere og par med barn under 18 år i alt utgjorde 27 prosent av sosialhjelpsmottakerne. Gjennomsnittlig stønadstid var 4,8 måneder for enslige forsørgere og 5,5 måneder for par med barn (se fotnote 6).

I seg selv er derfor ikke det å motta sosialhjelp til livsopphold et enkelt år en dekkende indikator på fattigdom, ettersom det er fullt mulig både å ha

²⁰ Se http://www.ssb.no/emner/02/01/10/rapp_201012/rapp_201012.pdf.

²¹ Se <http://www.ssb.no/emner/05/01/inntind/tab-2010-04-30-05.html>.

lavinntekt og ikke motta sosialhjelp, og motta sosialhjelp uten å være i lavinntektsgruppa. Derfor er det også viktig å bruke langtidsmottak som indikator. Foreldrene vi intervjuet, var nesten uten unntak langtidsmottakere av sosialhjelp og andre offentlige ytelser. Dahl, Enes, Jørgensen og Trewin (2006) analyserte langtidsmottakere av økonomisk sosialhjelp. Langtidsmottakere ble her definert som personer som hadde hatt minst en sammenhengende stønadsperiode av minst seks måneders varighet i årene 1998–2004 (op. cit.:3). I løpet av denne sjuårsperioden hadde langtidsmottakerne gjennomsnittlig vært inne i stønadsordningen i 35 måneder. I tillegg ble det gitt opplysninger om personer som hadde mottatt sammenhengende stønad for årene 2002–2004, en gruppe på knapt 3.500 personer eller så vidt over fem prosent av alle langtidsmottakerne. Andelen av disse igjen som var ektepar og samboere med barn, utgjorde 15 prosent (op. cit.:15).

Det å motta sosialhjelp tidlig, særlig hvis det skjer over tid, er også en indikator på mer langvarig avhengighet av slike ytelser (og manglende tilknytning til arbeidslivet). Hammer (2009) gjennomførte en longitudinell oppfølging av nær 2000 unge fra de var 17–20 år i 1985 og fram til de var i slutten av 30-årene i 2003. De besvarte spørreskjemaer ved gjentatte anledninger, og registerdata fra Statistisk sentralbyrå ble koblet til. Generelt viser Hammer (2009:15) til at de fleste klientforløp er kortvarige (62 prosent), og varer mindre enn ett år. De resterende forløpene står for over 80 prosent av totalt antall måneder på sosialhjelp. Disse langtidsklientene vil ofte være innom både arbeidsmarkedstiltak, trygdeytelser og sosialhjelp over tid.

Hammers (2009) resultater viser at mellom 20 og 25 prosent av dem som mottok sosialhjelp som unge, også var avhengig av offentlig støtte som voksne. Gjengangerne var i mindre grad arbeidsaktive, hadde dårligere økonomi og dårligere helse enn andre som voksne. Det syntes også å være en spesiell rekruttering til sosialhjelp blant unge fra lavere sosiale lag, med dårlig mental helse. For denne gruppa vil avhengighet av blant annet sosialhjelp være en indikator på vedvarende økonomisk knapphet, fordi slik avhengighet gjør det vanskelig å bygge opp en mer solid økonomi over tid.

Et annet spørsmål som har sammenheng med forholdet mellom avhengighet av sosialhjelp og andre offentlige ytelser og fattigdom, er i hvor stor grad mottak av sosialhjelp overføres mellom generasjoner. I så fall er

dette en viktig indikator på grunn av betydningen for barnas situasjon både her og nå og i framtida. Lorentzen og Nielsen (2009) analyserte i hvor stor grad unge mellom 20–27 år var sosialhjelpsmottakere i 2004, sammenholdt med om deres foreldre mottok sosialhjelp i 1994. Generelt fant de at når foreldrene hadde mottatt sosialhjelp ti år tidligere, mottok også 20 prosent av barna sosialhjelp i 2004. Hadde ikke foreldrene mottatt sosialhjelp, var andelen fem prosent. Dermed var den samlede risikoen for sosialhjelpsmottak fire ganger så høy for dem som i større eller mindre grad hadde vokst opp med sosialhjelp. Selv om det var langt flere som *ikke* mottok sosialhjelp som unge voksne selv om foreldrene deres hadde gjort det, er det likevel grunn til å se særlig vedvarende sosialhjelpsmottak som en risikofaktor for barnas del.

Forfatterne lanserer fire mulige forklaringer på hvorfor denne overføringen mellom generasjoner skjer. To av dem har med foreldrenes utdanningsnivå og arbeidsmarkedsdeltakelse å gjøre. Lav lønn og lav utdanning kan føre til at foreldrene har færre muligheter eller evne til å investere i barnas utdanning. Dessuten kan svak arbeidsmarkedstilknytning blant foreldrene føre til at de har et mindre nettverk som kan formidle arbeid til barna. Men foreldrenes sosialhjelpsmottak har fortsatt en sterk og selvstendig effekt på barnas senere sosialhjelpsmottak, selv om foreldrene bare mottok sosialhjelp en kort stund. Her var to mulige forklaringer at foreldrene kan være rollemodeller for barna når det gjelder å motta sosialhjelp, og at barnas kjennskap til systemet via foreldrene gjør det enklere for dem å gjøre det samme selv. Det manglet imidlertid data til å kunne undersøke disse mulige forklaringene nærmere. En siste forklaring Lorentzen og Nielsen (2009) lanserer, er så at faktorer knyttet til fysisk og psykisk helse og rusmisbruk oftere forekommer i familier som mottar sosialhjelp, og at dette igjen påvirker barnas framtidige muligheter for å klare seg økonomisk. Forfatterne har heller ikke data om disse forholdene tilgjengelig, men viser til annen kunnskap om kjennetegn ved langtidsmottakere av sosialhjelp.

Siden vårt prosjekt var innrettet mot de med aller dårligs økonomi, forutsatte vi at en stor andel ville være langtidsavhengige av sosialhjelp og andre offentlige ytelser. Dette viste seg også å være tilfelle. For akkurat denne gruppa framsto derfor sosialhjelpsmottak som en viktig indikator på vedvarende knapp økonomi. Som vi også diskuterte i forrige kapittel, viste det

seg at forhandlinger om offentlig støtte og måter å fortolke resultatet av disse forhandlingene på, var viktige elementer i foreldrenes arbeid med sin verdighetsforvaltning.

I diskusjonen av ulike levekårsindikatorer på fattigdom var vi inne på at slike indikatorer er normative, og at det ikke alltid er gitt at de stemmer overens med en alminnelig oppfatning av hva som er for dårlige levekår verken for barn eller for voksne. Den siste innfallsvinkelen til forståelsen av barnefattigdom som vi diskuterer her, er derfor såkalte subjektive fattigdomsindikatorer.

Subjektive fattigdomsindikatorer

I 2007 ble det gjennomført en spørreundersøkelse som blant annet hadde til hensikt å kartlegge hva som inngår i en akseptabel materiell levestandard for befolkningen som helhet, og for barn i alderen 10–18 år i dagens Norge. Deltakerne ble presentert for en liste over relevante levekårs-goder og aktiviteter og bedt om å angi hvilke av disse som etter deres syn er helt nødvendige for barn og unge, og hvilke som ikke er strengt nødvendige. En slik opinionsbasert tilnærming har også vært forsøkt i andre land, som for eksempel Storbritannia (Middleton og Adelman, 2003). De av deltakerne som hadde barn i den aktuelle aldersgruppa ble også spurt om familien hadde tilgang til godene på listen, og om de eventuelt manglet dem på grunn av dårlig økonomi (Fløtten og West Pedersen, 2009). Bruttoutvalget var et tilfeldig utvalg av befolkningen over 18 år, og ca. 40 prosent av de spurte besvarte skjemaet. Det er derfor en viss risiko for at grupper med svake ressurser når det gjelder økonomi og utdanning kan være underrepresentert, og at man derfor må være varsom særlig i fortolkningen av omfanget av barnefattigdom slik den måles her.

Deltakerne ble bedt om å ta stilling til om i alt åtte forbruksgoder og seks aktiviteter var noe alle barn i skolealder burde ha råd til. Her refererer vi hvilke goder og aktiviteter mer enn 50 prosent av respondentene mente var nødvendige, i og med at det er disse ni godene som ble brukt i de videre analysene. Det var egen mobiltelefon, heldagstur til fornøylespark en gang per år, eget rom, å delta på arrangementer i regi av skolen, å få nye klær (ikke bare brukte eller arvede), ha egen sykkel, delta i organiserte fritidsaktiviteter,

holde bursdagsselskaper med venner og gå i bursdager med gave. Ikke mer enn litt over ti prosent mente derimot at egen spillkonsoll er nødvendig. Både de resultatene som er presentert her og resten av resultatene viser sterk oppslutning om nødvendigheten av sosiale aktiviteter for barn i dette materialet. Oppfatningene stemmer også godt overens med de to handlingsplanene mot fattigdom som ble lagt fram i Stortingsperioden 2005–2009, der nettopp sikring av barn og unges deltakelse ble vektlagt (Fløtten og West Pedersen, 2009:30).

I de videre analysene av sitt materiale brukte Fløtten og West Pedersen ni av de 14 godene, som ble vurdert som nødvendige av mer enn halvparten av respondentene. Dernest analyserte de hvor mange barnefamilier som manglet noen av godene på grunn av dårlig råd, slik de selv oppga det. I alt 88,8 prosent manglet ingen goder på grunn av dårlig råd, 5,5 prosent manglet ett gode og resten manglet to eller flere goder (op. cit.:39).

Igjen kan det diskuteres om forfatterne har valgt «riktige» goder som grunnlag for analysene, og som de selv sier, er dette goder voksne og ikke barna selv har forholdt seg til. Samtidig er også dette en viktig tilnærming hvis begrunnelsen for å iverksette tiltak for tiltak rettet mot barn og unge i hushold med vedvarende lavinntekt er deres rett til deltakelse på ulike sosiale arenaer. Slike tiltak er lettere å begrunne når det er en slags folkelig konsensus rundt dem. Samtidig ser vi igjen at andelen som opplever at barna deres mangler goder på grunn av familiens dårlige økonomi, er lav. Dette gjelder særlig de som mangler to eller flere goder. Resultatene her kan være uttrykk for foreldrenes ønske om og evne til å prioritere barna sine, ettersom vi ikke vet om foreldrene samtidig forsaker goder eller tjenester for egen del.

Fattigdommens dynamikk

Omfang av vedvarende lavinntekt

Vårt prosjekt ønsket å rekruttere barn og familier der inntekten hadde vært under EUs fattigdomsgrense i minimum tre av de siste fem årene, altså familier med det som kalles vedvarende lavinntekt. Dette er en måte å definere vedvarende lavinntekt på. I EU defineres vedvarende lavinntekt som det å være i lavinntektsgruppa siste året og i minst to av de tre foregående årene. Det går også an å definere husholdninger som gjennomsnittlig har

hatt inntekt under lavinntekstgrensen som vedvarende inntektsfattige (Epland og Kirkeberg, 2009). Tidligere i dette kapitlet viste vi også til tall for fire sammenhengende år.

Hvor mange barn som lever i husholdninger med vedvarende lavinntekt vil selvsagt variere ut fra hvor streng definisjon man bruker. Epland og Kirkeberg (2009:53) gir en oversikt over utviklingen i vedvarende lavinntekt mellom 1999 og 2007, basert på om man hadde hatt lavinntekt i tre av fire år eller i gjennomsnittlig tre sammenhengende år. Sistnevnte gir høyere tall. Ettersom datainnsamlingen i vårt prosjekt ble gjennomført i 2006 og 2007, gjengir vi her andelene for 2003 og 2007. Her framgår det at andelen barn med lavinntekt i tre av fire år var tre prosent i 2003 og vel fire prosent i 2007, mens andelen med gjennomsnittlig lavinntekt i tre sammenhengende år var henholdsvis ca. 5,5 prosent og nærmere 7,5 prosent. Uansett definisjonsmåte har det som tidligere nevnt, skjedd en jevn økning i andelen barn i hushold med vedvarende lavinntekt fra 2001 til 2007. Tidligere viste vi til at økningen for en stor del kan tilskrives økt andel barn med innvandrerbakgrunn. Dette har igjen sammenheng med at innvandrere særlig fra ikke-vestlige land ofte har flere barn. Epland og Kirkeberg (op. cit.) viser at mens enebarn og barn i tobarnsfamilier har svært liten sannsynlighet for å ha vedvarende lavinntekt, er tilsvarende andel ti prosent for barn i firebarnsfamilier og hele 33 prosent for barn i fembarnsfamilier.

I tillegg kommer betydningen av tilknytning til arbeidslivet. I 2004–2007 var det 32 000 barn som tilhørte en husholdning der ingen av de voksne hadde vært arbeidstilknyttet noen av de fire årene. Hele 40 prosent av disse barna tilhørte en familie som hadde vedvarende lavinntekt i 2007, og disse utgjorde igjen vel en tredjedel av samtlige barn i familier med vedvarende lavinntekt (Epland og Kirkeberg, 2009).

Et livsløpsperspektiv

Mange har knapp økonomi i etableringsfasen, når de samtidig skal etablere seg i arbeidslivet, finne et sted å bo og stifte familie. Så vil man forvente en viss inntektsutvikling fra år til år, slik at økonomien er stabil og god etter noen år. Hvor fort denne prosessen går, vil avhenge av hva slags arbeid man har, om begge voksne i familien jobber, hvor mye støtte man har fått fra egne

foreldre, hvor dyr bolig man har osv. Langvarig sykdom, plutselig arbeidsledighet eller samlivsbrudd kan «forstyrre» denne utviklingen. For mange vil slike hendelser føre til en levekårsnedgang en periode før man igjen får en positiv utvikling. Familier med langvarig avhengighet av offentlige ytelser vil ikke på samme måte greie å få til en jevn utvikling av økonomien, og vil forbli på et nivå med relativt trang økonomi med mindre en eller to voksne får en mer varig tilknytning til arbeidslivet. Dette blir særlig markant hvis familien har mange barn. Mellom disse ytterpunktene finner vi familier med mer eller mindre lav inntekt, enten over tid eller i perioder, for eksempel fordi inntektstakerne er i lavinntektsyrker, har perioder med arbeidsledighet, velger å arbeide mindre i perioder, har veldig mange barn eller fordi familien bare har en inntektstaker. Med andre ord kan familieinntekt svinge en del over tid, noe som også er ganske vanlig (se også Grødem, 2008d). I hvor stor grad dette påvirker familiens levekår, vil avhenge av hvilket nivå inntekten svinger rundt.

Poenget her er at forskjellene mellom familier med de ulike posisjonene når det gjelder inntektsutvikling, vil øke over tid. Dette skjer parallelt med at barna blir eldre og i stadig sterkere grad sammenlikner seg selv med andre i sosiale sammenhenger utenom familien. Det er derfor vel verdt å reflektere over når i løpet av barns oppvekst belastningen med å komme fra en familie med svært knapp økonomi, er størst. Vi ser da bort fra kortvarige lavinntektsepisoder, ettersom det er enighet i forskningslitteraturen om at det er den vedvarende, knappe økonomien som virkelig påvirker barn og unges utvikling og velbefinnende negativt (Backe-Hansen, 2004).

En hypotese, som står særlig sterkt i amerikansk forskning, er at de negative effektene er størst i førskolealder. Med andre ord vil tidlig intervensjon ha betydning både for utviklingen av barns ferdigheter her og nå, og for deres sjanser til å oppnå et utdanningsnivå som kvalifiserer dem for arbeidsmarkedet som voksne. Dette er også en viktig rasjonale for et pågående norsk prosjekt om betydningen av tidlig læring for å motvirke overføring av sosial ulikhet mellom generasjoner (Mogstad og Rege, 2009). Poenget vil være å sikre utsatte barn et godt barnehagetilbud, noe som er enklere å få til i de nordiske landene på grunn av den omfattende barnehagedekningen vi har. Med andre ord antar man at et godt barnehagetilbud kan

kompensere for manglende stimulering i hjemmet, slik man også finner at skolen kan gjøre (Backe-Hansen, 2004).

En supplerende hypotese kan knyttes til kombinasjonen mellom sannsynligheten for at inntektsforskjeller øker over tid, og at sosiale forskjeller merkes i økende grad med alder. Som vi kommer nærmere tilbake til i neste kapittel, er forskningen om barns direkte opplevelser av vedvarende fattigdom nokså entydig på at barna reagerer mest på manglende muligheter for deltakelse i aktiviteter sammen med andre, og en derpå følgende følelse av sosial eksklusjon og kanskje mobbing (Harju, 2005; Redmond, 2008). I så fall kan man forutsette at selv med langvarig lavinntekt vil ikke små barn oppleve like mye utestengning og uheldige sammenlikninger så lenge de går i barnehagen eller er hjemme med foreldrene, rett og slett fordi de ikke eksponeres for samme type sosiale sammenlikninger før de begynner på skolen. Dessuten blir de sosiale sammenlikningene gjerne mer merkbare og direkte jo nærmere man kommer ungdomstrinnet, og jo større forskjellen blir til det som er «normen».

De to hypotesene som er nevnt her, eksemplifiserer betydningen av et livsløpsperspektiv både når det gjelder inntektsutvikling under ulike betingelser og i forhold til hva vedvarende lavinntekt betyr for barn og unge på forskjellige alderstrinn. Det er nødvendig å være opptatt av både barn og unges situasjon her og nå og på deres muligheter som voksne i utviklingen av en forståelse av hva langvarig lavinntekt betyr for barn og unge. På bakgrunn av analysene vi har presentert, vil vi særlig løfte fram både langsiktige og kortsiktige konsekvenser i lys av at barn og unge velger ulike, både funksjonelle og mindre funksjonelle mestringsstrategier som i størst mulig grad reduserer deres opplevelse av ulikhet.

Behov for flere, supplerende indikatorer

I dette kapitlet har vi diskutert lavinntekt, levekårsproblemer, avhengighet av sosialhjelp og subjektive indikatorer som indikatorer på knapp økonomi, ved hjelp av både offentlig statistikk og noen spesielt aktuelle norske prosjekter. Når utgangspunktet er hvor mange som omfattes, er tendensen den samme på tvers av indikatorer: Jo mer alvorlig utslag på en enkeltindikator, og jo flere indikatorer som ses i sammenheng, jo færre husholdninger blir det

snakk om. Stort sett finner vi at andelen som virkelig strever utgjør rundt ti prosent, eventuelt også mindre enn fem prosent, av totalen som inngår i et utvalg. Det eneste unntaket er de som besvarte undersøkelsen om subjektive fattigdomsindikatorer (se tabell 1).

Fra et politisk perspektiv bør man argumentere for nulltoleranse mot barnefattigdom (Backe-Hansen, 2006), akkurat som vi har nulltoleranse for mobbing i skolen. At andelene som virkelig sliter er relativt lave nesten uansett hva slags indikator som brukes, er derfor ikke et argument for at innsatsen er tilstrekkelig. Snarere eksemplifiserer oversikten i tabell 1 at det finnes familier med barn i vårt velferdssamfunn som det er all grunn å intensivere innsatsen i forhold til, ettersom eksisterende tiltak åpenbart ikke er gode nok til å løfte familiene varig ut av fattigdom.

Tabell 1: Oversikt over andelen mest utsatte ut fra ulike indikatorer

Typen indikator	Kilde	Andel
Vedvarende lavinntekt	Epland og Kirkeberg, 2009:53	Vel 7 % i 2007 (3-årsinntekt under lavinntektsgrensen) Vel 4 % i 2007 (Lavinntekt i 3 av 4 år)
Forbruksfattigdom (lavinntektsutvalg)	Grødem, 2008a:80	5 % manglet to goder i 2003, 2 % i 2006 1 % manglet tre goder i 2003, ingen i 2006
Boligproblemer (lavinntektsutvalg)	Grødem, 2008b:74	11 % hadde tre eller flere boligproblemer hvis inntektsfattige også i 2005 6 % hadde tre eller flere boligproblemer hvis ikke inntektsfattige også i 2005
Subjektiv indikator (lavinntektsutvalg)	Grødem, 2008a:84	13 % oppga at pengene ikke strekker til hvis inntektsfattige også i 2005 8 % oppga at pengene ikke strekker til hvis ikke inntektsfattige i 2005
Alle tre indikatorer slått sammen (lavinntektsutvalg)	Grødem, 2008d:93	9 % hadde to indikatorer 3 % hadde tre indikatorer
Avhengighet av sosialhjelp	Dahl, Enes, Jørgensen & Trewin, 2006:13 og 15	Andelen mottakere alle tre år: 5,11 % av stønadsmottakerne i 2002–2004. Andelen ektepar og samboere med barn igjen av dette: 15 %
Subjektiv indikator	Fløtten & West Pedersen, 2009:39	5,5 % mangler to eller flere levekårs-goder på grunn av dårlig råd slik de selv oppga det

6 Avsluttende diskusjon

I dette kapitlet oppsummerer vi først prosjektets resultater i forhold til de problemstillingene som ble formulert, og i forhold til analytiske spørsmål som har vist seg i løpet av prosjektet. Deretter kommer vi med noen forslag til hvordan tiltak i forhold til barn og familier med vedvarende, dårlig økonomi, kan innrettes. Til sist diskuterer vi kort framtidig forskning på området.

Svar på prosjektets problemstillinger

Den første problemstillingen var: Hva slags strategier benytter barn og voksne for å håndtere virkningene av langvarig dårlig økonomi, når strategiene for å håndtere kortvarig dårlig økonomi ikke lenger er tilstrekkelige?

Det som først og fremst kjennetegner alle de hushold prosjektet har vært i kontakt med, er den store betydningen offentlige støtteordninger har for økonomien over tid. I noen grad har dette sammenheng med at store deler av utvalget ble rekruttert gjennom kontaktpersoner i offentlige institusjoner som administrerte offentlige støtteordninger. Men deler av utvalget ble også rekruttert uavhengig av det offentlige, gjennom kristne organisasjoner engasjert i fattigdomsproblematikk. Alle husholdene mottok offentlig støtte uavhengig av rekrutteringsmåte.

Analysen viser at den støtten de fikk på basis av saksbehandlers skjønn var av kritisk betydning for husholdenes økonomi. Flere løste situasjonen ved å kutte i personlige behov. Noen var heldige og fant saksbehandlere som sympatiserte spesielt med deres situasjon, mens andre fikk ansatte i kristne hjelpeorganisasjoner til å kontakte det offentlige på deres vegne.

På samme måte som når det gjaldt offentlig støtte, fant vi at sviktende helse inngikk i fortellingene vi fikk om den enkeltes kamp i forhold til livsbetingelser som var påført dem av omstendigheter de ikke har kontroll med.

Historiene vi samlet inn viste også at svært mange av husholdene hadde svake lokale nettverk rundt seg. Ofte er det vanskelig å fastslå om det er

fraværet av nettverk som skapte vanskeligheter for informantene på arbeidsmarkedet eller om det var omvendt slik at deres manglende kontakt med arbeidsmarkedet gjorde at deres nettverk forvitret.

Når det gjaldt barna i utvalget bekrefter det materialet vi har samlet inn det tidligere forskning har vist, nemlig at barn som lever i hushold med lave inntekter over lang tid preges av strategiske handlemåter for å vinne fram med barnas interesser i kampen om husholdets knappe ressurser.

Historiene vi har samlet inn tyder også på at barnas viktigste, strategiske handlemåte handlet om å utligne, eller omgjøre, barns opplevelse av å skille seg ut i forhold til jevnaldrende. Hvilke konkrete mestringsstrategier de valgte for å få dette til, kunne igjen variere mellom å være problemorienterte, kognitive, emosjonelle og mer passive. Noen kunne også velge mer aktive og kanskje lite funksjonelle strategier.

Den andre problemstillingen var: På hvilke måter er barn og voksne fra hushold med langvarig dårlig økonomi selv aktører i forhold til offentlige og private tilbud og hjelpeinstanser?

Alle samtalene vi førte med de voksne i husholdene tydet på at den offentlige støtten er viktig og er med på å forme hverdagen for de fleste. Svært ofte ble støtten omtalt i negative ordelag og historiene formet av våre informanternes opplevelse av urettferdig behandling.

Fullverdig samfunnsdeltakelse bygger på forestillinger om grunnleggende likhet mellom deltakerne. Fattigdomssituasjoner truer med å plassere dem i fattigdommen rammer i mer eller mindre permanente posisjoner knyttet til ulikhet. Verdighetsforvaltning kommer til uttrykk som utligning av denne ulikheten situasjonen påfører de som opplever fattigdom i form av de tilpasninger, motreaksjoner eller motstand som går igjen på tvers av historiene vi har samlet.

Det er slik vi kan forstå alle historiene vi fikk om husholdninger som har levd under EUs fattigdomsgrense. Disse historiene plasserer ansvaret for husholdets vanskelige økonomiske situasjon hos offentlige myndigheter samtidig som historiene viser at våre samtalepartnere har gjort det beste ut av situasjonen fraværet av offentlig støtte har satt dem i. Slik skaper knapphet ny verdighet. Det å håndtere absolutt fattigdom gir de som opplever det en opplevelse av verdighet tilbake.

Når det gjelder våre samtaler med barna, så kom vi på besøk til hjem hvor husholdene slet med å få økonomien til å henge sammen, samtidig som vi i hovedsak fikk barns hverdagshistorier om liv som ikke er annerledes enn fortellingene vi ville forventet fra barn i hjem med færre økonomiske problemer. Likevel er ikke historiene helt de samme.

Det dreier seg om at det som tilsynelatende er likt andre barns situasjon i fortellingene de fortalte oss, handler om å gjøre om på opplevelser av ulikhet, om å oppheve opplevelser av å skille seg ut fra andre barn. Barna vi snakket med løser sine oppgaver omtrent som alle andre. Strategiene deres er de samme som alle andres. Men i tillegg viser historiene vi fikk at under det strategiske arbeidet skjuler det seg et behov for å omgjøre barnas opplevelser av å være ulik andre barn, å leve under vanskeligere betingelser enn de fleste andre på samme alder.

Slik reiser disse ulike historiene spørsmål om ikke hushold preget av lang tid med lave inntekter fører til at barn skaper sine egne hverdagsfortellinger hvor foreldrenes dårlige økonomi indirekte former historiene barna skaper om seg selv. Spørsmålet er om ikke det løper paralleller i deres fortellerarbeid til foreldrenes historier hvor opplevelser av ulikhet omskapes til nye verdighetsuttrykk.

Den tredje problemstillingen var: I hvor stor grad treffer den pågående statlige satsningen mot barnefattigdom akkurat denne gruppa, eller i hvor stor grad treffer den primært de mange flere fra hushold med kortvarig knapp økonomi, som også er lettere å hjelpe?

Våre spørsmål til de voksne i utvalget om hvorvidt tiltakene mot barnefattigdom når ut til barn og unge fra de aller fattigste familiene, har i hovedsak resultert i negative svar, i det flere ikke kjente til noen spesiell satsing mot barnefattigdom. Dette betyr ikke uten videre at tiltakene ikke når ut til dem de er ment å nå. Men for flere ser det ikke ut som om satsingen har ført til dramatiske forandringer i deres situasjon, eller det kan se ut som at tiltak familiene har mottatt ikke har blitt oppfattet som del av en ekstra satsing. Dette er overraskende fordi mange av informantene ble rekruttert via kontaktpersoner i det offentlige knyttet til tiltak med finansiering fra de nye statlige midlene til tiltak mot barnefattigdom.

Vi tror noe av forklaringen har å gjøre med at utvalget vi hadde kontakt med opplevde at de var i en kontinuerlig kamp for å få dekket husholdets behov og at de aldri fikk den offentlige støtten de hadde krav på. Vi fikk mange historier om informanter som følte seg forfordelt og at skjønnsbaserte støtteordninger begunstiget andre og ikke dem.

Samtidig er det verdt å merke seg at flere hadde positive erfaringer som indirekte kan tyde på at støtteordningene nådde fram til noen i målgruppen. Dette dreier seg om tiltak hvor utvalgte hushold får spesialoppfølging. Vi har samlet flere historier fra informanter som forteller om hvordan negative erfaringer med hjelpeapparatet har forandret seg etter å ha møtt en helt spesiell «hjelper» som har hatt forståelse for akkurat deres situasjon. «Hjelperen» kan komme fra et kommunalt tiltak, barnevern eller frivillig organisasjon, men dette ser ikke ut til å spille noen større rolle. Hovedsaken er at de får en «alliert» som er «ovenpå» som samfunnsdeltaker og som kan fungere som en «mellommann» mellom dem selv og det kompliserte «systemet» og det etablerte samfunnet de ikke føler de klarer å være del av.

Det siste punktet om i hvor stor grad dagens statlig initierte innsats for å få til tverrfaglig og tverretatlig samarbeid treffer akkurat denne gruppa, har vi ikke fått noen historier om i det materialet vi har samlet inn. Vi kan heller ikke ut fra vårt materiale ha noen oppfatning om hvor vellykket satsingen har vært for dem som har mer kortvarige økonomiske problemer.

Underveis i prosjektet viste det seg at en helt sentral analytisk dimensjon for forståelsen av materialet var verdighetsuttrykk og verdighetsforvaltning. Vi vurderer det som svært viktig å ha med et perspektiv som er sensitivt til den underliggende forvaltningen av verdighet, som ligger til grunn for mye av hverdagslivet til både voksne og barn som lever med lave inntekter over lang tid. Dette har betydning enten man møter familiene som forsker, praktiker eller administrator.

Hvordan innrette tiltak?

For det første framgår det av kapittel 5 at antallet barn og familier med vedvarende knapp økonomi ikke vil være veldig stort i en kommune eller en bydel. Vi vet også hvilke grupper i befolkningen som er i størst risiko for å være i den situasjonen. Vi vil derfor anbefale kommunene å lage en målrettet

plan for å nå disse familiene, som en del av arbeidet som gjøres i forhold til utsatte grupper. Det er bekymringsfullt at denne gruppen borgere, voksne og barn, faller utenfor det sosiale sikkerhetsnettet som tross alt er blant de beste i Europa. Evalueringen av de to statlige satsingene mot barnefattigdom (Nuland et al., 2009) viser samtidig at det er mange ressurser å spille på i kommunene, også i samarbeid med frivillige organisasjoner, og mange ulike tiltak er allerede prøvd ut. Det som trengs i forhold til familier som dem vi intervjuet, er ekstra målrettede tiltak. Sannsynligvis kan disse hentes fra eksisterende tiltaksarsenal når det gjelder aktivisering og kompetanseheving blant barn og unge. Spørsmålet er heller å sikre at tilbud om slike tiltak når barnefamiliene med dårligst økonomi i kommunene. Dette tilsier blant annet at man også tenker tiltak som er målrettet i forhold til barn og unge med minoritetsbakgrunn.

I kapittel 5 foreslo vi også at de ulike fattigdomsmålene kan ses som risikofaktorer for at en familie har vedvarende, dårlig økonomi. Dette innebærer at ansatte i offentlige hjelpetjenester, for eksempel i NAV og barneverntjenesten, bør gjøre det til en del av sine rutiner å spørre familiene de kommer i kontakt med om bolig, levekår, økonomi og subjektive opplevelser av den økonomiske situasjonen, og hvordan denne påvirker barna i husholdet. Dette vil være spesielt viktig i en etat som NAV, hvor det primært er de voksne som er synlige.

Videre vil vi anbefale at samtaler om familiers økonomi involverer både barn og voksne på måter som ivaretar deres verdighet. Barna vi intervjuet ga oss mye informasjon om hvordan de lever sitt dagligliv med dårlig økonomi. Kombinert med annen kunnskap om dette temaet, gis det mange innfallsvinkler til å få fram hvilke konkrete problemer som finnes. Disse vil jo variere fra barn til barn, og mellom barn i ulike aldersgrupper. En måte å ivareta barnas verdighet på, er gjennom å ta seg tid til å høre respektfullt på barna og prøve å avhjelpe det de synes er vanskelig. En måte å ivareta de voksnes verdighet på, ved siden av å behandle dem respektfullt, er å ta på alvor at de gjør sitt beste for å ivareta barna og seg selv på tross av en meget vanskelig økonomisk situasjon.

Skolen er en helt nødvendig samarbeidspartner i bestrebelsene på å bekjempe effektene av barnefattigdom. Skal vi unngå sosial eksklusjon av

barn som vokser opp med vedvarende, knapp økonomi, kreves det at barn ikke utelukkes fordi foreldrene mangler penger til skolebaserte aktiviteter, og at det er nulltoleranse for mobbing og utestengning på grunn av ting barn mangler eller aktiviteter de ikke kan være med på. Det er derfor viktig med et aktivt samarbeid mellom skolen og tjenester som har med barn, unge og familier å gjøre.

Vårt prosjekt har skapt ny kunnskap om situasjonen til barn og foreldre i Norge der økonomien er en av flere belastninger. Resultatene understreker behovet for å tenke bredspektret og mangefasettert i arbeidet med disse familiene. Økonomi er ikke tilstrekkelig i seg selv, heller er det snakk om at barn og familier trenger hjelp med en livssituasjon der mange belastninger til sammen gjør livet svært vanskelig. På den andre siden er bedre økonomi en nødvendig, om enn ikke tilstrekkelig betingelse for at familienes situasjon kan endres. Dette tilsier at en plan for å hjelpe de mest økonomisk utsatte familiene i en kommune må involvere alle aktuelle tjenester og instanser, slik at man kan sette inn effektive tiltak på flere områder parallelt. Disse familiene representerer en utfordring for kommunalt samarbeid på tvers av etatsgrenser, og de fortjener at dette samarbeidet prioriteres.

To forslag om framtidig forskning om barn i familier med vedvarende lavinntekt

Våre erfaringer gir opphav til to forslag om hvordan framtidig forskning om barn og foreldre i hushold med vedvarende lavinntekt kan gjennomføres. Et alternativ kan være å treffe/rekruttere husholdene på organiserte treffsteder etablert av selverklærte fattige som for eksempel Fattighuset i Oslo. Da ville barnas opplevelse av situasjonen være formet av dette, og rammene for forskningssituasjonen ville være mye mer entydig. Det er likevel usikkert hvor fruktbar denne fremgangsmåten ville være fordi det er sjelden at hele hushold forholder seg til slike treffsteder. Det vil i forlengelsen av dette også være et spørsmål om hvor representative de husholdene vi eventuelt ville treffe på slike steder, er for hele gruppen av lavinntektshushold.

Et annet alternativ er å bygge framtidig forskning på registerdata som gjør det mulig å velge ut lokalsamfunn og nabolag, hvor forskerne vet at det befinner seg mange hushold med langvarig knapp økonomi. Forskingen

kan da gjennomføres som en studie av nærmiljø og lokalsamfunn der alle husholdene innenfor det definerte området blir studert. Slik forskning er det lang erfaring for å gjennomføre i USA, ikke minst fordi man er opptatt av hvordan nabolagseffekter medierer effekter av langvarig fattigdom (Backe-Hansen, 2004). Økonomisk knapphet vil kunne bli tematisert, men behøver det ikke. Dette vil avhenge av hva forskningen avdekker om rammene rundt informantenes hverdagsliv. Fattigdomsforskning med forankring i lokalsamfunn er for eksempel igangsatt i Sverige, ved Universitetet i Växjö²². Det kan være aktuelt å gjøre noe tilsvarende i Norge, for eksempel i et nabolag i en av de store byene som er dominert av kommunale leiegårder.

Begge tilnæringsmåtene kan gi rom for å studere nettverkets betydning for familier med vedvarende knapp økonomi når det gjelder tilgang til både økonomiske og ikke-økonomiske ytelser og utvekslinger. Vi savner forskning om i hvor stor grad og på hvilke måter sosiale nettverk kan være ressurser for disse familiene, både for å greie seg i det daglige og for kanskje å få overskudd til å komme over i en annen situasjon.

²² Prosjektet gjennomføres av Anne Harju og heter «Boendes vardagsliv och uppfattningar av sitt bostadsområde. Se <http://lnu.se/forskargrupper/miv-valfard-och-demokrati/landskrona/forskningsprojekt/boendes-vardagsliv-och-uppfattningar-om-sitt-bostadsomrade>

Summary

Point of departure and research questions

In 2006 the Ministry of Children, Equality and Social Inclusion (BLD) funded a comprehensive study of children, young people and their parents from households with long-term low income. Long-term low income was defined as less than 60 % of the median income (EUs poverty definition) for at least three of the last five years. The sample was to include families with majority and minority background from different geographical regions. The overall goal of the study was to develop better knowledge about the daily life of parents and children from households with long-term low income, in contrast to families who experience short-term economic hardship.

The study addressed three research questions:

- What strategies are used by children and grown-ups to cope with the effects of long-term low income, when strategies for coping with short-term economic hardship are no longer sufficient?
- In what ways are children and grown-ups from households with long-term low income actors in relation to public and private services?
- To what extent will ongoing state initiatives through the municipalities reach this group, and to what extent will these initiatives rather reach those from households experiencing short-term economic hardship, who are easier to help?

Background

The study builds on a tradition of qualitative approaches to child poverty and focuses on the stories told by children and parents. It has been inspired by American research among single mothers living in more or less permanent poverty, and shaped by encounters with households all over Norway who have worked hard to make ends meet for a long time. The analysis of the stories we were told led to the development of an interpretation we have chosen to call "management of dignity". Dignity is closely related to ideas of

equality. One may ask if ideas of equality are associated with all participation in modern societies. Full citizenship builds on ideas of a fundamental equality between the citizens. The families we encountered worked hard to achieve participation in this sense. Their economic situation forced most of them to live lives at the limits of what they could manage. These lives at the limit threatened to place the families in more or less permanent positions of inequality. Management of dignity meant efforts to counteract this inequality through strategies characterised by adaptation, counter-reactions or resistance.

Sample

We interviewed the grown-ups in 35 households with 69 children in all, as well as 25 children in 23 of the households. 18 households were interviewed in Oslo, 17 outside of Oslo. In 22 of the households the parents were Norwegian, the remaining were immigrants or refugees. The majority (25) were single-parent households. Of the 10 two-parent households, only one was Norwegian. 17 households were recruited through various NGOs, the rest through contact persons in municipalities who participated in projects connected with state-initiated efforts to combat child poverty.

Important strategies for parents and children

The first research issue concerned children and parents' strategies to cope with the effects of long-term low income, when short-term strategies are no longer sufficient. One salient characteristic of the households we met was the great significance of public support for their economic situation. To some extent this has to do with recruitment, as large parts of the sample were recruited through professionals administering social security. However parts of the sample were recruited independently of public services, through Christian NGOs working with poor families. All the families received more or less comprehensive public support to supplement their income, independently of the way they were recruited.

The analysis shows that the support received by the families had a crucial significance for their economic situation. Several solved their most pertinent needs by cutting down on their personal needs. Some were lucky and found

caseworkers who sympathized with them and their families, while others made employees in Christian NGOs contact social security on their behalf. Analysen viser at den støtten de fikk hadde kritisk betydning for husholdenes økonomi. In other words caseworkers' use of discretion was of great importance, and our informants felt more or less totally dependent on the ways any individual caseworker used his or her discretion in their case. We found that failing health was part of the stories we were told about life conditions that they had no control over, in line with the dependence on public support.

http://www.google.com/search?source=ie7&q=norsk+engelsk+ordbok&rls=com.microsoft:no:IE-SearchBox&ie=UTF-8&oe=UTF-8&rlz=1I7GGLL_no

The stories we collected also showed that the large majority of the households had weak social networks. Often it is difficult to know whether the absence of a supportive network created difficulties for the parents in the labour market, or whether, on the contrary, their lack of contact with the labour market made their social network erode.

The children we interviewed told many of the same stories which are shown in similar research. Children in households with long-term poor economy act strategically in order to take care of their interests within a context of scant household resources. It also seemed as if the children's most important coping strategies had to do with their experiences of being different from their peers. Strategies could be adaptive, counteractive or resistant. Some could also use more active and maybe less functional strategies.

Actors in relation to public and private services?

The second issue concerned ways parents and children were actors themselves in relation to public and private services. The parents we interviewed experienced ongoing economic hardship. As shown above, the households depended on long-lasting economic support to a significant degree. At the same time a recurring theme in the stories was that they did not receive the support they thought they were entitled to. In these stories the responsibility for the discrepancies was attributed to the authorities while the parents did their best in a difficult situation. Thus was scarcity recreated to new expressions of dignity. Coping with absolute poverty gives back to those experiencing this an experience of dignity.

We interviewed children in households which struggled to make ends meet. At the same time the children's stories about their everyday lives were not very different from what we would expect from children who do not experience economic hardship. Still, the stories are not quite similar. Ostensible similarities with other children's situation actually have to do with redefining experienced inequality, with no longer being different from other children. The children we interviewed solved their tasks in about the same way as other children. But in addition their stories show that beneath their strategies there is a need to change the children's experiences of being different, of dealing with more difficult living situations than their peers.

A question can be asked as to whether living in households characterised by long-term economic hardship indirectly influences the stories children create about themselves and their everyday lives. The next question is thus whether there are parallels between the children's and the parents' stories, in the sense that experienced inequalities are recreated into new expressions of dignity for the children as well.

Do the state-initiated services reach this group?

The third research question concerned the extent to which the ongoing, state-initiated initiative giving selected municipalities means to develop services, targets this particular group. The alternative is that these services to a larger extent target those experiencing short-term economic hardship, which are easier to help. Our grown-ups participants mostly answered this question in the negative. Many of them did not know about any special initiatives aimed at combating child poverty. However, this does not necessarily mean that the services are mismatched in some ways. But it does seem as if the initiative and its local implementation have not led to dramatic changes in the situation of several participants. Alternatively it may appear that services the families have received have not been understood as part of any particular initiative. This was a bit surprising as half of them were recruited through contact persons in the public services responsible for implementing the initiative locally.

We think that part of the explanation has to do with characteristics of our sample. As discussed above, all of them felt that they had to engage in a

continuous battle to meet the needs of the household while they at the same time never received public support they were entitled to. Many stories were told by participants who felt that they were treated unjustly, and that professionals' use of discretion resulted in positive treatment of others, but not them.

At the same time it is worth noting that several had positive experiences as well, which may, albeit indirectly, indicate that the targeted services reached some of them at least. In particular this pertains to services targeted at specific households. Several stories were told about how negative experiences with the helping services changed when the parents met a particularly understanding "helper". This person could be employed by the social services or the child welfare services, or by an NGO, but it did not seem as if type of employment mattered. The main thing was that the parents found an ally which knew the ropes and could function as a mediator between them and the complicated "system", representing the establishment that they felt they were unable to be a part of.

Our material did not show any stories about the extent to which efforts to increase inter-departmental and inter-professional collaboration contributed to a better and more effective targeting of households with long-term low income. Nor can we contribute with any conclusions as to whether the initiative discussed in this report has been successful for those suffering short-term economic hardship.

"Management of dignity" as a central analytic dimension

During this project expressions of dignity and "management of dignity" became central analytic dimensions for understanding the data. It is important for both grown-ups and children to feel dignified and equal to other citizens even though they have little money. In our view it is very important to include a perspective that is sensitive to this underlying management of dignity, as this is a basis for significant actions in the daily lives of those living with low income over time. Thus awareness of this perspective is significant whether one meets the families as a researcher, a practitioner or an administrator.

Referanser

- Adelman, L., Middleton, S. & Ashwprth, K. (2003). *Britain's poorest children. Severe and persistent poverty and exclusion*. London: Save the Children.
- Ærlig talt! Ungdom om fattigdom (2009). I T. Fløtten (red.). *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademiske, s. 203–220.
- Anderson, E. (1999). *Code of the street: decency, violence, and the moral life of the inner city*. New York: W.W. Norton.
- Anderson, E. (2002). The Ideologically Driven Critique. *American Journal of Sociology*, 107, 1533–1550.
- Andrews, T. og Vassenden, A. (2007) Snøballen som ikke ruller. Utvalgsproblemer i kvalitativ forskning. *Sosiologisk tidsskrift*, 15, 151–163.
- Backe-Hansen, E. (2004). *Barns håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 36 studier av barnefattigdom*. Oslo: NOVA, rapport nr. 12/04.
- Backe-Hansen, E. (2006). Barn, unge og fattigdom i dagens Norge. Inngår som bidrag til Årbok fra Voksne for barn: BARN I RISIKO. Barn i Norge 2006. s. 8–26.
- Borgeraas, E. & Øybø, A. M. (2003). *Minstestandard for forbruksutgifter*. Oslo: SIFO, oppdragsrapport nr. 8–2003.
- Bourgois, P. (1995). *In search of respect: selling crack in El Barrio. Structural analysis in the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourgois, P. (1998). The moral economies of homeless heroin addicts: Confronting ethnography, HIV risk, and everyday violence in San Francisco shooting encampments. *Substance Use & Misuse*, 33, 2323–2351.
- Bourgois, P. (2004). US Inner-City Apartheid: The Contours of Structural and Interpersonal Violence. In P. Bourgois and N. Scheper-Hughes (eds.). *Violence in war and peace*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Bourgois, P. & Sconberg, J. (2009). *Righteous dopefiend*. Berkeley: University of California Press.
- Bradshaw, J. & Finch, N. (2003). Overlap in dimensions of poverty. *Journal of Social Policy*, 32, 513–525.
- Dahl, G., Enes, A. W., Jørgensen, T. & Trewin, C. (2006). *Langtidsmottakere av økonomisk sosialhjelp*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå, rapport 2006/13.

- Daly, M. & Leonard, M. (2002). *Against all odds. Family life on a low income in Ireland*. Dublin: Combat Poverty Agency.
- Dean, H. (1992). Poverty discourse and the disempowerment of the poor. *Critical Social Policy*, 12, 79–87.
- Dean, H. (red.). (2004). *The ethics of welfare: human rights, dependency and responsibility*. Bristol: The Policy Press.
- Edin, K. & Lein, L. (1997). *Making ends meet. How single mothers survive welfare and low-wage work*. New York: Russell Sage Foundation.
- Enes, A. W. (red.) (2010). *Økonomi og levekår hos ulike lavinntektsgrupper 2009*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå, rapport 3/2010.
- Epland, J & Kirkeberg, M. I. (2009). Barn i lavinntektsfamilier – omfang og utvikling. K T. Fløtten (red.). *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 48–69.
- Epland, J. & Kirkeberg, M. I. (2007). *Barn i lavinntektsfamilier 1996–2004*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå, rapport nr. 33.
- Epland, J. (2005). *Veier inn i og ut av fattigdom: inntektsmobilitet blant lavinntektsushold*. Elektronisk ressurs. Oslo, Statistisk sentralbyrå.
- Europakommisjonen (2008). *Thematic study on policy measures concerning child poverty*. Brüssel: Europakommisjonen, Policy Studies Findings – 10.
- Fløtten T. (2009). Barnefattigdom. I T. Fløtten (red.). *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 15–24.
- Fløtten, T. & West Pedersen, A. (2009). Når kan barn kalles fattige? En opinionsbasert tilnærming. I T. Fløtten (red.). *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademiske, s. 25–47.
- Fløtten, T. (2006). *Poverty and social exclusion – Two sides of the same coin? A comparative study of Norway and Estonia*. Oslo: Fafo, Fafo-rapport nr. 487, Doctoral dissertation.
- Fløtten, T. (2003). Hvordan har de fattige det? *Samfunnsspeilet*, 6, 2–8.
- Goode, J. (2002). How Urban Ethnography Counters Myths about the Poor. In G. Gmelch and W. P. Zenner (eds.). *Urban life readings in the anthropology of the city*. Prospect Heights, Ill: Waveland Press.
- Gough, L., Bradshaw, J., Ditch, T. E. & Whiteford, P. (1997). Social Assistance in OECD Countries. *Journal of European Social Policy*, 7, 17–43.

- Grødem, A. S. (2008a). Materielle levekår: Utvikling og fordeling. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA, rapport nr. 7/08, s. 77–97.
- Grødem, A. S. (2008b). Flytting, boligforhold og boligproblemer. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA, rapport nr. 7/08, s. 61–76.
- Grødem, A. S. (2008c). Metode, design og frafall. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA, rapport nr. 7/08, s. 30–43.
- Grødem, A. S. (2008d). Familieliv og sosiale nettverk. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA, rapport nr. 7/08, s. 98–115.
- Gullestad, M. (2001). *Kitchen-table society: a case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, K. & Lødemel, I. (2005). Fattigdom og sosial eksklusjon. I I. Frønes & L. Kjølørød, (red.). *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Hammer, T. (2009). *Unge sosialklienter fra ungdom til voksen alder*. Oslo: NOVA, rapport nr. 11/09.
- Harju, A. (2005). *Barn och knapp ekonomi*. Växjö: Växjö Universitet, Rapportserie i sosialt arbeid nr. 001 2005 (doktoravhandling).
- Hjelmtveit, V. (2004). *Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp. Sammendragsrapport*. Oslo: Høgskolen i Oslo, rapport 43–04.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lewis, O. (1968). The culture of poverty. I D. P. Moynihan (ed.). *Understanding poverty. Perspectives from the social sciences*. New York: Basic Books.
- Lewis, O. (1959). *Five families Mexican case studies in the culture of poverty*. New York, Basic Books.
- Lewis, O. (2002). The Culture of Poverty. In G. Gmelch and W. P. Zenner (eds.). *Urban life readings in the anthropology of the city*. Prospect Heights, Ill: Waveland Press.
- Lien, M., H. Lidén, and H. Vike, (eds.). (2001). *Likhetens paradokser: antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge, UK: Polity Press.

- Lorentzen, T. & Nielsen, R. A. (2009). Går fattigdom i arv? I T. Fløtten (red.). *Barnfattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 119–139.
- Luthar, S. S. (1999). *Poverty and children's adjustment*. New York: Sage Publications, *Developmental Clinical Psychology and Psychiatry*, vol. 41.
- Lytsy, A. (2004). "*Dårlig ställt*". *Barns röster om ekonomisk utsatthet*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Middleton, S. & Adelman, L. (2003). The poverty and social exclusion study of Britain: Implications for the assessment of social security provision for children in Europe. I J. Bradshaw (ed.). *Children and social security*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., *International Studies in Social Security*, vol. 8.
- Middleton, S. & Adelman, L. (2004). Social exclusion in childhood: More of the same or something different? I C. Klöckner und U. Paetzel (eds). *Kindheitsforschung und Kommunale Praxis. Praxisnahe Erkenntnisse aus der aktuellen Kindheitsforschung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Mogstad, M. & Rege, M. (2009). Betydningen av tidlig læring for å motvirke at fattigdom går i arv. I T. Fløtten (red.). *Barnfattigdom*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 140–162.
- Moshuus, G.H. (2004) Samtale med Aki. Det jeg lærte av å lære om Gangsta Rap. i Fuglerud, Ø. (red.). *Andre bilder av de «andre»*. *Transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax.
- Moshuus, G. H. (2005a). The Gangster as Hero: Ethnic Identity Management on the Streets of Oslo. I P. L. M. Sasasuo (ed.). *Drugs and Youth Cultures – Global and Local Expressions*. Oslo: NAD Publications, Nordic Council For Alcohol And Drug Research.
- Moshuus, G. H. (2005b). *Young immigrants on heroin: an ethnography of Oslo's street worlds*. Oslo: University of Oslo, Institute of Anthropology Faculty of Social Sciences. Doctoral dissertation.
- Näsman, E. & von Gerber, C. von (1996). *«Mamma, pappa, utan jobb»*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Nuland, B. R., Hjort, J. L., Fløtten, T. & Backe-Hansen, E. (2009). *Aktivitet og deltakelse for fattige barn og unge. En evaluering av to statlige tilskuddsordninger*. Oslo: Fami, FAFO-rapport 2009:50.
- Redmond, G. (2008). *Children's perspectives on economic adversity: A review of the literature*. Firenze: Innocenti Research Institute, Discussion Papers IDP Number 2008-01.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective*. Bristol: The Policy Press.

- Roker, D. & Coleman, J. (2000). "The invisible poor». Young people growing up in family poverty. I J. Bradshaw & R. Sainsbury (eds.). *Experiencing poverty*. Aldershot: Avebury.
- Roker, D. (1998). *Worth more than this: Young people growing up in poverty*. London: The Children's society.
- Room, G. (1995). Poverty and social exclusion: The new European Agenda for policy and research. I G. Room (ed.). *Beyond the threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: The Policy Press.
- Sandbæk, M. (2002). *Barn og foreldre som sosiale aktører i møte med hjelpletjenester*. Oslo: NOVA, rapport 14/02. Doktoravhandling.
- Sandbæk, M. (red.). *Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA, rapport nr. 7/08.
- Sandbæk, M. (red.). (2004). *Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt?* Oslo: NOVA, rapport nr. 11/04.
- Sandbæk, M. (2004). Barn i inntektsfattige familier. I M. Sandbæk (red.). *Barns levekår. Hva betyr families inntekt?* Oslo: NOVA, rapport 11/04
- Saraceno, C. (2001). Social exclusion. Cultural roots and diversities of a popular concept. *Foredrag* holdt på en konferanse om "Social exclusion and children», Columbia University, Centre for child and Family Policy, mai 2001.
- Short Jr, J. F. & Hughes, L. A. (2009) Urban ethnography and research integrity, *Ethnography*, 10, 397–415
- Shropshire, J. & Middleton, S. (1999). *Small expectations. Learning to be poor?* Layerthorpe: Joseph Rowntree Foundation.
- Thorød, A. B. (2006). *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt*. Oslo: NOVA, rapport nr. 2/06.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom. A study of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Tvetene, K. G. (2006). *Barnfattigdom. Barns fortellinger*. Tønsberg: Høgskolen i Vestfold, avdeling for samfunnsfag.
- Tvetene, K. Gustavsen (2001). "Jeg prøver å få det til å bli borte av seg selv» – om barn som lever i familier som har mottatt økonomisk sosialhjelp og deres håndtering av hverdagens møte med økonomiske krav. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Hovedoppgave.
- Van der Hoek, T. (2005). *Through children's eyes. An initial study of children's personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands*. Firenze: Innocenti Research Centre, Innocenti Working Paper 2005–06.

Wacquant, L. (2002). "Scrutinizing the street: Poverty, morality, and the pitfalls of urban ethnography." *American Journal of Sociology* 107, 1468–1532.

Weinger, S. (2000). Economic status: Middle class and poor children's views. *Children & Society*, 14, 135–146.

Wikeley, F. et al. (2007). *Educational relationships outside school: Why access is important*. York: Joseph Rowntree Foundation.

Vedlegg 1: Uttalelse fra Personvernombudet for forskning

Geir Moshuus
Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Postboks 3223 Elisenberg
0208 OSLO

Vår dato: 05.03.2007

Vår ref: 16213/KS

Deres dato:

Deres ref:

TILRÅDING AV BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 19.01.2007. All nødvendig informasjon om prosjektet forelå i sin helhet 01.03.2007. Meldingen gjelder prosjektet:

16213

Behandlingsansvarlig
Daglig ansvarlig

*Når tiltakene mot barnefattigdom barn og unge fra de aller fattigste familiene
NOVA, ved institusjonens øverste leder
Geir Moshuus*

Personvernombudet har vurdert prosjektet, og finner at behandlingen av personopplysninger vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres.

Personvernombudets tilråding forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, eventuelle kommentarer samt personopplysningsloven/-helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/endringskjema>. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/database/>

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 31.12.2008 rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Bjørn Henrichsen

Katrine Utaaker Segadal

Kontaktperson: Katrine Utaaker Segadal tlf: 55 58 35 42

Vedlegg 2 – informasjonskriv

Undersøkelse av voksne og barns levekår i familier med lave inntekter

Mange lever i år etter år med lave inntekter i det norske velferdssamfunnet. Vi vet for lite om hvordan denne gruppen har det. Hvordan løser man sine daglige gjøremål? Når offentlige og private tiltak ut til de som mest trenger det? Dette er viktige spørsmål som bare de som opplever dem kan gi oss svar på.

Denne undersøkelsen gjennomføres av Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet. Hensikten med undersøkelsen er å få vite mer om dagligliv, knyttet til hjem, skole og fritid.

Dersom du samtykker til det via den kontaktpersonen du har snakket med, vil du i løpet av de nærmeste dagene bli kontaktet av en av forskerne på NOVA.

Intervjueren/forskeren vil stille spørsmål om hvordan hverdagen oppleves, praktisk og økonomisk. Du vil også bli bedt om å gi din oppfatning av hva som er viktig for din og barnets/barnas livssituasjon. Vi vil samtidig også vite hva du synes om hvordan offentlige og private tiltak når ut til de som trenger dem. Etter intervjuet med deg, vil intervjueren/forskeren gjerne intervjuer din sønn/datter. Barnet vil bli spurt om dets dagligliv, men også om dets oppfatning av å ha ting og penger. Intervjueren/Forskeren vil ikke snakke med barnet om hva du har sagt om familiens økonomi. Du vil få se intervjuguiden som bruker før barnet ditt blir intervjuet.

NOVA ønsker å gjøre intervjuene hjemme hos dere. Intervjuet med den voksne vil ta ca. 1 ½ time, med barnet ½ - 1 time. Vi kommer til å ta opp intervjuene på bånd. Når vi skriver inn opplysningene du gir oss på PC vil alle navn på personer og steder forandres og gjøres aidentifiserte. Alle navn erstattes med et nummer som viser til en navneliste som oppbevares atskilt. Det er helt frivillig om du vil være med på undersøkelsen eller ikke, og du kan trekke deg når du vil, også etter at

intervjuet er gjennomført, uten å oppgi noen grunn. Du kan da kreve å få opplysningene anonymisert.

Vi ber deg samtidig om tillatelse til å oppbevare intervjuet for å kunne be om å få gjennomføre nye samtaler med dere innenfor en tidsramme på fem år. Ditt samtykke innebærer ikke en forpliktelse om at du skal samtykke til å gjennomføre dette framtidige intervjuet. Du samtykker bare til at vi kan be deg om å stille opp. Du kan på et hvilket som helst tidspunkt avslutte din deltakelse i prosjektet ved å kontakte samme person som kontaktet deg om deltakelse i prosjektet. I ditt tilfelle er det _____, og kan treffes på telefon _____.

Alle identifikasjonsopplysninger som skaffes til veie gjennom forskningsprosjektet vil slettes innenfor en tidsramme på ti år. Dette gjelder navnelister og lydopptak som blir produsert i prosjektet.

Som takk for deltakelsen, vil barnet få et gavekort på en CD.

Dersom du har spørsmål knyttet til dette kan du ringe:

Elisabeth Backe-Hansen, forskningsleder, NOVA, telefon 22 54 13 07, e-post: elisabeth.backe-hansen@nova.no

Geir H. Moshuus, seniorforsker, NOVA, telefon 22 54 12 39, e-post: geir.moshuus@nova.no

Vedlegg 3: Intervjuguide barna

Alder
Klasse
Kjønn

FAMILIEN

Aller først skal vi snakke om hvordan det er hjemme i familien din.

Beskriv en vanlig dag fra du står opp til du legger deg.

Hva liker du å gjøre sammen foreldrene dine?

Søsken?

Hva gjorde du i juleferien?

- i sommerferien fjor?

- Hva var fint?

osv.

FRITID

De neste spørsmålene er om fritiden din. Hva gjør du i fritiden?

Etter skoletid / på fridager

Hvilke aktiviteter holder du på med?

Hvorfor akkurat disse?

Hva betyr de for deg?

Har du gjort andre ting før, og hvorfor sluttet og startet du?

Er det noe du skulle ønske du kunne gjøre/være med på?

Hvordan avgjøres hva du er med på og hva du ikke er med på?

ØKONOMI

Nå vil jeg stille deg noen spørsmål om det å ha mye eller lite penger, hva du trenger penger til, og hva du snakker med foreldrene dine om.

Hva tenker du på med god eller dårlig råd?

Synes du at du har god eller dårlig råd?

Hvordan?

Forhandlinger om penger

Når snakker dere om penger hjemme hos dere?

Kan du huske en slik diskusjon?

Hva dreide den seg om?

Får du lommepenger?

Hva bruker du penger til?

Er det knyttet plikter til pengene?

Ber du ofte om penger?

Et eksempel?

Hvordan går du fram for å få det du ønsker deg? (Hva gjør du for å få det du trenger?)

Hvis ikke spør om penger – hvorfor?

Er det andre du kan få penger fra?

Beskriv en situasjon hvor det er viktig for deg å ha penger
Hva er det viktig å ha penger til?
For deg selv
For familien

- skole

Merker du forskjell på hvem som har god og dårlig råd på skolen?
Hvordan merker du dette?
Hvordan tror du det er for de som har dårlig/god råd?
Er det noe elevene trenger penger til der?
Hvordan får du penger til dette?
Hva gjør du hvis du ikke har penger?
Hva er bra med skolen? (Faglig, friminutter, personer osv.)
Hva er dårlig med skolen?
Hvordan er lærerne dine mot deg?
Hvordan er lærerne dine mot andre?
Hvordan er klassekameratene?
Andre på skolen?
Erter dere hverandre på skolen?
Hva erter dere for?
Har du selv blitt ertet?
Erter du andre?
Erter man på mobilen?
Gjør du noen gang andre ting istedenfor å gå på skolen?
Hva gjør dere på skolen?

- fritid

Hva trenger barn penger til utenfor skolen?
Hva trenger du penger til?
Er det fritidsaktiviteter som koster for mye?
Tror du vennene dine opplever det samme?

- venner

Hvem er vennene dine?
Hvem er du sammen med i friminuttene?
(fra klassen, eldre, yngre) Hvorfor disse?
Har du de samme vennene på skolen og i fritiden?
Hvorfor er du sammen med akkurat dem?
Hva gjør du sammen med vennene dine?
Hvor møtes dere?
Er tid/sted avtale, eller er det spesielle steder du vet de andre er? (avtaler på skolen, tlf., SMS osv.)
Hva skjer når noen i klassen har bursdag?
Hva skjedde sist?
Har du en bestevenn(inne)?
Hva er det viktigste ved en venn?

- klær, utstyr

Hva slags klær liker du å bruke?

Hvordan skaffer du deg disse?

Har du omtrent de samme slags klær som vennene dine?

Hva betyr venners meninger?

Hva er det viktig å ha (både av klær, ting og utstyr)?

Har du dette?

Hva ønsket du deg til jul ev. bursdag?

Fikk du dette?

Hva ville du gjøre hvis du hadde mer penger?

Hvordan ville du bruke 1000 kroner?

Hva lar du være pga. penger?

Har vennene dine det på samme måte som deg?

Er det noe du synes er viktig med penger som vi ikke har spurt om?

Hva gjør deg sint?

Er du ofte stressa?

Hva gjør deg lei deg?

Hva gjør du når du føler det slik?

Hva er du spesielt flink til?

Hvem andre vet dette?

Får du ofte ros/skryt?

Av hvem?

Da vi begynte å snakke sammen, sa jeg at det var viktig å finne ut hvordan barn har det.

Vi er også interessert i å finne på ting som er bra for barn som har lite penger. Nå vil jeg gjerne vite om du har noen idéer om dette? (Alternativ: Vi er interessert i å vite hva du synes er viktig for at alle barn skal få være med på de samme tingene. Har du noen ideer om dette?)

Er det noe annet du synes det er viktig å fortelle meg som jeg ikke har spurt om?

Hva ønsker du deg for fremtiden din?

Vedlegg 4: Intervjuguide foreldrene

Kjønn
Aldersgrp.
Sivilstand
Antall barn
Arb. / hjemmearb. / ledig / sykemeldt-attf.-rehab / ufør
Etnisk tilhørighet
Økonomi

FAMILIE- FORELDREROLLE

Jeg vil først stille deg noen spørsmål som kan si noe om hvordan dagliglivet er.
Kan du beskrive en vanlig dag?

NETTVERK/SOSIAL KAPITAL

Kan du gi en kort oversikt over dine nærmeste?

Fyll ut med andre personer som har betydning for livet ditt.
Hvilken betydning har disse personene for deg?
Hvis du er i en vanskelig situasjon, hvem kan du få hjelp fra?
Hvem vil du ikke involvere?
Hva er det greit å få hjelp til?
Hvem kan gi praktiske hjelp?
Kan du låne/få penger av noen?
Hvordan oppleves det å spørre etter eller motta hjelp?
Hvem gir du hjelp til, og med hva?

ØKONOMI

Hvordan er den økonomiske situasjonen din/deres?
Hvordan styrer/ordner/fikser dere (du) økonomien?
Hvordan planlegger dere hvordan pengene brukes?
Hva gjør du for å få «endene til å møtes»?
Hva kommer først (når dere ikke har nok til alt)?
Hva kuttes først?
Sparing. Greier du å legge penger unna?
Hvordan har det vært med økonomien over tid? Har den endret seg?
- hvor lenge har situasjonen vart
- framtidsutsikter
Hva betyr din økonomi for barna dine?
Hvordan oppfatter barna din/familiens økonomi?
Snakker du med barna om økonomi?
Hva er det rimelig at barna skal vite?
Hva er det viktig at barna dine har, og får være med på?
Hva synes barna er viktig?
Diskuterer dere dette?
Er det noe barna må avstå fra?
I så fall hvordan forteller du dette til barna?
Hva savner du?
Hva savner barna?

Hva mottar barna dine fra andre enn deg?
Spørsmål om gaver og ting til barna. Lompepenger o. l. fra andre?

Barna som bidragsyttere og som deltakere

Bidrar barna til husholdningen, arb. eller penger?
Hvordan får barna penger til fritidsforbruk?
Hvilken sammenheng er det mellom plikter og penger?
Skaffer barna seg penger eller ting på egenhånd, hvordan?
(Utdyping / eksempler betydning av økonomi for relasjonene i husholdet)
Hva tenker du på som forskjellen mellom å ha god eller dårlig råd?
Hvordan ville dagliglivet vært hvis du hadde hatt bedre økonomi?
Hva ville vært annerledes for barna?
Hva ville du gjøre hvis du vant 500 000?

Nettverkets rolle

Kjenner du barnas venner?
Hva med foreldrene?
Snakker du med foreldrene til barnas venner om felles regler osv.?
Hvordan er kontakten med skolen til barna dine?
Hvordan er barnas skolesituasjon?
SFO? Skolehelsetjenesten? Evt. andre deler av skolen?
Hva med andre som idrettslag, korps, og andre frivillige aktiviteter?

Styring av egen økonomi

Har du eksempler på situasjoner som du synes viser hvordan du styrer hverdagen din?
Husker du noen historier om hvordan du har fått pengene til å rekke til eller hvordan du er kommet til kort?
Når du opplever kortere eller lengre pengekriser og skjønner at du trenger hjelp, hvem henvender du deg til da? Hvem henvender du deg ikke til?
Kan du nevne de offentlige instansene hvor du kan få råd og/eller hjelp?
Hvilke instanser har du egen erfaring med? Hvordan er dine erfaringer med disse?
Kjenner du til andre, utenom det offentlige, som kan hjelpe deg om det er nødvendig? (Nevner navn på noen frivillige organisasjoner dersom informanten ikke nevner noen eksempler).

Tiltak

Det pågår akkurat nå en statlig satsing for å hjelpe lavinntektsfamilier slik at særlig barna skal få tilgang til det samme som alle andre. Kjenner du til denne satsingen? Tror du den hjelper de som trenger det mest? Hva er bra og hva kan bli bedre?

Hva tror du om din mulighet til å påvirke offentlige avgjørelser som angår deg og din familie?

En del av hensikten med denne undersøkelsen er at det kan utvikles tiltak som kan komme alle barn til gode.

Har du noen tanker om ting som kan være til nytte eller forbedre hverdagen deres?

Er det noe du tror vil være særlig bra for barna?

Er det noe du savner, eller som ikke har kommet godt nok fram i det vi har snakket om?

Til slutt

Be om tillatelse til å intervju barna i husholdet. Understreke at innholdet i denne samtalen ikke vil gjentas for barna. Barna vil bli stilt spørsmål om deres opplevelse av sitt dagligliv.